

Potolește-te, o să cazi!
Când copiii reușesc în ciuda părinților
GISÈLE HARRUS-RÉVIDI
PP
PSIHOLOGIE PRACTICĂ PENTRU PĂRINȚI
TREI

PSIHOLOGIE
PRACTICĂ
PENTRU
PĂRINȚI

COLECȚIE COORDONATĂ DE
Vasile Dem. Zamfirescu

TREI

Potolește-te, o să cazi!

Când copiii reușesc în ciuda părinților

GISÈLE HARRUS-RÉVIDI

Traducere din franceză de Olga Ceaușu

EDITORI:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL:
Magdalena Mărculescu

REDACTOR:
Victor Popescu

DESIGN:
Faber Studio (Adelina Butnaru)

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Răzvan Nasea

CORECTURĂ:
Dușa Udrea-Boborel
Maria Mușuroiu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARRUS-RÉVIDI, GISÈLE
Potolește-te, o să cazi! : când copiii reușesc în ciuda părinților /
Harrus-Révidi , trad. din franceză de Olga Ceaușu. - București
Editura Trei, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-606-40-0495-6

I. Ceaușu, Olga (trad.)

159.9

Titlul original: Ne bouge pas, tu vas tomber ! Réussir malgré ses parents
Autor: Gisèle Harrus-Révidi

O.P. 16, Ghișeul 1, **C.P.** 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; **Fax:** +4 0372 25 20 20
E-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

Cuprins

Introducere

„Sunteți filosof? – Nu, a răspuns cu modestie dl Pickwick, sunt doar un cunoscător al naturii umane."
CHARLES DICKENS, *Cronicile clubului Pickwick*

Participam la o emisiune de radio în direct. Tema emisiunii o constituiau raporturile dintre părinți și copii, ambiguitatea acestor relații. Jurnalista, gazda emisiunii, a afirmat foarte sigură pe sine: „Orice părinte își dorește ca fiul sau fiica lui să reușească în viață..." Luată prin surprindere, am spus: „Nu, nu este deloc așa". Jurnalista, convinsă că n-am înțeles ce-a spus, a repetat aceeași frază. Eu însă mi-am susținut punctul de vedere, deși mi-am dat seama privindu-i expresia stupefiată, că am șocat-o peste poate, atingând în egală măsură coarda sensibilă a copilului din ea și pe cea a părintelui care devenise.

Douăzeci de ani mai târziu, opiniile vehiculate s-au mai schimbat, dar cei mai mulți dintre noi continuă să creadă că părinții își doresc reușita copiilor în viață. Eu însă cred și acum, ca și atunci, că, dacă pătrundem

în miezul problemei, nu este deloc așa și am să încerc să-mi argumentez poziția.

Psihologii care studiază relațiile dintre părinți și copii se referă rareori la importanța pe care o are clasa socială în abordarea acestei problematici — relația părinte–copil este percepută cel mai adesea ca un aspect psihologic ce caracterizează întreaga populație. Mă îndoiesc că este așa.

De ce spun asta? Căci, dacă unii dintre ei consideră că această problematică privește numai chestiunile de psihologie relațională, alții menționează și anumite trăsături societale care par să înlesnească înțelegerea acestei teme. Când un copil provine dintr-un mediu modest, el luptă împotriva grupului social din care provine, pentru că vrea să „reușească“, adică să-și depășească, așadar, condiția: obstacolele cu care se confruntă sunt reale și nimeni nu contestă acest lucru. În schimb, dacă acest copil provine dintr-o familie înstărită, dacă părinții sunt, de pildă, ingineri, iar el visează să devină actor, familia va considera că își asumă niște riscuri inutile, doar ca să se revolte împotriva părinților.

Fiecare criză familială este de obicei analizată numai în raport cu copiii. Dacă este vorba despre un copil înzestrat din punct de vedere intelectual, putem oare compara criza adolescenței unui copil din mediul muncitoresc cu cea a unui copil dintr-o familie înstărită? Copilul dintr-o familie modestă care vrea să studieze medicina și cel dintr-o familie înstărită care vrea să urmeze o carieră artistică

în loc să continue tradiția familiei sunt priviți cu aceiași ochi de familiile lor? Este adevărat că fiecare mediu social are propriile norme. Dar la ce ne trimit cu gândul aceste norme? După părerea mea, în ambele cazuri menționate, este vorba despre teama instinctivă a părinților de a-și vedea copiii evoluând și părăsind mediul din care provin, ceea ce pare de înțeles mai degrabă în cazul familiilor înstărite decât în cazul familiilor modeste.

În mod conștient, fiecare ființă umană face parte dintr-o genealogie, care cuprinde mai multe generații. În unele cazuri, mai rare, anumite persoane consideră că și-au croit singure destinul și se simt responsabile față de generațiile ulterioare. Cunoaștem destule cazuri de copii ai unor artiști celebri, sportivi renumiți, *self-made men**, care s-au zbătut din răsputeri să-și croiască drum într-un domeniu care nu-i pasiona, dar care le era destinat doar prin apartenența familială! Acești copii, spre deosebire de părinții lor, își dau seama la modul intuitiv că a-ți alege drumul în viață înseamnă să faci niște alegeri personale și nu are nicio legătură cu genele moștenite.

Copiii trebuie însă să dea curs așteptării părinților — să își aleagă măcar o profesie înrudită cu cea a părinților — și să țină cont de interdicția de a nu le înșela această așteptare, căci orice tată poartă în sinea lui, inconștient, amprenta patriarhilor biblici**. La liceu

* Oameni deveniți celebri și realizați prin propriile lor forțe. (*N.t.*)

** *Patriarhii biblici* (în „Vechiul Testament“), șefi ai unor mari familii gentilice și conducători ereditari ai poporului evreu înainte de Moise (Avraam,

am învățat că *„the Scot's man house is his castle"** Ca să se simtă stăpânul casei, tatăl nu-i permite fiului altceva decât să i se alăture, dar în niciun caz să-l depășească.

Am cunoscut multe persoane, care provin din familii modeste, fără mijloace, care au reușit în viață, au devenit cineva, își vizitează părinții regulat, dar par marcate de un soi de melancolie...

Ascultându-le povestea acestor oameni, am înțeles că se simt singuri și că-și amintesc că singurătatea, un sentiment dureros, i-a însoțit încă din copilărie. Ba, mai mult, nu numai că s-au simțit singuri, dar au fost nevoiți să lupte permanent cu familia lor, cu piedicile pe care le-au pus, voit sau nu, părinții lor: aceștia din urmă au făcut tot posibilul nu atât că să-i împiedice să reușească în viață — căci oricum n-au crezut vreodată în reușita lor —, ci pentru ca fiii sau fiicele lor să rămână „aceiași, la fel".

La fel ca oricine? La fel ca ei?

Altfel spus, au încercat să le impună un soi de imobilitate: i-au obligat să nu-și depășească, așadar, condiția nici sociologic, nici psihologic.

După un anumit interval de timp, acești oameni au înțeles că această regulă, rostită sau subînțeleasă,

---

Isaac și Iacov, precum și cei 12 fii ai lui Iacov). Patriarhul era cel care exercita o autoritate autocratică, ca *pater familias*, asupra întregii familii lărgite. (*N.t.*)

* *An Englishman's home is his castle*, expresie folosită pentru a evidenția faptul că englezii credeau odinioară că ei sunt cei care trebuie să controleze ceea ce se întâmplă în căminele lor și că nimeni altcineva nu are dreptul să le spună ce să facă la ei acasă. (*N.t.*)

trebuie combătută, încălcată, căci ea nu face altceva decât să-i împiedice să trăiască.

Cine nu stă locului poate cădea — aceasta este legea necruțătoare, implacabilă, opoziția față de schimbare a tuturor claselor sociale. Iar acest lucru este valabil chiar și atunci când părinții laudă mișcarea, adică sunt ambițioși. Parcă am auzi un discurs sindicalist: un dram de progres, fie, de ce nu, păstrând însă limitele; dar să devii artist când tatăl tău e contabil-șef, asta e prea de tot.

Există, desigur, și excepții, dar cel mai adesea e vorba doar despre o iluzie, ca în cazul unei mame care, actriță fără succes, își îndeamnă fiica să facă teatru, dar nu îi permite să urmeze o pregătire mai aprofundată! În acest caz, avem de-a face cu o repetiție transgenerațională.

De fapt, gesturile în vederea unei deveniri dorite („mi-ar plăcea să devin instalator") sunt adesea respinse — atunci plouă cu amenințări, atât familiale, cât și sociale, vizând o pedeapsă imanentă. Ca să nu mai vorbim despre mamele care își avertizează copilul, strigându-i că o să cadă, chiar de când începe să facă primii pași: „Fii atent! O să cazi!" Ele își condamnă astfel copiii la un imobilism punctual, temător, ale cărui consecințe pot fi grave.

Copiilor de origine modestă, deveniți adulți, le vor răsuna în minte, mult mai adesea decât altora, aceste „avertismente". Atunci vor constata cu surprindere că, și în afara casei părintești, în lumea largă în care fac acum

primii pași, lucrurile stau doar aparent altfel, căci, în realitate, situația este aceeași. Înainte vreme, trebuiau să lupte împotriva tuturor; acum, când aproape că au reușit să trăiască în alt mediu, trebuie să înfrunte un alt tip de violență, la fel de agresivă.

Sigur că nu mai încasează palme și cuvinte jignitoare, sigur că nu se mai confruntă cu refuzul de a fi înțeleși — acum au parte de bârfe, calomnii, lovituri sub centură, de aluzii nimicitoare care îi pot distruge. Altfel spus, au parte de o agresivitate inimaginabilă, distrugătoare.

Așadar, acești oameni, atât de naivi încât își imaginau că în acest mediu nou în care s-au zbătut atât de mult să pătrundă vor avea parte de o atmosferă rațională, chiar inteligentă, vor avea surpriza să aibă parte de aceleași conflicte greu de înțeles ca în copilărie. Această revenire în locul de unde au plecat li se va părea cu atât mai dificil de suportat cu cât și-au dat toată silința, așa încât li se pare că nu meritau această soartă.

Pentru a ieși din impas, acești indivizi vor trebui să înțeleagă, și asta cât mai repede, că politicul influențează totul în societatea noastră. Îndată ce vor recunoaște acest lucru, se vor bucura, în fine, de succes. Și de ceea ce înseamnă succesul: recunoaștere socială, bani, o familie care-i iubește și care este creația lor. Da, dar...

Dar... când ai suferit în copilărie, acest lucru nu se uită. Și asta nu e tot. Bogați și săraci deopotrivă, acești oameni au fost martorii și victimele unei alte suferințe, cea a părinților lor, care au încercat, fără să-și dea seama, să îi împiedice să evolueze. Psihanalistul Sándor

Ferenczi, în celebrul său articol „Confuzia la nivel de limbaj în comunicarea dintre adulți și copii“*, îi compară pe copiii care sunt victime ale terorismului suferinței adulte cu niște mere roșii distruse de ciocul unei păsări — coacerea lor grăbită i-a stricat. Oare copilăria i-a vlăguit de forțe definitiv?, se întreabă ei neliniștiți. Este oare firesc, îndrăznesc să se întrebe, ca tocmai ei, niște copii cuminți și cumpătați, care au ajuns într-o etapă înfloritoare la începutul maturității și care au deci totul ca să fie fericiți, este oare firesc, așadar, să fi cunoscut împlinirea și să fie mulțumiți, păstrând însă în adâncul sufletului un gust amar?

Mici fiind și purtându-se cu totul altfel decât ceilalți copii din mediul lor, ei nu au perceput dragostea părintească. Atunci și-au spus că poate nu „meritau să fie iubiți“, un lucru lipsit de sens, de altfel, căci alții erau iubiți „în mod firesc“.

Cum poate evolua un copil care a perceput nevoia — sau mai bine zis dorința — de a câștiga dragostea și tandrețea părinților săi ca pe o sarcină cu atât mai dificilă cu cât nu știa cum s-o facă? Este oare necesară recunoașterea socială pentru ca un om să-și permită să se recunoască pe sine? Cu excepția copiilor care sunt respinși de la bun început, principala problemă nu este aceea că un copil este privat de afecțiune, ci că se simte imediat diferit: nu se poate identifica de mic cu grupul social al părinților, fie că aceștia sunt muncitori, oameni

* Sándor Ferenczi, *Confusion de langue entre les adultes et l'enfant* (1932), Paris, Payot, col. „Petite Bibliothèque Payot“, 2004.

înstăriți, actori. Iată, de pildă, o situație concretă: fiica unui profesor universitar celebru și recunoscut și-a dorit întotdeauna să fie educatoare. „Mă simt bine doar în compania celor mici“, mărturisea ea; a constatat că tatăl ei nu vorbește niciodată despre ea în public, ci doar despre fratele ei economist; a durut-o nespus acest lucru și s-a simțit umilită, deși nu i-a spus asta niciodată!

În cazul unor astfel de persoane, travaliul psihic pe care îl au de făcut este atât de dificil, încât, cel mai adesea, au nevoie de ajutorul unui psiholog pentru a învăța să aibă încredere în sine și în viață. Iar dacă psihoterapia pare să dea rezultate pe moment, cu timpul revine aceeași stare: un sentiment de singurătate ce tinde să fie ascuns. Aceste persoane suferă din cauză că nu le-a fost dat să gândească „precum“ familia lor („așa suntem noi“), indiferent de felul în care gândesc membrii familiei. Ei nu au cunoscut bucuria consensului.

Când un tânăr a fost obligat să-și creeze singur, fără ajutorul părinților, propriul sistem de gândire, conștient că poate da greș, la maturitate va persista această îndoială. Iar îndoiala e însoțită de un sentiment de abandon care-și pune pecetea pe cele mai recente relații. Acest sentiment de abandon revine automat, periodic, indiferent de situație, declanșându-i subiectului teama constantă că viața sa nu este de fapt decât reluarea la nesfârșit a acelorași episoade — o „reîntoarcere a aceluiași“*.

* Conceptul „reîntoarcerii aceluiași“, central în filosofia lui Friedrich Nietzsche, se referă la repetarea ciclică *ad vitam aeternam* a tuturor

Toate acestea ne trimit cu gândul la ceea ce psihanalistul englez Donald W. Winnicott a numit „spaima de prăbușire“*, adică teama, total inconștientă, că poate interveni ceva ce a mai fost trăit. „Voi fi abandonat, e sigur. E clar.“ Conștientizarea, când este posibilă, a faptului că nonrecunoașterea este ceva trăit deja este de natură să calmeze subiectul, dar acest lucru schimbă oare lucrurile?

În realitate, totul este legat de sistemul de apărare pe care subiectul și l-a creat din fragedă copilărie, adică: să nu depindă de alții, să nu aștepte nimic de la nimeni; să nu permită nimănui să se apropie fizic — cu excepția raporturilor sexuale —, ca să nu-i provoace suferință; să iubească, cât de mult, dar ascunzându-și sentimentele și neașteptându-se să primească nimic în schimb; și în special să nu se bazeze decât pe sine și pe voința sa. Ceilalți nu sunt puși la socoteală. Acesta este singurul comportament pe care-l cunoaște. Și i-a permis să se descurce. Și cum nu poate și nici nu știe s-o schimbe, această atitudine îi va provoca o nouă suferință și revenirea sentimentului de singurătate. Va trebui, fără îndoială, să-și schimbe sistemul de apărare din mers, dar orice strateg îi va spune că această tactică este periculoasă și că nu e bine să schimbi o strategie care a dat rezultate.

evenimentelor (fizice și psihice) ale existenței noastre, ale vieții și lumii în general. (*N.t.*)

* *Spaima de prăbușire. Explorări psihanalitice*, Editura Fundația Generația, 2005.

Temători, prudenți, tocmai ei, care au dat dovadă de atâta curaj, nu pot decât să se resemneze — ascunzându-și teama uneori chiar și față de ei înșiși.

Timpul trece și într-o bună zi află, neputându-și stăpâni un surâs melancolic, că reușita lor a devenit un model demn de urmat pentru toți.

Partea I
Când te naști în afara clasei tale sociale

Capitolul 1
Geneza unui disconfort social

Când te simți ca un străin în sânul familiei. Arta afirmațiilor peremptorii. Școala: o șansă. Nu toți avem șansa de a fi orfani.

„Mă aflam singur în compartimentul vagonului de dormit; o zdruncinătură puternică a trenului a deschis ușa care ducea spre toaleta învecinată și la mine a intrat un domn mai în vârstă, în halat de casă, cu o șapcă de voiaj pe cap. Am bănuit că, părăsind toaleta care se afla între cele două compartimente, el a greșit direcția și a venit în compartimentul meu. Mă pregăteam să-i arăt greșeala, când am recunoscut stupefiat în intrus propria mea imagine reflectată de oglinda ușii de legătură."

SIGMUND FREUD, *Straniul**

De unde vine acest sentiment de stranietate înnăscută? Oare toți copiii îl trăiesc?, se întreabă micuțul. Stă acolo, între două elemente, două bucăți de viață, tatăl său și mama sa, stă acolo cu ochii în patru, neliniștit, temător: nu e în alertă precum un copil bătut de părinți, ci ca un

* S. Freud, „Straniul", în *Opere esențiale*, vol. 10, București, Trei, 2010, p. 352, nota 21.

copil care caută un sens, dincolo de capacitatea sa de înțelegere, un sens care știe că există, deși nu-și dă seama dacă e adevărat sau nu. Suferă când simte că ceea ce spune tata este adevărat și totodată neadevărat: adevărat, pentru că așa spune tata; neadevărat, pentru că micuțul nu simte le fel; adevărat, pentru că micuțul știe că nu are voie să simtă că este neadevărat. „Taci din gură, obrăznicătură!", îi spune un tată fiicei sale. Obrăznicătura tace, tata va avea dreptate, desigur, dar ea simte, deși nu poate să spună de ce, că tata nu are dreptate.

Lucrurile sunt mai simple când tata enunță niște fapte, iar aceste fapte se dovedesc false după un număr de ani. Fragment de ședință: „Să nu ai încredere în persoanele infirme, sunt oameni periculoși", spune tatăl. Iar după întâlnirea cu un pitic: „Se va agăța de tine, ca să te facă să cazi". Fetiței trebuie să-i fie frică de pitici, care se vor agăța de fustița ei și o vor face să cadă. Iar o cădere, în acest tip de familie, este o nenorocire, drept urmare, fetița va fi certată sau zgâlțâită, căci a făcut o prostie: n-a fost atentă. Dacă nu vrea să devină obiectul oprobriului părintelui ei, nu trebuie să se aștepte la vreun ajutor. Trebuie să fie tot timpul atentă, trebuie să nu-i piardă din ochi pe piticii care vor să-i împingă pe adulți, ca să cadă, și pe fetițe. De acum înainte, va fi foarte prudentă, nu trebuie să aibă încredere decât în oamenii absolut normali.

Un alt exemplu de afirmație peremptorie într-un mediu ticsit de enunțuri apodictice: interdicțiile alimentare. Nu trebuie să amestecăm niciodată în stomac,

înainte să treacă îndeajuns de mult timp, ouă și lămâi sau portocale sau oțet. De ce? Pentru că așa trebuie. Și ciocolata? E categoric interzisă, un medic i-a spus (și el știe ce spune) mamei unei paciente că e preferabil să-și otrăvească micuții decât să le dea bomboane de ciocolată care atacă ficatul și din cauza cărora copiii fac urticarie. Fără ciocolată, în schimb uleiul din ficat de cod este foarte bun pentru sănătate.

Ajunsă la maturitate, femeii i-a luat ceva timp (și mai mulți ani în care a analizat problema) până să înțeleagă că tot ce era bun și gustos era interzis — fiind considerat periculos —, în timp ce celelalte lucruri, care aveau un gust neplăcut, erau sănătoase: de pildă, era foarte sănătos să bea fiertură de anghinare.

Al treilea exemplu: o vacanță la munte (situație rarisimă) a unei familii cu venituri foarte modeste. Una dintre fiicele acestei familii, în vârstă de 10 ani, se întâlnește întâmplător cu o colegă de clasă. Tatăl aceleia îi propune să vină a doua zi dimineață s-o ia la o plimbare. Familia noastră nu are mașină, părinții acceptă. A doua zi seara, pe la ora 18, fiica lor nu s-a întors încă la hotel. Or, în familia lor, la ora aceea toată lumea trebuie să fie acasă, să ia cina și apoi să se culce, la ora 21. Excursioniștii se întorc la ora 20:30. Fata e foarte speriată din cauza părinților, care par extrem de îngrijorați, dar încearcă să-și ascundă teama. După plecarea colegei și a părintelui ei, tatăl o apucă pe fată de braț, o duce în camera de hotel și îi trage o palmă cu toată puterea, apoi o mai lovește de două ori spunând că nu-l va mai convinge

niciodată să accepte propuneri atât de aiurite și periculoase. Problema lui era în egală măsură ora cinei ce trebuia respectată cu sfințenie, dar și teama că va rata cina. Douăzeci de ani mai târziu, femeia nu a uitat scena și se întreabă de ce au învinuit-o părinții. Răspunsul era evident: era vinovată pentru că așa credeau părinții, deși raționamentul în sine e aberant.

Educația primită de această copilă îi cultiva o formă de masochism și de ignoranță: e corect ceea ce spun eu, chiar dacă nu e adevărat. Cuvintele tatălui i s-au întipărit cu fierul roșu în minte, dar acesta nu putea să-și împiedice fiica să-i vadă pe cei din jur și să facă astfel comparație, s-o vadă la școală pe fiica medicului îndopându-se cu ciocolată, fără să pară defel bolnavă.

Pentru acești copii a devenit un obicei să gândească exact invers decât părinții, ca să verifice intuiții care țineau mai degrabă de logică decât de observație: copilăria trecuse; dar pericolele, neliniștea erau încă prezente în mintea lor și îi bântuiau. Iar faptul că au refuzat să accepte ceea ce le-au impus părinții avea să fie plătit cu vârf și îndesat mai târziu, căci nu vor mai lua de bun niciodată ce le spun alții. Când un astfel de copil îi vedea pe alți copii care-și trăiau în voie copilăria — chiar dacă și părinții lor le impuneau anumite limite, mult mai rezonabile însă —, avea un sentiment straniu și curios, deloc liniștitor. Singura lui constatare era, de obicei: „Ceilalți sunt cam proști, probabil“.

Adevărurile care i-au fost insuflate și interdicțiile impuse aleatoriu puteau fi infirmate mai târziu de

întâlnirea cu o persoană anume sau de lectura unei cărți, dar, din politețe sau din resemnare, copilul nu dezvăluia acest lucru acasă. Apoi, deși părea să nu fi aflat că aceste adevăruri sunt neadevărate, trăia în afara razei de acțiune parentale, fără să mai țină cont de ele. Unii credeau că fac asta din dispreț, alții o considerau o formă de clivaj întreținută voluntar. Clivajul voluntar nu este clivaj, ci o formă de curtoazie sau, mai simplu spus, refuzul de a se implica într-un conflict sau de a-l crea.

Am să folosesc un concept din informatică: după ce am crezut că l-am înțeles, mi s-a părut cel mai semnificativ. Între copil, în special cel mare, familie și lumea înconjurătoare nu există interfață. În principiu, nici nu este neapărat nevoie de așa ceva, părinții îi decodează copilului, fiecare în felul său și explicându-i așa cum se pricepe, semnificația lucrurilor care alcătuiesc lumea înconjurătoare. Ce se întâmplă însă atunci când copilul are sentimentul că lucrurile nu sunt nici exacte, nici nu-i sunt favorabile (o situație extrem de frecventă, de altfel), dar nu știe de ce? În acest caz este absolut necesară prezența unei interfețe, care vine din exterior: cine poate juca acest rol în afară de renumitul clișeu — pe care mă văd obligată să-l folosesc și eu — școala, școala către care părinții sunt deschiși sau nu?

Copilul cel mare al familiei nu a avut puncte de reper, părinții săi nu au fost capabili, în aceste cazuri particulare, să aibă un discurs coerent, căci nu aveau aptitudinile necesare. În cazul copiilor mai mici însă, el este cel care servește de interfață, căci el a experimentat

noutățile, adeseori în detrimentul său; cei mici pot urma același drum, bătătorit deja. El le poate explica în felul său legile lumii sau pur și simplu le poate arăta cum funcționează acestea asupra lui însuși, iar acest lucru le este de ajuns pentru început, căci le permite să depășească obstacolele.

O LUME ÎNCHISĂ

După ce crește, copilul înțelege că în lumea din afară poți gândi altfel decât în familie. El simte cât de surprinzătoare este lumea exterioară. Nu-i este rușine cu părinții săi, dar acesta poate fi momentul în care pune o barieră între spațiul intim și spațiul social. Sau, ceea ce este mult mai îngrijorător, apare o disfuncționalitate. Iată ce i-a spus o mamă băiețelului ei care suferea de halucinații când s-a dus la prima ședință de terapie: „Ea îți va spune să vorbești despre tot ce-ți trece prin minte, fă-o, dar să nu spui nimic despre ceea ce se întâmplă acasă, așa ceva nu ce face“.

Treptat, copilul devine conștient — cu un profund sentiment de vinovăție — că acolo nu reacționează și nu gândește ca adulții din familie. Problematica sa este foarte diferită, din punct de vedere psihic, de cea a copilului sfidător, care refuză orice decizie; în acest caz apare sentimentul obscur al unei incapacități de a gândi potrivit modelului parental. Ansamblul deciziilor emise de familie acționează împotriva naturii copilului.

În această situație, apare ideea confuză că ceea ce îi este prezentat ca adevărat și necesar este o soluție la îndemână, comodă, care nu ține cont deloc de propriul său interes, ci doar de cel al părinților săi.

Prin urmare, va recunoaște cu greutate și târziu ceea ce este bine pentru el și se va simți stingherit când va înțelege cât le sunt de la îndemână (oamenilor înstăriți, va gândi copilul funcționarului; „snobilor", va gândi copilul vânzătorului) aceste lucruri. Cu ce drept să privești în curțile altora și cine sunt ei? Faptul că părintele vorbește tot timpul de lipsa mijloacelor materiale sau intelectuale creează copilului o interdicție de a gândi, precum o zonă impenetrabilă.

Îndată ce fiica sa a împlinit 4 ani, o mamă a avut grijă să-i spună: „Când vei fi mare și-ți vei întâlni familia pe stradă, vei traversa". Fetița a auzit fraza aceasta de nenumărate ori de-a lungul anilor, fără să înțeleagă care-i este rostul. Ea își imagina că mama ei vrea să spună: „Nu ești afectuoasă, nu ești un copil bun, nu ești cuminte, nimic din ceea ce faci nu e bine". De ce oare îi spunea numai ei acest lucru, nu și celorlalți frați ai ei? După ce a crescut, singura interpretare pe care a putut-o da femeia spuselor mamei sale a fost aceea că în mod inconștient i se părea că acest copil al ei este diferit de ceilalți. Și așa a și rămas.

Copilul intuiește destul de repede că impunerea unor interdicții nu se datorează doar lipsei de bani cu care se confruntă familia. Cu toate acestea, inhibiția legată de dezavantajul social ajunge să fie sinonimă, în mintea sa,

în mod inconștient, cu ignoranța și cu o slabă afirmare de sine. Unii părinți repetă la nesfârșit: „Asta e viața, așa a fost dat să fie".

O LUME DESCHISĂ

Lupta de clasă începe să se facă simțită în cazul unui copil care începe să gândească pe cont propriu, chiar dacă asta îl face să sufere, datorită școlii și datorită faptului că acolo cunoaște alți copii care provin din medii diferite. El are acum ocazia să vadă lucrurile dintr-o altă perspectivă. Așa se explică importanța diversității sociale. Este un copil sărac — lipsit de mijloace materiale pentru cei mai puțin înstăriți sau chiar ignorant pentru cei recent îmbogățiți — care țintește mai sus, acolo unde există mișcare. Astfel, el încearcă să învețe tot ce poate din afară, fără să-și dea seama că-și asumă acea mișcare ascendentă.

Astfel, acest băiat, fiul unei menajere și al unui lucrător la drumuri, având încă patru frați, după bacalaureat, intră la medicină și termină facultatea printre primii. Iar apoi lucrează la o clinică unde „șeful" lui este amator de opere de artă și mare enolog. Își afirmă senin pasiunile: enologia și operele de artă, pe care le colecționează cu pasiune... Coincidență? Desigur, pură întâmplare; s-au simpatizat pentru că aveau gusturi comune. Va refuza să recunoască aici un eventual mecanism de identificare, de asimilare. Se va preface că nu-și dă seama de încercarea sa de a-și procura un tată mai distins, comparând

în același timp cu dispreț două imagini: excursiile cu cortul făcute cu tatăl său biologic și casa lui „grozavă“, situată în apropierea celei a fostului său șef. Nu-i place să meargă cu cortul, îi plac operele de artă. Iată, ne confruntăm cu două medii sociale care, după părerea lui, nu se suprapun câtuși de puțin. Subiectul nu se simte deloc la interfața dintre cele două lumi, el nu vrea să meargă mai departe, a devenit el însuși „cineva“.

A renunțat la ședințele noastre, a refuzat să fie psihanalizat: mi-a spus că i se pare insuportabil să se gândească și să vorbească despre filiația sa biologică, despre originea pasiunilor sale, căci este, se simte „autocreat“. De altfel, a apelat la serviciile mele numai din cauza modului în care se raporta la femei, relaționa cu ele. Ca să-mi demonstreze că filiația sa este nulă și neavenită, mi-a spus că și frații și surorile lui au reușit în viață. Și că niciunul dintre ei nu-și vede părinții, care sunt niște oameni de toată isprava, dar lipsiți de ambiții (după propriile-i spuse), decât rareori, cu ocazia unor sărbători. Traiectoriile filiale i-au „lăsat de căruță“ pe părinți — fericiți, spun ei, acolo unde le este locul, spune el, în rulota lor.

Ce să se fi petrecut oare în această periferie defavorizată, în această locuință modestă, în care nu existau cărți? Ce anume ar putea explica reușita copiilor, dar și dezinvestirea parentală? Copiii s-au unit și s-au susținut reciproc pentru a face față vidului familial? Acești copii și-au creat singuri reperele? Sau e vorba despre o formă de rezistență?

Să te simți diferit de ceilalți este un lucru banal, dar să te simți diferit în sânul propriei familii, deși poate fi un fapt la fel de banal, este ceva mai complex. Iată câteva situații posibile: a simula că detești pe cineva. Un frate spune despre sora lui: „o detest", deși știe foarte bine că seamănă cu el. Identitatea e o certitudine: nu e nevoie de un comportament adaptativ pentru a o păstra.

Sentimentul de neapartenență la mediul familial este mai complex atunci când a apărut odată cu primele gânduri, la fel de pregnant ca un copil care se vede negru printre albi. Un fel de gând-percepție. Ceilalți sunt albi, eu de ce sunt negru? Și de aici sentimentul de vinovăție.

Prin ce mă deosebesc de ei? Prin ce se deosebește modul lor de a gândi de al meu? Bucuria de a gândi apare încă din prima copilărie, în strânsă legătură cu familia, într-o atmosferă plăcută: copilul face greșeli copilărești, spune trăsnăi, e năpădit de gânduri magice, iar părintele e lângă el să-l corecteze. Când își dă seama că explicațiile părintelui (sau faptul că acesta nu are răbdare să-i explice) nu-i sunt pe plac, protestează: de pildă, părintele îi răspunde ironic, iar el simte asta din intonația glasului, sau îi oferă un răspuns lipsit de logică, aproximativ sau prea banal. Soluția simplistă și plictisită pe care i-o servește părintele răspunde unor întrebări de natură foarte diferită. Dacă acest răspuns îl destabilizează când e mic, este imediat respins. Și copilul începe să caute și caută, deși observă că alți copii, chiar și cei mai mari ca el, acceptă astfel de răspunsuri și vor continua încă multă vreme să se mulțumească cu ele.

În epoca noastră s-a schimbat relația adulți–copii, iar părinții, deseori, indiferent de nivelul de pregătire, încearcă să răspundă la întrebările copiilor și se informează, în special pe internet. Cu ceva timp în urmă, și nu putem spune, din păcate, că acest lucru nu se mai întâmplă și în prezent, copilul, această ființă „nu îndeajuns de dezvoltată", cum era considerat în secolul al XVII-lea, nu merita niciun efort de gândire. Cu atât mai mult cu cât funcția adiacentă inconștientă a acestor întrebări poate constitui pentru adult un inconvenient major, și anume poate să îi scoată în evidență propria ignoranță. „Tu le știi pe toate", îi spune mama fiicei ei pe un ton disprețuitor și agresiv. Iar fiica ei suferă căci, la cei 10 ani ai săi, ea încearcă să-și convingă familia că vrea să studieze limba latină, în timp ce părinții ei s-ar mulțumi s-o vadă secretară știind să scrie cu viteză la computer. Biata fată nu știe că lupta de clasă a început, iar această luptă o va însoți toată viața: cu familia ei de origine, cu prietenii din copilărie, cu excepția câtorva care, puțini la număr, au apucat-o pe același drum. Părinții ei mizează doar pe clipa prezentă, soluția cea mai simplă și mai rentabilă pentru ei. În timp ce ea, exact ca în desenele de pe vechile afișe ale Partidului Comunist, privește spre un viitor pe care, din cauză că nu are informațiile necesare, nici măcar nu și-l poate imagina. Încotro se vor îndrepta, în astfel de cazuri, ochii Partidului? Către lupta de clasă la care teoretic își îndemna adepții, dar pe care practic o anihila prin tot felul de soluții radicale? Hai să nu exagerăm, aceste

soluții nu au fost mortale — spun muncitorii cei mai dinamici —, ci copleșitoare, obositoare, care te sleiesc de energie pe termen lung. Acest model de luptă cotidiană, pentru a obține o anumită calitate a vieții, reproduce socialul, economicul: devine o bătălie constantă, căci la un moment dat îți dai seama că grupul parental și, mai târziu, grupul patronal au doar un rol negativ: nu fac nimic altceva decât să frâneze orice evoluție pozitivă.

HANDICAPUL INVIZIBIL

Dacă această situație se instaurează de la bun început, copilul consideră că are un handicap. Faptul că nu se simte iubit îi induce o suferință, îl face să aibă impresia că-i lipsește ceva, cu alte cuvinte îl face să simtă că suferă de un handicap. Iar copilul simte acest handicap. Specificul unui handicapat este să aibă un deficit fizic sau mental, ce poartă un nume, dar handicapul lui nu poate fi definit.

Atunci se declanșează un proces de „deplasare". În urma unei căutări inconștiente, „vidul" este umplut (handicapul capătă un nume). Ca urmare a unor remarci insuportabile din punct de vedere narcisic, este aleasă o anumită parte a corpului sau o deficiență intelectuală, sau o tulburare motorie, sau o incapacitate reală ori imaginară, sau un defect ce însumează toate neajunsurile: nasul este prea lung, picioarele sunt prea scurte, părul este cârlionțat sau rar, dinții, dizgrațioși.

Iar această dizarmonie umple spațiul mental, ocupă ansamblul relațiilor: copilul nu este iubit pentru că este urât sau prost, sau desfigurat. Situația poate atinge cote paradoxale.

Iată un exemplu: această femeie fermecătoare, frumoasă este manechinul-vedetă al unui celebru creator de modă. Tatăl și mama sunt niște intelectuali ireproșabili și severi, la fel ca restul familiei. Mama îi tot repetă de când era mititică: asta e soarta ta, să fii frumoasă și prostuță. Nu-și amintește să fi auzit și altceva de la mama ei: e prostuță, atât și nimic mai mult. La școală s-a descurcat bine, dar asta n-a avut nicio importanță pentru familie, faptul că a fost o elevă bună nu demonstra nimic, în schimb, faptul că a început să lucreze foarte devreme în domeniul modei, ca să evite orice situație conflictuală, și a avut succes, asta da, asta demonstra că mama a avut dreptate. Frumusețea ei, de care este conștientă, îi creează niște complexe îngrozitoare, căci e asociată cu o feminitate pervertită. Desigur, mama este exceptată din această categorie.

Într-o zi, fratele ei mai mic a întrebat ce diferență este între băieți și fete. Atunci mama ei a apucat-o de un picior, a ținut-o cu capul în jos, i-a dat jos chiloții și a spus: „Asta e!“ Deși a făcut psihoterapie, nu și-a revenit niciodată după acea scenă, care o obseda și o îngrozea deopotrivă. A încercat chiar să facă în așa fel încât „să se urâțească“, doar-doar va scăpa de acest blestem. Cu cât se îmbrăca mai nepotrivit, cu haine prea largi, cu atât părea și mai frumoasă, era și mai fermecătoare. Apoi a

renunțat să mai vină, în urma unui transfer negativ extrem, și mi-a reproșat că nu știu să mă ocup de ea. „La fel ca mama dumneavoastră“, i-am spus. Mi-a răspuns că nu înțelege ce vreau să zic.

Ar trebui să studiem diferența dintre un copil orfan și privat de ceea ce el crede că este grija părintească de care au parte ceilalți copii și percepția pe care o are despre sine. Absența unui discurs legat de o pierdere ireversibilă poate avea aceleași rezultate ca un discurs care e prezent, dar e negativ și distructiv? Oare fantasma ideală despre părintele pierdut nu înlocuiește cumva pierderea? Imaginar și realitate...

Capitolul 2
N-am învățat niciodată să citesc

Cum să-ți țeși viața cu ajutorul cărților. La școala stimei de sine. Disprețul față de joc. Începuturile unei forme stângace de fascinație pentru muncă.

Am de gând să-mi fac pe plac ușor și fără trudă, cât îmi mai rămâne de trăit. Nu vreau să-mi bat capul cu nimic, nici măcar cu știința, oricât de mare i-ar fi prețul. Nu cer cărților decât să petrec cinstit, fiindcă îmi plac sau, dacă învăț, nu caut decât știința cunoașterii de mine însumi și învățătura să trăiesc și să mor bine.

MONTAIGNE, *Eseuri*, cartea a II-a*

„N-am învățat niciodată să citesc." Un enunț banal. Pentru un om cultivat dintr-un mediu social favorizat, această afirmație, probabil falsă, justifică faptul că el pare că nu-și amintește să nu fi știut vreodată să citească.

În mediul social și cultural din care provin, din care fac parte, a citi e la fel de firesc precum a respira, dar nu-mi amintesc să fi învățat vreodată să citesc. Amnezie nevrotică? Nu cred. De fapt, nu am învățat niciodată să citesc. Evenimentele istorice m-au împiedicat s-o

---

* Montaigne, *Eseuri*, Cartea a II-a, Capitolul X, București, Editura Științifică, 1971, p. 395. (*N.t.*)

fac: abia se terminase războiul; și cele familiale: ne-am mutat în alt oraș. În perioada aceea viața era confuză și dură, dar ce să se fi putut întâmpla, încât la 5 ani și jumătate m-am trezit în clasa I elementară fără să știu nici să scriu, nici să citesc? Pare foarte posibil să nu fi avut cine să mă învețe și unde. Îmi imaginez foarte bine lucrurile, căci am asistat la scene asemănătoare. Nu mai erau locuri la cursurile pregătitoare, iar mama a trebuit să se roage să fiu primită. Și, „la război ca la război": cum singura ei grijă era să mă „cazeze", după cum ea însăși spunea, a acceptat propunerea surprinzătoare fără să scoată un cuvânt. Apoi, complet indiferentă, a uitat tot. Toate întrebările pe care i le-am pus după aceea pe această temă s-au izbit de un zid. „Nu știu despre ce vorbești", îmi răspundea fără să se simtă câtuși de puțin vinovată, „asta a fost!"

Problema s-a complicat atunci când această femeie, care a fost o elevă conștiincioasă, a fost obligată să predea lecții particulare fiicei ei. Au urmat nenumărate scene de violență; totul se petrecea de parcă femeia nu percepea diferența dintre ea, un om adult, și copil. Pe fondul unei adversități vitale generale și al unei forme de neputință, fiecare membru al familiei trebuia să pună umărul, să facă un efort, și eu împreună cu ei.

Am atins apogeul, momentul cel mai cumplit — nu l-am uitat niciodată, mă bântuie și acum — când, după câteva luni, am început să studiem sistemul metric. Mama refuza să accepte ideea că eu nu înțeleg, i se părea de neconceput acest lucru. Îmi amintesc foarte exact că

trebuia să pun zerouri înainte sau după cifra cu pricina, nu știam de ce și o făceam la întâmplare, fără niciun succes. Copilului care eram i se părea imposibil, inimaginabil să se descurce, iar acest lucru trebuia să-mi servească drept lecție, să țin minte multă vreme că nu trebuie să mă las niciodată antrenată, dacă asta depinde de mine, într-o situație imposibil de controlat.

Culmea culmilor, o fetiță din clasă a început să verse sânge în timpul orelor și a murit peste câteva zile. Bineînțeles că nu ni s-a dat nicio explicație. Copiii spuneau că, jucând leapșa, a fost lovită prea tare peste spate. N-am să uit niciodată nisipul galben adus în grabă și pus pe jos ca să absoarbă sângele acela roșu. Astăzi aș spune că scena aceea era demnă de o operă de artă care presupune violență grafică. Într-o bună zi, am văzut tablourile pictorului Rothko* și, în mod bizar, în fața unuia dintre ele, am avut un sentiment de angoasă similar și atunci mi-a reapărut în minte imaginea de la școală, limpede, nealterată.

În viață, lucrurile bune, chiar dacă ele nu sunt percepute ca atare pe moment, pot apărea într-o ceață densă, care le ascunde sensul. Iar ele te ajută să construiești, să creezi o formă de reziliență socială. Îmi amintesc primul cub mic, cel care a stat la baza unei construcții poate diferite de cea care ar fi trebuit să devină. Inspectorul a venit în clasă și eram convinsă — am fost convinsă multă

* Mark Rothko (25 sept. 1903, Dvinsk–25 feb. 1970 New York), reprezentant al școlii de pictură din New York, puternic influențat de mitologie și filosofie. (*N.t.*)

vreme de acest lucru — că a venit să-i interogheze pe copii, pentru a-i pedepsi, desigur. I-a cerut învățătoarei să-i spună care sunt cei mai buni trei elevi din clasă, pentru că vrea să-i cunoască. Domnișoara Gauthier, nume pe care mi-l voi aminti multă vreme, a numit-o pe prima elevă a clasei, apoi pe a doua, apoi a spus numele meu! Am crezut că mor de frică, am crezut că a înnebunit, tot încercam să mă ridic și nu reușeam și, în tot acest timp, am auzit șușoteala elevilor care murmurau cât mai tare posibil: „E cea mai slabă din clasă, cea mai slabă!“ Atunci, domnișoara Gauthier l-a luat pe inspector deoparte și am auzit-o spunându-i că sunt cea mai mică dintre elevi, că nu știu să citesc, dar încearcă, plină de speranță, să rezolve această problemă. Îmi era la fel de groază, dar auzisem ceva atât de surprinzător și atât de neobișnuit, încât mi-am dat seama că e un lucru pozitiv, un compliment, iar eu nu mai auzisem niciodată așa ceva, în tot cazul, învățătoarea încercase să explice care este realitatea. Așadar, mai exista o speranță.

Cu toate acestea, în realitatea cotidiană nu mi-am permis luxul să cred o iotă din spusele învățătoarei (deși, ce dovadă mai bună poate exista decât faptul că îmi amintesc și astăzi cuvintele ei) și multă vreme am considerat spusele ei un neadevăr absolut. Ceea ce mama s-a grăbit să confirme: era cam prostuță domnișoara Gauthier, cum să spună așa ceva!

Dar, construcția a început să crească, invizibilă și fără să-mi dau seama. Să mă descurc, să înțeleg lucrurile, indiferent de cât de puține elemente dispun, a

devenit pentru mine o chestiune de viață și moarte. Să pot reacționa și să depășesc obstacolele, fără ajutor sau cu cât mai puțin ajutor, a devenit o necesitate vitală: iar dacă nu voi putea, n-am decât să recad în „sărăcia“ intelectuală din care, fără să fim conștienți de acest lucru, ne-am desprins cu toții.

Peste șapte ani, în memoria mea s-a întipărit cu fierul roșu o altă frază. În fața admiratoarelor de 14 ani, profesorul de franceză a rostit, nu mai știu din ce motiv, o frază „inadmisibilă“ care a lovit din plin în lupta mea interioară. A spus: „Domnișoarelor, nu vă apropiați niciodată prea mult de cei săraci. Nu uitați, sărăcia e molipsitoare!“ Am fost scandalizată să aud spus cu voce tare ceva ce eu nu îndrăznisem nici măcar să gândesc și m-am bucurat că, slavă domnului, nu-mi trecuse prin minte așa ceva. „Fericiți cei săraci cu duhul...“ Asta voia să spună, de fapt.

După ce am terminat școala primară, am avut o singură activitate, o singură pasiune: să citesc. Tot timpul aveam o carte în mână, fără ea mă plictiseam. În casă nu prea aveam cărți, noroc cu cele de la biblioteca municipală; și acum mă mai înfior de dezgust când îmi aduc aminte de „obiectele“ acelea care treceau din mână în mână, îndoite și rupte, murdare, un sentiment unic, demn de o nevroză obsesivă! Acest dezgust m-a însoțit toată viața, la universitate, în cercetare, acum cumpăr cărți, le frunzăresc, le împrumut uneori și altora, dar evit bibliotecile, unde nu i-am dus niciodată pe copiii mei! Fiecare cu fobiile lui.

Din fericire, existau sărbătorile oficiale, aniversările, și ceream de fiecare dată cărți — devenise un obicei. Așteptam trei luni, șase luni și primeam continuarea de la *Heidi*, *Necazurile Sofiei*, *În vacanță* ale Contesei de Ségur. Citeam, reciteam, reciteam iar și iar, nu mă mai săturam citind, și deseori foloseam și încă mai folosesc citate din Contesa de Ségur, această bunicuță adeptă a pedepselor corporale. Am citit cărțile ei de-atâtea ori, uneori chiar și de două ori pe săptămână, pentru că-mi dădeau de gândit.

Cărțile copilăriei le-am copertat, le-am numerotat ca într-o bibliotecă, asta era biblioteca mea (patruzeci sau cincizeci de cărți), iar când am plecat să-mi continui studiile, le-am lăsat baltă. Părinții mei s-au mutat. Deși am implorat-o să nu facă asta, mama mi-a vândut cărțile, pentru o sumă derizorie. „Nu aveau nicio valoare“, mi-a spus, „niciuna, cumpără-ți altele de banii pe care crezi că îi obțineai pe ele.“ N-a înțeles nimic, nu s-a simțit vinovată. Ca de obicei. Orice obiect intelectual a fost întotdeauna demn de dispreț, respins, anulat. În schimb, toate obiectele de folosință au fost transportate la noua locuință, împachetate cu grijă. Exact ca-n băcănia părinților lui Annie Ernaux.*

* Annie Ernaux, scriitoare franceză (n. 1 septembrie 1940), a crescut într-un mediu social modest, din părinți muncitori, care au devenit apoi mici negustori de băcănie. Toate cărțile ei au un caracter autobiografic. (*N.t.*)

NAME DROPPING*

Să citesc a fost felul meu de a fi. Ce constatare banală. Citesc tot, reclamele le citesc în metrou, ziarul în care se împacheta pe atunci peștele și cele mai diverse obiecte — dar, pentru că avea prea multe pagini, mi-a mai dispărut din elan. Ar fi mai corect să spun că citeam tot, ceea ce înseamnă orice. Liceul avea o bibliotecă bogată, în care găseai fie cărți despre faptele de vitejie ale eroilor din război, fie operele clasicilor. Am citit viața comandantului Mouchotte**, al cărui nume nu știam că avea să facă parte din biografia mea, căci locuiesc de multă vreme pe o stradă care-i poartă numele. Am citit *Annapurna, premier 8000****, scrisă de Maurice Herzog, iar văduva lui Gaston Rebuffat (un alt membru al expediției din 1950) avea să fie vecina mea. Am citit Sartre și am băut o cafea în vecinătatea lui la bistroul La Liberté („frumos nume", spunea el sau cel puțin așa mi s-a relatat). Și l-am văzut de multe ori cu Michelle Vian, râzând amândoi cu gura până la urechi. Am citit firește romanul lui Simone de Beauvoir *Les Mandarins***** — cu mulți ani în urmă, desigur. M-a încântat lectura lui, iar

* Obiceiul de a face frecvent aluzie la numele unor persoane cunoscute, pentru a-l impresiona pe interlocutor. (*N.t.*)

** René Mouchotte, aviator francez, mort în timpul unei misiuni în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (27 august 1943). (*N.t.*)

*** *Annapurna, premier 8000* (1951), roman autobiografic al lui Maurice Herzog, în care relatează expediția din 1950 (Himalaya). (*N.t.*)

**** *Les Mandarins*, roman scris de Simone de Beauvoir, publicat la 21 octombrie 1954 la editura Gallimard; a obținut în același an premiul Goncourt. (*N.t.*)

asta la douăzeci sau poate chiar mai mulți ani după ce întâlnisem personajele în carne și oase și mă întrebasem pe atunci cine era acel bărbat care o însoțea pe Simone de Beauvoir la restaurant. Am înțeles abia după aceea că era Nelson Algren, iubitul ei american, care o devora din priviri și mânca cu poftă. Într-o situație ca aceea, eu, tânără femeie introvertită, mă așteptam s-o văd pe Beauvoir serioasă sau simțindu-se vinovată (în definitiv, Sartre ar fi trebuit în mod normal s-o însoțească), când am asistat în schimb la o explozie de fericire.

Ce înseamnă *name dropping*? De fapt, încerc să descriu modul în care se întretaie ceea ce sunt eu, ceea ce sunt sau ceea ce au fost lecturile mele, ceea ce-mi amintesc sau nu. Dar, enumerând scurtele întâlniri, mă pot oare recunoaște în acest amestec în care imaginarul a atins, din întâmplare, realul? Procesul e același cu cel folosit de psihanaliști: să trăiești într-o mică măsură viața celorlalți. Iar în toată această confuzie, să-ți spui că a citi înseamnă a trăi. Sau că a trăi înseamnă a citi.

În privința operelor clasice, problema centrală s-a pus în mod diferit și a constat în crearea unor imersiuni. Să nu recreez o atmosferă școlară, ci să mă scufund în scriitură, să evit un mod de viață obișnuit care, din rațiuni necunoscute mie, îmi poate aminti de trecut. Să plec în vacanță numai cu Stendhal sau Balzac, sau Pieyre de Mandiargues*, sau Melville cu a sa *Moby Dick* sau cu nuvelele sale. Îmi amintesc de o vară în care

* André Pieyre de Mandiargues (1909–1991), scriitor suprarealist francez. (*N.t.*)

m-am cufundat în Flaubert, iar acolo, m-am aruncat pe *Salammbô*. Mama nu-mi supraveghea lecturile, dar, când m-a văzut cu cartea în mână, pe când aveam 14 ani, mi-a luat-o și mi-a interzis s-o citesc. Evident că pentru mine Flaubert și *Salammbô* au devenit culmea obscenității, fructul oprit. Am citit-o la 14 ani și căutam, cu un soi de fervoare perversă, pasajele interzise. În afară însă de câteva pasaje nevinovate, nimic. Mi s-a părut plictisitor romanul, dar incitant, datorită contextului. Adevărul este că nu citim cu mintea de acum, ci cu reminiscențele copilăriei.

Aceste imersiuni senine, prilejuite de vacanțe, atât de diferite de trecut, sunt mai plăcute într-un loc imobil și ritmat de plajă, plimbări, visări, eforturi mecanice de memorizare. Nu mai există nimic altceva decât tandrețea, proximitatea, apetitul excesiv sau pseudoefortul fizic. Un gând vag rătăcește, se încolăcește pe „elementele limbajului“ autorului pe care îl citești pe moment. Uneori nu iese nimic, nu ești făcut pentru asta, ceva nu se potrivește, de ce, habar n-ai. Și atunci, te cufunzi în noroiul plăcut al cotidianului, în magazine sau altceva: nu se poate schimba nimic din mers, anul acesta e rândul acestui autor, al nimănui altcuiva. Rigiditatea intelectuală nu intervine ca urmare a unei toleranțe anterioare exagerate, ci contra unui soi de indolență, în care te ia valul și nu-ți mai pasă de nimic. Atunci îmi aminteam de o sinistră formulă pe care o foloseam în familie: „să fac ceva, să-mi treacă de plictiseală“. Prin urmare, cartea asta, care nu

e complicată, de ce nu, asta sau oricare alta... Nu, important nu este să treacă timpul, important este să nu cedezi și să devii indolent, să faci din lectură, chiar dacă citești ceva ușor, un moment agreabil care îți stârnește plăcerea de a gândi, de a-ți simți corpul, de a-ți da frâu liber sentimentelor.

UN SEJUR ÎN OLIMP

În clasa a șasea (la 11 ani), am descoperit mitologia greco-latină, un „altundeva" paradoxal al copilăriei. Era o plăcere să mă pierd în lumea aceea, era o încântare. Mă fascinau deopotrivă conflictele dintre zei și zeițe, dar și cruzimea lor și lipsa lor de remușcări. Enigmele legate de filiația acestor personaje erau o joacă pentru mine, nu-mi scăpa niciun bastard, nu ratam niciun asasinat și niciun supliciu. Aceste personaje erau animate de o violență sănătoasă, fățișă, care îmi era total necunoscută. Violența era declanșată cel mai adesea de invidie, motivată sau nu, de dorința de a fi probabil altcineva. Aceste conflicte permanente nu-mi aminteau în mod paradoxal de viața de zi cu zi, ci aveau un soi de noblețe, da, ați înțeles bine. În mod normal, dacă vrei ceva, ți-l însușești. Noi, presupunând că am fi vrut ceva, nu ne însușeam acel lucru, ba, mai mult, mă întreb dacă am fi fost capabili să vrem ceva. Încă din cea mai fragedă copilărie, dorința și asumarea ei erau interzise. Ni se vorbea tot timpul de dificultățile financiare, de imposibilitatea

de a... de a ce? Să-ți dorești ceva înseamnă să ai încredere în tine, în gândirea magică, în posibilitatea de a-ți îndeplini în mod miraculos această dorință mai mult sau mai puțin concret. Iar cel mai adesea ceea ce era trăit ca o sărăcie vitală te împiedica să-ți împlinești dorința, devenea o povară perpetuă.

O singură dată n-a fost așa. În anturajul meu se întâmplase cândva o minune, demnă de un basm: basmul își are locul în mitologie și în istorioarele copilăriei.

A fost odată ca niciodată o fetiță, de origine modestă, care a învățat atât de bine, încât a reușit să studieze farmacia. Cei din jur o considerau, cu indulgență, urâțică — biata de ea, și în plus a învățat carte, iar asta nu-i va aduce defel fericirea! „Urâtă și absolventă de facultate, nefericire garantată“, spuneau vecinele. Nu am văzut-o niciodată, dar auzisem multe despre ea. Într-un an, când în mod excepțional părinții nu au putut-o însoți, fata a plecat singură în vacanță, „fată bătrână“ de 30 de ani, și a ales o croazieră cu vaporul. Pe vapor a cunoscut un norvegian frumos, cu cinci ani mai tânăr decât ea, care s-a îndrăgostit nebunește de ea, și ea la fel de el, s-au căsătorit și au avut trei copii. Au trăit fericiți, până la adânci bătrâneți și au murit la câțiva ani unul după altul, bătrâni, cu părul alb, dar fericiți. Scandalul pe care l-a stârnit povestea lor a fost pe măsura clevetelilor care-o necăjiseră de-a lungul anilor pe biata fată.

Această poveste adevărată ocupă un loc important în viața mea de psihanalist, e la loc de cinste în jurnalul meu profesional: relatați evenimentele care v-au

determinat să vă alegeţi această meserie. Îmi amintesc cât am fost de şocată, nu pentru că el s-a îndrăgostit de ea, ci pentru că ea a avut curajul să accepte să se mărite; să tot auzi spunându-se că eşti urâtă — iar oamenii din mediul în care trăia nu se sfiau deloc să facă acest lucru — şi să te căsătoreşti fără probleme cu un frumos secretar al unei ambasade nordice, cu cinci ani mai tânăr, toate acestea m-au uluit şi m-au ajutat să cred că este posibil să scapi de imaginea negativă pe care ţi-au zugrăvit-o ceilalţi. Să îndrăzneşti să crezi, să faci ceva împotriva tuturor piedicilor şi împotriva tuturor. Să-ţi înfrunţi părinţii care au avut de la bun început o părere negativă cu privire la şansele tale de a realiza ceva. Să ţii cu dinţii de şansa ta. Apoi, peste mulţi ani, să-ţi susţii pacienţii (iar acum vorbesc despre mine), pe care să-i ajuţi cât îţi stă în puteri să înţeleagă că visul face parte din realitate şi că poate fi împlinit.

Să revenim, căci e mult mai agreabil, la Jupiter, la desfrânarea lui, la lipsa lui de scrupule, la imaginaţia sa nestăvilită când trebuia să cucerească o frumoasă: cădea asupra ei în chip de ploaie de aur, se preschimba în taur, într-o lebădă; fiecare metamorfoză avea un sens fizic sau metafizic (mai mult sau mai puţin înţeles), iar acest univers cu forme caleidoscopice fascina, oricât de tern sau de imobil era mediul în care evolua. *Iliada* şi *Odiseea* ne purtau pe tărâmuri magice şi ascunse deopotrivă, tot timpul se petrecea ceva, o schimbare neaşteptată, apărea o fiinţă răufăcătoare, jalnică şi aparent neputincioasă, care ieşea învingătoare din orice confruntare. Iar Ahile

deplângea moartea lui Patrocle, cei doi prieteni se iubeau și-i urau pe ceilalți.

Și în tot acest timp, în fața ochilor cititorului, nu mai exista decât un peisaj dezolant — *Waterloo, morne plaine**... Toate simțurile păreau adormite, contemplau imaginarul, iar ochii nu se puteau ridica de pe pagină. Și ce bine era! O călătorie imobilă pe o mare calmă, fără să fii obligat să alegi între două rele, să navighezi printre Scylla și Charybda.

UN CITITOR ÎMPĂTIMIT, DAR UN JUCĂTOR MEDIOCRU

Un copil normal se joacă pur și simplu; din exterior nu pare să urmărească ceva prin jocul său. Jocul este un scop în sine care-i face mai multă sau mai puțină plăcere. Prin joc, copilul creează un univers paralel cu realitatea în care domnește imaginarul, care-i permite, în același timp, să deslușească tainele vieții de zi cu zi. Aceasta este o activitate autorizată în limita anumitor reguli enunțate de adulți, care-i permit în egală măsură copilului să fie activ, să-și cunoască trupul și să-și evalueze capacitățile fizice. Joaca este necesară dezvoltării copilului și, în situații grave, chiar și în perioade de război, copiii continuă să se joace.

* Trimitere la poemul lui Victor Hugo *L'Expiation* („Waterloo! Waterloo! Waterloo! morne plaine!"). (*N.t.*)

Or, copilului privit cu condescendență, dispreț sau, în cel mai bun caz, cu indiferență îi este „rușine“ să se joace. Fără să fie conștient de asta, copilul se gândește, la fel ca în secolul al XVII-lea, că joaca e bună doar pentru copii, pentru aceste ființe încă nedesăvârșite, care își vor atinge desăvârșirea odată deveniți adulți, când vor fi în măsură „să înțeleagă“. Să ne gândim la Ludovic al XIV-lea și să ne amintim că a-l educa pe rege însemna și a-i aplica din când în când câte o lovitură de bici ca să devină mai repede adult.

Să crească mari înseamnă, așadar, pentru unii copii să nu se mai joace: când este „mare“, unui copil îi este îngăduit să citească, ba chiar e un lucru nobil să facă asta, să se joace e deja „ridicol“. „Copii, duceți-vă la joacă, plecați de-aici cu prostiile voastre!“ În anumite familii, lucrurile nu se desfășoară cum ar trebui, cum ar fi bine, căci părinților le lipsesc ideile concrete și afecțiunea, așadar, nu-și duc copiii la plimbare, nu-i lasă pe copii să se joace cu alții, nu le citesc cu voce tare: progenitura le este o povară, o responsabilitate dificilă și nu se gândesc decât cum să scape de ea.

Ce alternativă are copilul? Fie să devină un delincvent, fie sublimarea. Să citească, să învețe este pentru un copil prima etapă a devenirii lui care-l ajută să ajungă la vârsta la care va avea răspuns la toate, o vârstă amânată însă de neofit, căci, după cum el însuși va înțelege, cu rare excepții, cunoașterea absolută nu există de fapt; aceasta este un ideal care, precum toate idealurile, nu

poate fi atins, dar strădania de a o atinge constituie un motor foarte bun pentru a avansa în viață.

Uneori sublimarea e tristă, căci copilul nu e înveselit de fanteziile al căror aspect periculos sau inaccesibil planează permanent deasupra capului său. Să te distrezi poate fi perceput în mod inconștient ca o lipsă de control, deci ceva de evitat. Această raportare la joc are consecințe grave: dincolo de constatarea că lucrurile nu se vor rezolva de la sine și că viitorul adult nu va fi niciodată un jucător, va apărea totuși o etică de viață. Dacă jocul e sinonim cu inactivitatea, devine sinonim cu pasivitatea, cu neglijența, cu lipsa de rigoare, iar hiperactivitatea e gata să-i ia locul, și foarte curând apare dependența de muncă. Să nu faci nimic ca în modelul parental saturat de vid sau de activități inutile, dar să întreprinzi tot timpul ceva și să avansezi, să progresezi. (Însuși conceptul de „progres“ este un coșmar pentru psihanaliști, pacienții nu au decât o singură perspectivă, „să progreseze“, iar sensul acestui concept mi-e tot mai neclar — a progresa a ajuns să însemne, la fel ca în serialele de televiziune, că trebuie să se întâmple tot timpul ceva!) Angoasa, culpabilitatea sentimentul de vină îi năpădește, așa că să fii activ este singura modalitate de autogestionare: din această categorie fac parte și copiii cărora părinții le-au impus activități multiple, nelăsându-le pic de timp liber, căci acesta e considerat timp „pierdut“: acestor copii nu le rămâne decât să devină niște adulți hiperactivi sau, dimpotrivă, să găsească un

pretext oarecare ca să procrastineze. Pasivitatea, timpul liber, iată care sunt dușmanii cu care se luptă părinții.

Corinne, o fetiță de 6 ani, era în parc. Mama ei a râs de ea cu voce tare când fetița a constatat că inima ei bătea mai tare când alerga. „Toate inimile bat așa", i-a spus mama cu voce ironică și stridentă, vorbind tare, ca să înțeleagă toată lumea care era de față cât de inteligentă este ea și cât de prostuță este fiica ei. În clipa aceea, fetița i-a spus mamei ei cât este de fericită că este copil și că poate alerga în voie. Corinne n-a știut ce cuvinte ironice să folosească pentru a o face pe mama ei să înțeleagă că este normal să fii ridicol când ești copil și că ar fi prostuță dacă nu și-ar da seama de acest lucru. Cred că i-a servit mamei ei o lecție care să-i ajungă toată viața.

Capitolul 3
Corpul care cerșește afecțiune

Copii pe care părinții nu-i strâng în brațe, nu-i sărută. A-și devaloriza copilul. Corpurile-mașină. Teama de a fi părăsit. Tăcerea organelor. Lupta pentru viață.

„Despre perioada aceea haotică, despre acea mamă învățătoare care a întrebat-o într-o bună zi: «De ce aș fi obligată să te iubesc?» Katherine Pancol nu vrea să-și deschidă sufletul."
SANDRINE BLANCHARD, *Le Monde*, 19 februarie 2014

De ce ne strângem în brațe și ne sărutăm atât de des copiii? Hai să fim sinceri, în primul rând pentru că ne face plăcere. Ca să ne bucurăm de acest mititel care ne aparține și depinde de noi, de pielea lui care trezește în noi instincte primare canibalice („te-aș mânca de drag ce-mi ești!"), pe care le refulăm imediat. Apoi, pentru că, în mod inconștient, un instinct animalic ne îndeamnă să facem asta de parcă fiecare sărut al nostru i-ar da viață și de parcă l-am adora ca pe un fetiș. Sărutul se transmite „în mod natural" din generație în generație, dar ce se întâmplă atunci când părinții nu fac asta sau o fac rareori? Această erotizare nevinovată dintre părinți și copii este posibilă atunci când părinții n-au avut parte de ea în copilărie? E posibil să fi fost înlocuită de altceva?

FRAGILITATEA CORPULUI, FRAGILITATEA SUFLETULUI

Un lucru este cert: când această erotizare nu a existat, la copil apare rapid o falie narcisistă. Inițial abia percepută, ea se face simțită tot mai pregnant, apoi și sfârșește prin a se impregna în oase. Oase de sticlă, fragile pentru că sunt de sticlă, fragile pentru că au o vulnerabilitate invizibilă. „Osteogeneza psihică" a fost imperfectă și nimeni nu și-a dat seama de asta.

Faptul că dragostea fizică originară nu și-a pus pecetea pe trupul copilului are drept consecință un *corp care cerșește afecțiune* cu atât mai dureros cu cât subiectul ca atare (copilul) nu-și dă seama de acest lucru. Ce este un corp care cerșește afecțiune? Este un corp care le cere celorlalți ceea ce nu a primit în mod spontan: depinde așadar de bunăvoința celorlalți. Când răspunsul la această solicitare este negativ în mod sistematic sau când sfârșește prin a-și asuma această situație, se declanșează o suferință, urmată de o formă de luptă surdă, de revendicare deplasată, din care copilul iese întotdeauna învins. În schimb, uneori, dacă primește un început de răspuns pozitiv, în mod paradoxal, nu poate și nici nu știe să accepte. Aceasta seamănă cu o nevroză de eșec.

Părinții ajung să respingă corpul copilului atunci când își exprimă dezgustul față de funcțiile sale vitale. Un copil e murdar, trebuie spălat. Pe fața adultului se

întipărește o jenă insuportabilă. La 12 ani, lui Mélanie i-a venit ciclul. Sfioasă, i-a spus mamei ei. Aceasta s-a uitat la ea îngrozită, și-a pus mâna pe nas să nu simtă „mirosul oribil" și i-a spus doar atât: „De-acum înainte trebuie să te speli *acolo* foarte bine". Și mai e de mirare că această fetișcană a avut întotdeauna dureri la ciclu, când mama ei n-a ținut niciodată cont de asta și nu i-a acordat atenția cuvenită în acea perioadă a lunii? Să fie vorba despre acțiunea unui raport transgenerațional cu feminitatea?

Lipsa de afecțiune domină, iar adultul, deja imunizat de această suferință pe care știe să o transmită, își impune cu răutate autoritatea. „Toate poveștile astea despre cât de mult își iubesc părinții copiii sunt doar niște prostii, vorbe de adormit copiii; de fapt, din cauza copiilor, părinții își ratează viața." Și astfel tertipurile ies triumfătoare în fața afecțiunii. Așa au stat probabil lucrurile în cazul mamei lui Katherine Pancol: „Despre perioada aceea haotică, despre acea mamă învățătoare care a întrebat-o într-o bună zi: «De ce aș fi obligată să te iubesc?» Katherine Pancol nu vrea să-și deschidă sufletul"*.

Rareori am auzit o formulă mai cinică, dar dragostea este devalorizată, ridiculizată, iar copilul nu e capabil să priceapă acest lucru. Și, evident, își alege inconștient prietenii ținând cont de acest lucru: părinți agresivi, discurs uneori necruțător, asemănare perfectă. Pentru

* Sandrine Blanchard, „La recette Pancol", *Le Monde*, 19 februarie 2014.

el asta e dovada că ceea ce i-a fost transmis despre dragoste, tandrețe și destul de repede despre sex nu există decât prin intermediul unei estetici a imaginarului, o construcție tacită și artificială.

Apare aici o repetiție modulată în funcție de clase și de temperamente: părintele mai mult sau mai puțin instruit adoptă o tăcere disprețuitoare, căci persoana dotată cu o cunoaștere modestă acumulează locurile comune cele mai răsuflate, dar în ambele cazuri este la fel de valabil și contrariul. În schimb, ceea ce este sigur este că, fără știrea noastră, falia apare, devalorizarea de sine se consolidează.

CINE SPUNE ASTA?

În absența afectelor, corpul devine un mecanism, o mașină a cărei funcționare e percepută în cel mai bun caz — când totul merge bine — ca un automat, iar în cel mai rău caz — când apare o cât de mică preocupare — ca o pană. Discursul familial — sau tăcerea — despre persoana sa devine introiecție, altfel spus ajunge să se suprapună, să devină parte componentă a eului său. Lipsa de interes față de persoana sa devine parte din el însuși. Indiferent de clasa socială, autoritatea parentală vizează narcisismul, poate că nu prin același mod verbal, dar rezultatul este comparabil. Asistăm în acest caz la o devalorizare în termeni deplasați, chiar vulgari, care sună cam așa într-un mediu social modest: „Tu te vezi

cum arăți? Parcă ești un sac cu cartofi", „E mai bine să șochezi decât să inspiri milă, iar tu, la cât ești de slabă, pari un schelet ambulant". În schimb, într-un mediu privilegiat, părinții recurg la o tăcere glacială, își privesc copiii de parcă nu i-ar vedea, și le fac observații cu *mezzo voce*: „Nimic nu e mai vulgar decât să te îmbraci în roșu", „Să te îmbraci în negru la vârsta ta e sinistru, nu mai e nimic de spus". Conflict între generații sau conflict social? Ambele, firește, căci *socius**, deși bine disimulat, este parte integrantă a narcisismului.

Când un pacient se denigrează, îl întreb deseori: „Cine spune asta?" „Eu", răspunde el, surprins. Îl mai întreb o dată, pe un ton foarte ferm: „Cine?" Atunci îmi răspunde rapid și îl indică pe unul dintre părinți, pe mamă cel mai adesea. „Mama îmi spune asta, dar eu nu repet acest lucru, o spun pur și simplu." Altfel spus, originea calificativului e conștientă, dar acesta a fost asimilat — asemenea unui proces de digestie —, încât a ajuns să țină de eu — subiectul își atribuie acest discurs, îi este imposibil să gândească altfel: fenomenul normal de introiecție își are originea în copilăria mică. Introiecția este un fenomen prin care eu devine un altul („*je est un autre*" — Rimbaud), prin care eu sunt ceea ce discursul celuilalt spune că sunt.

Situația se complică atunci când conflictul dintre generații, în stare „pură din punct de vedere chimic", banal în adolescență, este dublat de un conflict social,

* Element social constitutiv al individului și consubstanțial cu organismul său. (*N.t.*)

atunci când apare o ambiție abia perceptibilă, dar interpretată ca o diferență negativă. Din punct de vedere parental, acest lucru se traduce în termenii unei rivalități generalizate, cu agresivitatea ei specifică.

Acesta a fost cazul unei tinere femei fermecătoare care, după părerea celorlalți, îi semăna leit mamei, de care însă tatăl alcoolic nu s-a ocupat. Deși lucra în domeniul imobiliar și era bine cotată, mama nu și-a ajutat niciodată fiica să-și găsească o locuință decentă și a lăsat-o să stea în apartamente modeste și nepotrivite. Ceea ce n-a împiedicat-o însă s-o ajute pe o prietenă a fiicei ei, căreia i-a obținut locuința la care fiica ei visa, dar nu avea curajul să-i ceară ajutorul. În mod oficial, relația mamă–fiică era perfectă, în mod informal însă era o relație perversă (sadică) din partea mamei, care-și construise prin propriile-i eforturi cariera, căci aceasta își critica în permanență fiica pe toate planurile, inclusiv profesional. „Nu vei reuși niciodată să ai o carieră, așa cum mi-am construit eu“ — aceasta „auzea“ în mintea ei fiica, deși mama nu rostea explicit aceste cuvinte. Această tânără se simțea tot timpul undeva la mijloc, între cei doi părinți, neștiind însă cu cine semăna, de fapt: cu tatăl alcoolic sau cu superba sa mamă împlinită?

UN CORP SE MODELEAZĂ

Corpul a devenit mașină atunci când explorările personale au fost condamnate în mod riguros (picioarele

sunt murdare, e dezgustător să-ți bagi degetele în gură, iar să-ți speli sexul ascunde un tabu tăcut care privește ceva interzis). Rezultatul unei astfel de educații este o evitare automată a celuilalt, căci singurul raport cunoscut încă din copilărie este cel al agresiunilor sistematice. Altfel spus: rețineri, rigiditate corporală și dificultăți în relații care vor dura toată viața.

Poate interveni și un rezultat în aparență contrar: corpul neiubit devine laxist, sexualitatea aparentă nu mai este inhibată, subiectul zboară de colo-colo asemenea unui fluture, dar insatisfacția îl macină, se plânge de un dezacord cu corpul său, de o dificultate de a simți plăcerea din plin. Acesta a fost cazul unui producător de film: prin patul lui au trecut cele mai renumite vedete, dar, la întâlnirile noastre, se mulțumea să vorbească despre defectele lor fizice, de faptul că relația lor nu trecea dincolo de raporturile sexuale. Era profund nefericit, iar toate relatările lui purtau pecetea unui profund pesimism: era imposibil să simtă chiar și cea mai mică satisfacție, fie ea și narcisistă. Niciun obiect, nicio persoană nu-i producea satisfacție, nu-i aducea senzația de plenitudine.

Iată o constantă imperceptibilă de care subiectul e conștient doar la modul foarte vag: să accepți proximitatea corporală înseamnă să accepți eventualitatea unui pericol, a unei dureri fizice, a unei suferințe fizice sau cauzate de un posibil abandon. În cel mai bun caz, când subiectul este relativ echilibrat, tot ce trăiește el este o neutralitate afectivă în cadrul relației. E de ajuns

un simplu gest, o mișcare nelalocul ei în preajma sa, și individul nostru sare și se îndepărtează într-o clipă, cu scuza: „Știu că pare aiurea, dar mi s-a făcut frică". Frică față de ce? Probabil că a fost teama de a nu redescoperi urmele sufletești și trupești din copilărie, acel lut în care i-a fost împietrit corpul, acel asamblaj născut în mod arbitrar, fără vreun plan, fără vreun interes particular pentru persoana lui. Teama lui nu este că ar putea pierde dragostea celuilalt — de altfel, a trăit el vreodată această teamă?

Părinții lui Corinne, după nenumărate rugăminți inutile, s-au decis să împrumute o bicicletă ca s-o învețe să meargă cu ea. Toți prietenii ei au bicicletă, numai ea nu. Corinne se urcă în șa, tatăl ei îi spune să pedaleze, ea pedalează, el o ține din spate, îi spune să accelereze, ea accelerează, el nu mai reușește să țină pasul și-i dă drumul chiar înainte să ajungă la un zid de care ea se izbește și se lovește foarte rău. „N-ai să fii niciodată în stare să faci nimic", îi spune mama, „bicicleta nu e pentru tine." În mod bizar, mama, care este atât de agresivă de obicei, nu-și va acuza în astfel de cazuri soțul. Îi convine să facă economie de bani, iar neîndemânarea copiilor ei constituie o dovadă a superiorității ei. Corinne nu va avea niciodată bicicletă, nici surorile ei, de altfel, și abia douăzeci de ani mai târziu își va da seama că nici mama ei nu știe să meargă cu bicicleta. Dar mama a știut să-și ascundă întotdeauna defectele, în special pe cele pe care le reproșa copiilor ei; era extrem de ingenioasă, de altfel, își bătea joc de stângăciile altora, dar nu pomenea

nimic despre ale ei. Rezultatul: mama perfectă (căci așa se închipuia) se ocupă de dobândirea competențelor și cunoștințelor pe care aparent și le dorește pentru copiii ei, având grijă în același timp ca toate tentativele lor de reușită să se soldeze cu un eșec.

Nevoile unei astfel de populații de vârstă școlară, din care fac parte multe persoane „normale", sunt tăcute și importante, copiii așteaptă și suferă... Ba, mai mult, își găsesc perechea, fascinați de alegerea aceluiași... în oglindă, unul față în față cu celălalt, așteaptă din nou, încă așteaptă și vor aștepta mereu... dar reflectarea identică a celuilalt nu va avea un efect terapeutic. „Oglinzile ar face bine să reflecteze puțin înainte de a reflecta imagini", spunea Jean Cocteau.

Din acest proces de educare a corpului, între luptă și acceptare resemnată, rămân adesea sechele sub formă de fobii: pentru Charlotte, de pildă, spălatul părului la coafor este și va rămâne o problemă. Când era copil, după război, exista sau nu șampon? Nu știe, dar își amintește că mama ei o spăla pe cap deasupra unui hârdău cu săpun de casă. Părul ei ondulat și subțire se transforma în niște ghemotoace imposibil de desfăcut. Mama ei lua atunci un pieptene subțire și trăgea cu toată puterea fără să țină șuvițele de păr; Charlotte urla, durerea era atroce, din părul ei cădeau somoioage de păr, dar mama ei repeta operațiunea în fiecare săptămână, fără să-i fie milă de fetița ei de 4 ani (acestea sunt primele amintiri ale lui Charlotte), ba îi mai trăgea și câteva palme; ea, o mamă-model, care-și dădea toată silința să se ocupe de

copii. Nu dădea dovadă de pic de empatie — era răutate sau sadism? Cincizeci de ani mai târziu: în pofida tuturor precauțiilor posibile, dacă se întâmplă să fie trasă de păr când coafeza încearcă să i-l descurce, Charlotte simte cum o cuprinde un sentiment de ură și de furie, deși încearcă din răsputeri să se controleze; altminteri, dacă ar întreba-o cineva, ar spune că e o adevărată maestră când trebuie să-și înfrâneze pornirile. Corpul ei este *alienat* de urmele care au marcat-o ca un fier roșu, care au sensibilizat-o excesiv. Dacă îi atingi părul, înseamnă că-i vrei răul. Nu poate suporta decât un masaj făcut cu delicatețea unei mângâieri.

În ciuda aparențelor, în raporturile corporale, accederea într-un nou univers care funcționează cu noi coduri facilitează viața subiectului, dacă nu au existat urme prealabile. Asta înseamnă să iei totul de la început, s-o pornești de la zero. Zăpada imaculată are avantajele ei.

TEAMĂ DE ORICE, TEAMĂ DE NIMIC

Când factorii familiali și sociali de respingere s-au amestecat, corpul și psihicul sunt într-o stare de tensiune permanentă. Excitația nu face trimitere la un libido treaz (crescut), ci la o angoasă cronică, mai tot timpul nedefinită, care poate îmbrăca lesne o formă masochistă. Teamă sau angoasă? Dar față de ce?, se întreabă adultul când încearcă să se distanțeze. Întotdeauna e vorba despre același lucru, teama de a fi abandonat, de a

nu fi iubit, de a vedea că reușita socială nu este recunoscută, ba chiar dimpotrivă e contestată, altfel spus e luată în râs de restul familiei. Durerea cuprinde totul, este în egală măsură continuă, narcisică și profund afectivă. Iar copilul mare care sălășluiește în el, în adult, ca în fiecare dintre noi, nu poate decât să-și accepte profunda culpabilitate, e vina lui că nu este iubit.

Subiectul se teme astfel de orice, căci totul îi amintește de tot și de nimic, altfel spus, îi amintește vidul afectiv pe care s-a construit. Iar vinovăția o simte în sinea lui: faptul că nu a fost iubit este dovada unei grave erori, aceea de a nu fi răspuns la o așteptare magică, aceea de a-și fi scos familia din impasul — material, psihic sau moral — în care se află. De altfel, de fiecare dată când subiectul a ajuns într-o situație privilegiată, adică a fost total diferit de familia sa, i s-a reproșat acest lucru și faptul că nu i-a ajutat și pe ceilalți să beneficieze de privilegiile lui. Un răspuns armonios, adică bucuria și mândria părinților, e întâlnit rareori, cu atât mai mult cu cât el presupune un echilibru în egală măsură familial și personal, absent adesea chiar de la început. Numai în familiile de imigranți am văzut mândria perceptibilă și asumată, în măsura în care, conștient sau inconștient, ascensiunea socială face parte din motivele imigrației. De altfel, acești copii își ajută deseori familia, ceea ce dă un sens ascensiunii și unește și mai mult familia.

În familiile modeste, când unul dintre copii depășește condiția celorlalți, domină doar indiferența și disprețul. Așa stăteau lucrurile și în cazul acestui tată, contabil, a

cărui fiică a devenit cadru universitar; aparent, nu știa mai nimic despre activitatea fiicei lui și, într-o zi, când ea îi vorbea despre asta, s-a auzit spunând că nu înțelege de ce-și mai bate gura, că oricum pe el nu-l interesează și nu vede de ce și-ar umple capul cu lucruri care nu-i sunt de niciun folos.

SECHELE CORPORALE

Când vine vorba despre percepția propriului său corp, despre „trăirile" sale corporale, subiectul suferă de o formă de agnozie, o tulburare legată în egală măsură de fiziologic, dar și de capacitatea de recunoaștere a informațiilor senzoriale care-i parvin. Subiectul nu știe, nu simte ceea ce este „bun pentru el". Și aplică, fără s-o știe, celebra formulă a lui Leriche*: „Sănătatea este viața ce rezidă în tăcerea organelor". Subiectul nu încetează să muncească nici când este grav bolnav. În schimb, dacă este sănătos, i se întâmplă să devină ipohondru, într-atât îl determină angoasa sa constantă și percepția deficienței sale să se teamă, din principiu, de o posibilă îmbolnăvire. Dar cel mai curios este faptul că, dacă apar simptome reale de boală, acestea nu-l mobilizează, căci subiectul nu știe ce înseamnă funcționarea armonioasă de care nu s-a bucurat niciodată.

* Henri Marie René Leriche (1879–1955), pionier al chirurgiei vasculare. (*N.t.*)

Acesta este cazul unei tinere femei, pe care tatăl ei o „trata" în copilărie fie cu mângâieri nefirești, fie cu o violență nejustificată, și care a dezvoltat o fobie față de cancer împotriva căreia n-a putut lupta decât cu ajutorul psihanalizei. Totul a mers bine până când femeia a declarat că are „alergie" la rujul de buze. Dermatologul, care o cunoștea bine, a luat lucrurile în serios, a făcut o biopsie și s-a arătat foarte îngrijorat. Pacienta, care părea destul de nepăsătoare, mi s-a plâns: „Medicul dermatolog mă plictisește cu insistența lui!", singura ei problemă părând a fi faptul că trebuie să iasă pe stradă nerujată. Cancerul nu i se părea o problemă posibilă! În cele din urmă, rezultatele investigațiilor au fost negative, ceea ce a fost limpede pentru ea de la bun început, dar a continuat să fie ipohondră, cu un scop inconștient probabil apotropaic.

Când n-am învățat să ne iubim corpul, nu îi cunoaștem și nu-i putem înțelege senzațiile indescifrabile, căci corpul n-a fost nicicând obiectul unei investiri parentale și nu a dobândit reperele vitale. În mod normal, atunci când se construiește schema corporală, este ca și când s-ar crea un „ADN" vital sensibil, iar subiectul știe să decodeze mesajele corpului într-un mod „instinctiv" (nu spun „inconștient", căci nu este ceva refulat, este în egală măsură un instinct animal și o pulsiune). Diagnosticul medical nu face decât să infirme sau să confirme ceea ce simte subiectul. Însă acest „ADN" este posibil să nu fi funcționat niciodată dacă familia nu l-a activat, ceea ce

explică o surprinzătoare lipsă de reacție la durere, sinonimă cu o indiferență enigmatică pentru anturaj.

SECHELELE FIZICE CAUZEAZĂ SECHELE PSIHICE

La început de drum ni se oferă două posibilități: să fim constrânși să facem ce ni se spune sau să manifestăm înclinații huliganice. Când intră în acțiune farmecul, seducția naturală sau cultivată prin reacție, corpul și sufletul se concentrează pe munca de reparație a carenței afective. Aceasta îmbracă deseori forma unui conflict intern, a unui conflict familial — iar acestea sunt cu atât mai bine disimulate cu cât ele sunt negate sau deplasate sub o altă formă. Căci, dacă fata e prea drăguță, ca în Albă-ca-Zăpada, raporturile interfamiliale pot deveni agresive din invidie, din rivalitate, adică din cauza unei identificări refuzate. Am să citez formula folosită de mama unui copil „prea frumos“, pe care-l maltrata, ceea ce a condus la mutarea lui într-o familie adoptivă: „Dacă ești frumos, nu ai ce căuta în familia noastră!“

Cauzele au fost astfel explicate în termeni simpli și clari, iar această formulă ar putea fi folosită în multe cazuri pentru diferențe care țin de frumusețe, de inteligență, de capacitatea de reușită, de rezultate sportive etc. Dorința inconștientă latentă este ca toți membrii familiei să fie identici în acele privințe care ar putea

genera rivalități. Să depășești unul sau mai mulți dintre membrii familiei înseamnă să provoci un conflict, ceea ce-l determină adesea pe subiect să-și înfrâneze pornirile, să-și frâneze performanțele.

Lupta pentru viață poate consta în a dezvolta un farmec anume. Dar faptul că subiectul este lipsit de o simțire originară a corpului face posibil ca el să empatizeze uneori cu persoane care nu-i vor binele, chiar dacă se străduiește să-și apere (prost) interesele prin rigoarea comportamentului său. Dar lucrul cel mai des întâlnit este acela că, fie că a reușit, fie că a suferit un eșec, subiectul este convins că nimeni nu-i va oferi de-a gata partea ce i se cuvine, că trebuie să se descurce singur, de unde și faptul că își reclamă inutil drepturile, că nu reușește să-și apere poziția sau că devine un dictator feroce, ajungând să copieze inconștient ceea ce a trăit acasă.

Angoasa și culpabilitatea sa constantă sunt alcătuite dintr-un amestec fizic și moral, din corp și suflet. Se simte diferit, nu într-un mod nevrotic banal, chiar dacă se consideră o persoană care s-a autogenerat. Dacă uneori vreunii cu reușite senzaționale ar îndrăzni să ridice capul, și-ar dori să fie marțieni.

Capitolul 4
Terorismul suferinței parentale*

De ce se simt copiii responsabili de nefericirea părinților lor. Identificarea cu agresorul. Ura de sine, ura îndreptată spre celălalt.

* Vezi Sándor Ferenczi, *Confusion de langue entre les adultes et l'enfant* (1932), prefață Gisèle Harrus-Révidi, Paris, Payot, coll. „Petite Bibliothèque Payot“, 2004.

„Tu ai muncit din greu toată viața, ai sacrificat totul pentru copiii tăi și mai ales pentru mine; ca urmare, eu am trăit totdeauna fără nicio grijă și în belșug, am avut libertatea deplină să învăț ce am vrut, n-am avut niciun motiv să mă preocup de grijile vieții de toate zilele sau să resimt vreo altă grijă de orice fel; tu, în ce te privește, n-ai pretins nicio mulțumire pentru toate acestea, știi foarte bine ce înseamnă «recunoștința copiilor», dar te-ai fi așteptat totuși la ceva în schimb, la un semn de simpatie."

FRANZ KAFKA, *Scrisoare către tata* *

Un copil este sensibil la suferința unui adult (cu atât mai mult când este manifestă) și încearcă să facă ceva în acest sens măcar pe plan emoțional. Încercarea copilului de a-și înțelege părintele, empatia de care dovadă

* Citat din *Scrisoare către tata*, trad. de M. Ivănescu, București, Humanitas, 2016, p. 6. Kafka vorbește despre problemele relaționale dintre el și tatăl său. Scrisoarea a fost scrisă în 1919, dar nu a fost expediată niciodată. A fost publicată abia în 1952 (Kafka a murit în 1924). (*N.t.*)

față de durerea părintelui ascund însă un sentiment de vinovăție, o vinovăție impardonabilă care, după numeroase transformări, devine nici mai mult, nici mai puțin decât vinovăția de a se fi născut. În țările lumii a treia, unde oamenii trăiesc în sărăcie, să ai copii este considerată o adevărată bogăție, chiar dacă cel mai adesea acești copii sunt maltratați. În schimb, pentru mulți occidentali să ai copii înseamnă să îți asumi o responsabilitate constantă, iar paradoxul este că, în caz contrar, adică să nu ai copii înseamnă în mod simbolic să fii diferit, să nu respecți norma, iar absența copiilor într-o familie este percepută ca o lipsă ce nu poate fi compensată cu nimic.

Faptul că un copil percepe zi de zi suferința generată de povara existenței sale îl determină să se maturizeze prematur, prin urmare, copilul prezintă adesea „maturitatea grăbită a unui fruct stricat“* Copilul se simte responsabil de nefericirea celor din jur, nu se simte încă vinovat de a se fi născut, dar știe că el contribuie în mod involuntar, fără ca o soluție să fie posibilă, la viața dificilă a părinților săi: prezența lui, existența lui deranjează și înrăutățește lucrurile.

Iată un exemplu dintre atâtea altele: „Deh“, spune mama lui Corinne, „dacă nu erai tu, aș fi avut altă viață, totul ar fi fost altfel“. Cum adică „altfel“? Adică „mai bine“ și atât, fără nicio altă precizare. Ar fi avut o meserie interesantă? Mamei ei nu-i place să muncească, nu a manifestat niciodată nici cel mai mic interes pentru

* *Ibidem.*

ceva anume, ea nu știe decât să se agite. Pe această temă, vorbește mult, dându-le tuturor de înțeles tot felul de lucruri, nimeni nu are însă voie s-o critice, căci toată lumea din casă știe că mama ar fi fost în stare să facă lucruri minunate. Nimeni, nici ea, firește, gândește Corinne, devenită acum adult, nu are nici cea mai mică idee de lucrurile minunate pe care le-ar fi putut face.

Al doilea exemplu, din aceeași familie: drepturile sociale ale tatălui migrează din Franța în străinătate. Patronul tatălui lui Corinne îi propune să cotizeze în plus pentru pensie, spunându-i totodată că, din pricina acestei sume reținute, va câștiga ceva mai puțin din salariul său și așa destul de modest. Mama lui Corinne refuză categoric, spunând: „Să ai mai mulți copii este o garanție suficientă pentru pensie, nici nu poate fi vorba să-ți diminuezi salariul". Ea își explică spusele: când ai copii, nu cotizezi, Corinne e aici, trebuie să se ocupe de noi — Corinne are 10 ani — intră în clasa a șasea —, iar mama ei este un om în toată firea, are 32 de ani, e sănătoasă tun, dar știe că un copil trebuie să-și ajute părinții, așa e normal. Corinne e speriată, e copleșită de responsabilități, încât nu va dormi nopți la rând. Vorbind despre Maroc, unde a locuit cu mama ei douăzeci de ani mai târziu, pare că scena aceasta nici n-a avut loc: pare că nu a fost niciodată vorba despre a cotiza pentru pensie; poziția mamei ei nu mai ține după atâția ani petrecuți în Franța, iar exigențele ei nu mai sunt rostite atât de vehement. Respinge acest eveniment din trecut, ca și cum atunci nu s-a întâmplat nimic. Așadar,

la vârsta de 10 ani, Corinne și-a creat o falsă amintire socială, a fantasmat existența unei pensii pentru tatăl ei.

Anna Freud și Sándor Ferenczi au descris fenomenul de identificare cu agresorul, care inhibă multe revolte familiale. Adultul, prezentându-și în mod pervers suferința, de cele mai multe ori într-un registru isteric, îi insuflă copilului un sentiment de vinovăție, care i se întipărește în psihic sub forma unei culpe ce însoțește criticile constante ce-i sunt adresate.

Prin urmare, copilul, înainte de a învăța un lucru benefic, dobândește obiceiul de a se apăra. El este sau se simte atacat în permanență fie la nivelul formei, fie al fondului. Uneori, se apără și luptă împotriva a tot sau a nimic, i se pare că însuși faptul de a exista nu face decât să-i amplifice problemele. În consecință, iar acesta este un proces inevitabil, își proiectează spre exterior sentimentul de vină, devine deseori agresiv și încearcă să se sustragă, să se debaraseze de familie și de cei din jur, aruncând vina asupra lor.

Această suferință intimă este deseori dublată de o a doua: societatea, în ansamblul ei, îi reproșează la rândul ei ceea ce îi oferă sau pretinde că-i oferă. „Ar fi mai înțelept să muncești decât să-ți continui studiile ca bursieră“, îi spune lui Corinne proprietăreasa unde încearcă să închirieze o cameră și care o refuză. Mai târziu, i se spune ceva asemănător când își ia o cameră la căminul facultății de științe politice: „În definitiv, vi se pare că e un loc pentru dumneavoastră aici?“ (O cameră mică, amărâtă, care are doar o chiuvetă fără scurgere, locatara

precedentă a inundat totul la doar patruzeci și opt de ore după semnarea contractului.)

Ajuns în situații marcate de o inflație a narcisismului, în ciuda traiectoriei considerabile parcurse deja, subiectul, departe de a-și asuma acțiunile, energia, la cea mai mică problemă revine la autocritica permanentă, interiorizează reproșurile care i se fac și-și asumă din nou vina. În jurul său, și-a văzut colegii de școală identificându-se docili cu părinții, preluând meseria tatălui lor, fără să facă asta cu resemnare, ci ca pe un lucru de la sine înțeles, în timp ce el, de ce nu poate face asta? Să te identifici cu părinții, aceasta este soluția în lupta împotriva angoasei, se admonestează subiectul nostru. Dar nu poate face asta. Îl îngrozește viața lor.

Ca părinte, am asistat la o ședință de clasă, în timpul căreia s-a discutat despre fiul unui ministru și cel al omului de serviciu al școlii care obținuseră aceeași medie proastă. Fiul ministrului (Édouard) a fost admonestat și a trecut clasa, fiul omului de serviciu (Pedro) a fost sfătuit să urmeze o școală profesională. Celor doi copii soluția li s-a părut absolut normală. Am încercat să intervin, dar mi s-a sugerat să tac — în mod respectuos, trebuie să recunosc (ținând cont de statutul meu de cadru universitar). Édouard și Pedro se identificaseră, firește, unul cu statutul său (mai bine spus cu cel al tatălui său), care i se părea normal, celălalt cu al agresorului (sau al tatălui său, la urma urmei), reprezentat de profesorul care a anunțat deciziile consiliului profesoral, și

asta i s-a părut foarte normal. Mama lui Pedro, cu care am încercat să stau de vorbă, nu a părut deloc interesată de ce voiam să-i spun: atitudinea mea față de fiul ei nu o privea câtuși de puțin și i s-a părut inoportună. Femeia era absolut convinsă că fiul ei va ajunge muncitor, ceea ce i se părea cât se poate de firesc, iar școala aceasta foarte bine cotată în care învățase fiul ei depășea deja așteptările ei. Fiecare era la locul său, până și eu în rolul meu de stângistă de serviciu!

Un copil care aspiră să-și depășească nivelul social, care speră din tot sufletul să nu ajungă la fel ca părinții lui, va constata de cele mai multe ori că atât familia, cât și societatea sunt împotriva lui. Și, din mimetism intelectual, el va considera cel mai adesea că, de fapt, au cu toții dreptate. E dificil să te revolți de unul singur.

Care sunt premisele identificării cu agresorul? Care sunt mecanismele construirii moralei, Supraeului, conștiinței etice? Orice copil se identifică, inițial, cu apropiații săi, chiar dacă se simte în mod straniu diferit, și abia apoi, când devine conștient de agresivitatea lumii față de el, va încerca să se identifice cu aceasta. Până atunci, a suportat pasiv toate neplăcerile pe care i le provoca, în mod voluntar sau nu, grupul social care-l înconjura, apoi a trecut de la un rol pasiv la un rol activ, „ca mijloc de a metaboliza un eveniment neplăcut“* Trebuie să se identifice cu celălalt din fața

* Anna Freud, *Eul și mecanismele de apărare*. București, Editura Fundației „Generația“, 2002, p. 92.

lui și să proiecteze asupra lui propria violență, nu din răzbunare, ci de parcă ar încerca să se debaraseze de cea care se răsfrânge asupra lui. Copilul își asumă amenințările și suferințele pe care le suportă din partea adultului, apoi le direcționează spre exterior. Procesul este banal dacă subiectul reușește să-l controleze și nu rămâne pasiv, deci dacă învață să se apere spre binele său, conștient fiind de propriile interese. Ce se întâmplă însă atunci când subiectul este împiedicat să facă acest lucru și rămâne fixat pe identificarea cu agresorul? Își îndreaptă violența asupra lui însuși, devine din ce în ce mai exigent cu sine, nu este capabil să-și exteriorizeze agresivitatea, se simte vinovat de tot, în special de nefericirea părinților săi. Eul său este din ce în ce mai nemulțumit, e tot mai lipsit de energie, căci ajunge să-și respingă dorințele de îndată ce le conștientizează. Am putea rezuma toate acestea în felul următor: „Tot ceea ce-mi doresc îmi face rău".

În timpul „războiului-fulger" din cel de-al Doilea Război Mondial din Marea Britanie, Winnicott* spunea că angoasarea le face pe mame să progreseze, culpabilizarea lor însă le determină să fie pasive și incapabile să facă față situațiilor periculoase.

Am scris aceste lucruri la 24 mai 2014, când la Muzeul Evreiesc din Bruxelles a avut loc un atac armat, catalogat drept „act terorist", soldat cu moartea a patru

* Donald W. Winnicott, *Les Enfants et la Guerre* (1946), Paris, Payot, 2004.

persoane, eveniment care a stârnit mare vâlvă. În cazul presupusului atentator, fenomenul de identificare cu agresorul pare evident: încă de când s-a născut, a trecut pe la mai mulți asistenți maternali, nu a avut cămin sau familie; cu excepția unei presupuse bunici, nimeni nu știa cine-i sunt părinții. Despre atentator s-a spus că era un băiat inteligent, elev bun, aparent cuminte. Dar societatea a fost pentru acest băiat o adevărată „mașteră": nu a avut niciodată un loc al lui, s-a simțit întotdeauna agresat de toate grupurile sociale care l-au respins. Nimeni nu a părut să-i transmită un sistem de valori, iar existența sa a fost lipsită de orice sens. Abia când a ajuns în închisoare și a cunoscut alți deținuți, i s-a părut că, în sfârșit, este legat de cineva. Îi urăște pe apropiații săi, își urăște anturajul, urăște societatea așa cum o cunoaște. Nu poate decât să se urască pe sine din cauza identificării care s-a produs probabil în fragedă copilărie. El se identifică, așadar, cu această societate care-l respinge și, proiectându-și sentimentul spre exterior, o respinge, la rândul său, cu violență. Iar acest sentiment explodează într-un atac armat, real, nu simbolic, precum cel din existența sa. Oare, nu cumva, acest tânăr nu se temea deloc să moară, căci el se considera deja ca și mort? S-a autopedepsit. În acest caz avem de-a face cu o dublă identificare cu agresorul: de unde și ura de sine și ura față de ceilalți.

Dacă ești respins, înseamnă că ai meritat-o. Orice fenomen negativ antrenează o explicație culpabilizantă. Același lucru e valabil și în cazul unui copil spitalizat la

secția de oncologie pediatrică. El mi-a explicat îndelung că are o tumoare la creier pentru că a gândit foarte urât despre fratele său, i-a dorit moartea și pentru asta a fost pedepsit. Prin urmare, își merită pedeapsa. Gândurile lui au fost nocive și s-au întors împotriva lui. Actul său conține și pedeapsa imanentă.

Partea a II-a
De la un eu la un alt eu

Capitolul 5
Să te naști din tine însuți

Copii „cu ochii în patru“ Când societatea devine ea însăși un obstacol. Când apare dorința de a reuși? Copii care nu știu de ce trebuie să meargă la școală. Să îndrăznim să facem schimbări.

„Judecata celorlalți este judecata de apoi; iar excluderea socială reprezintă concretizarea infernului și a osândei veșnice. De vreme ce omul este un Dumnezeu pentru om, omul este un lup pentru om."
PIERRE BOURDIEU, *Leçon sur la leçon**

SĂ ÎNVEȚI SĂ GÂNDEȘTI

Întrebare-cheie: de ce oare, în cazul anumitor copii, indiferent de mediul social din care provin, inteligența (inclusiv spiritul practic) începe să funcționeze de parcă s-ar afla într-o situație de urgență?

Răspunsul este în egală măsură simplu și metaforic: chiar așa stau lucrurile. Dintotdeauna, acest copil s-a simțit pus la zid. El consideră, pe bună dreptate sau nu, că nu are dreptul să greșească, întrucât va fi

---

* Extras din lecția inaugurală a sociologului Pierre Bourdieu la Collège de France, susținută la 23 aprilie 1982. (*N.t.*)

aspru pedepsit, adică se va întoarce de unde a plecat și va pierde chiar și puținul pe care l-a dobândit cu atâta trudă. Orice s-ar întâmpla, el s-a obișnuit să activeze toate sistemele de gândire posibile, nu în mod obsesiv, ci ca precauție. Copilul a înțeles rapid că a auzit atâtea prostii din cauza ignoranței sau a prejudecăților, mai întâi acasă, apoi din partea anturajului, încât este absolut necesar să înțeleagă cum stau lucrurile; altfel orice acțiune va fi inhibată. Devenit adult, acest lucru îi va oferi un avantaj incontestabil asupra celorlalți, care se va transforma uneori la locul de muncă în agresivitate față de el. Va fi considerat reticent, din păcate, căci încrederea oarbă în șef este o cerință și un postulat esențial. Trebuie să se străduiască din răsputeri, să încerce să facă imposibilul, dar privirea, atitudinea, toate acestea îl trădează, așa că încearcă să-și ascundă grimasele.

Copilul, spune Freud, este foarte încrezător în puterea dorințelor sale. Dorește un lucru, așadar, vrea acel lucru. El speră să forțeze destinul, să-și împlinească dorința, prin „gândirea magică“. Atunci când un copil nu-și satisface dorința, el ajunge să halucineze obiectul dorinței sale: de pildă, suge dintr-un sân imaginar imitând toate mișcările pe care le presupune suptul. Simplificând lucrurile, putem spune că gândirea magică, sentimentul atotputerniciei nu dispar total odată cu copilăria, contrar a ceea ce bunul-simț al adultului îl îndeamnă să creadă și chiar dacă este evident pentru toți că există pe de o parte plăcerea și pe de altă parte realitatea.

Legea inițială a vieții se perpetuează, așadar, fără să țină cont de nimic, ea înseamnă să cauți înnebunit plăcerea pentru a evita durerea legată de o tensiune prea puternic ancorată în realitate. Trebuie să faci totul pentru a nu fi frustrat, să te detașezi în mod sistematic de realitate. Mi-e foame, mă îndop; vreau să fiu șef, asupresc pe toată lumea. Aceste pulsiuni, în egală măsură conștiente și inconștiente, care stau la baza unei poziții ce ar putea părea dictatorială la copil și la adultul paranoic, sunt însoțite în mod necesar de o violență care face ca viața cu ceilalți să fie greu de suportat. Altfel spus, copilul înțelege cel mai adesea foarte repede că cel mai scurt drum pentru a obține plăcerea (de pildă, să ia ceva ce aparține altuia) este plin de piedici care îi pot produce neplăceri mai mari decât neplăcerea pe care tocmai încearcă s-o evite.

Pornind de la aceste constante dureroase, se creează progresiv principiul realității: funcția lui este să reglementeze totul, amânând satisfacția imediată pentru a-l ajuta pe subiect să nu cadă pradă pulsiunilor sale. Raportul între cele două tendințe depinde în mare măsură de forța sălbatică a pulsiunilor sale și de legătura lor cu educația, al cărei rol este să le țină în frâu.

În anumite familii însă, această atotputernicie copilărească, sănătoasă și necesară nu s-a putut dezvolta niciodată în voie; ea a fost înfrânată, atenuată, stârpită, căci copilului nu i s-a adresat nimeni niciodată cu un discurs pozitiv — lui nu i s-a spus că e cel mai frumos, nici că este cel mai inteligent; el nu și-a putut niciodată

imagina că ar putea deveni cel mai bogat om din lume. Tentativele sale „magice“ de seducție, izbucnirile sale de furie au fost atât de scump plătite, încât realitatea i-a invadat conștientul. Pentru el a devenit o necesitate vitală să verifice calitățile obiectului dorinței sale și să-și pună tot felul de întrebări obsedante: această persoană (sau acest lucru) este de calitate, demnă de a fi iubită, mă poate mulțumi? O alegere greșită te paște oricând și se plătește imediat.

Odată cu maturizarea, gândirea devine mai complexă, ea ne trimite la experiențe deja trăite. Copilul devenit adult învață, controlează, verifică, nu crede niciodată nimic de prima dată, asociază sensurile multiple ale unei experiențe plăcute inițial cu nenumăratele sale consecințe. Printr-un soi de automatism mental, fiecare element nou este analizat în raport cu eventualele riscuri și cu neplăcerea de a se trezi din nou pus la zid sau într-o situație periculoasă sau de a fi abandonat.

Această conștientizare îl trimite pe copil cu gândul la eșecurile cărora (crede el) părinții săi le-au căzut victimă; mai târziu el află însă că nimic nu a fost întâmplător și că părinții lui poartă responsabilitatea, cel puțin într-o anumită măsură, pentru cele întâmplate. Copiilor li s-au perindat prin fața ochilor mai întâi toți acești resemnați, muncitori epuizați de atâta muncă, agricultori sleiți de puteri, funcționari nefericiți, moștenitori înstrăinați de propriul rang și de propria zestre, aproape incapabili să reacționeze, victime reale sau imaginare. Au venit apoi utopiștii, părinții întârziați din generația

1968, incapabili să înfrunte realitatea sau presupuși artiști. Punctul comun al acestor infirmi ai vieții este resemnarea; revolta lor se concretizează prin repetarea unei lamentații monotone care derivă din descurajarea originară. Nu fac nimic. Sentimentul că „jocurile au fost deja făcute“ le frânge orice inițiativă.

Acești copii au detestat, fără să știe, acest context familial. Odată ajunși la școală, au văzut lucruri pe care nici măcar nu și le imaginau, mici plăceri prostești, dar necunoscute. Corinne povestește: „La liceu, portăreasa vindea croasanți în recreație și mai mulți colegi cumpărau câte unul în fiecare zi, uneori îndemnați și obligați de părinții lor. Eu nu m-am gândit niciodată să-mi cumpăr unul și mă mulțumeam să-l mănânc pe al prietenei mele Annie-Claire, pe care părinții o obligau să și-l cumpere, dar de care ea nu avea poftă. Nu le-am considerat nici un chilipir, nici o umilință, croasanții aceștia călduți și delicioși (ei sunt o parte din madlenele mele proustiene*) nu erau pentru mine. Iată faimoasa resemnare de care eram vag conștientă și care începuse să se cuibărească în mine. Doar că acum realizez că am înregistrat acel lucru nu ca un părinte resemnat, ci ca pe o lipsă ce putea fi schimbată. Învățasem că nimic nu părea să se poată mișca (schimbarea era de neconceput, inimaginabilă), doar că acest vid era deschis, creator,

---

* „Madlena lui Proust“ reprezintă un microeveniment, un gest minor care declanșează o amintire. De exemplu, Marcel Proust, autorul romanului *În căutarea timpului pierdut*, mănâncă, adult fiind, o madlenă oferită de mama sa și-și amintește un întreg univers din copilărie. (*N.t.*)

conținea un sâmbure de energie latentă, o speranță pentru niște posibilități neștiute. Singura modalitate de a-ți face o plăcere era să te descurci fără să încalci totuși regulile impuse“.

Pe traseul care conduce spre vârsta adultă, pretendenții care vor să iasă din mediocritatea materială și fizică au întâlniri marcante, învață rețete, analizează viața altora, își modifică sistemul de valori, încasează lovituri fără să știe să lovească la rândul lor (iar când au învățat s-o facă, o fac prost!) și-și sporesc potențialul. Pe scurt, progresează.

Apoi devin conștienți (și disperați uneori) de faptul că, în paralel, grupul social se grăbește să preia rolul părinților și încearcă să taie aripile păsărilor care vor să-și schimbe cuibul. Acesta e un moment crucial: viitorii adulți constată că societatea nu are nici cea mai mică intenție să le înlesnească progresul, să le netezească drumul. Și atunci își amintesc fraza rostită de Filip, fiul lui Ioan cel Bun*, în vârstă de 14 ani, care, ghidându-și tatăl în bătălia din 1356 împotriva englezilor, striga: „Tată! Fii atent la dreapta! Tată! Fii atent la stânga!“ Nu au pe nimeni să le îndrume pașii. Trebuie să se apere singuri de tot și de toți. Liniștitoare constatare!

Să revenim la Corinne. Povestește despre bacalaureat și despre dorința ei absurdă, căci nu era deloc informată,

* Filip cel Îndrăzneț sau Filip al II-lea, duce de Burgundia (1342–1404), a fost al patrulea fiu, cel mai mic, al regelui Ioan al II-lea al Franței, numit și Ioan cel Bun (1319–1364) — acesta a fost regele Franței din 1350 până la moartea sa. (*N.t.*)

de a intra la Facultatea de Științe Politice. Cum se întâmplă de cele mai multe ori, ea cunoștea pe cineva care cunoștea pe cineva care, după ce absolvise facultatea aceasta, devenise secretar la o ambasadă. În mediul din care provenea Corinne, nimeni nu auzise vorbindu-se nici despre Facultatea de Științe Politice, nici despre ambasade, nici despre secretarul de ambasadă care e altceva decât un asistent; pentru ea însă, toate acestea îi evocau un vânt de libertate. După ce a intrat la facultate, a pătruns într-un univers total necunoscut, fiind una dintre puținele studente bursiere din acea perioadă. Averea ei: două pulovere, o fustă, un palton — care-i fuseseră oferite de un unchi bogat — și o pereche de pantofi cu toc.

La început, limbajul celor din jur, atât cel folosit de profesori, cât și cel al studenților, i-a fost total străin, de parcă ar fi auzit o limbă care nu știa că există (un coleg a întrebat-o, de pildă, ce preferă: schiul alpin sau schiul de fond?). Când profesorul de la unul dintre cursurile pe care le alesese i-a întrebat, încă din prima zi, care este producția anuală a uzinelor Renault, ea l-a privit total descumpănită. Apoi profesorul i-a anunțat simplu: fiecare student trebuie să citească zilnic ziarul *Le Monde*. Corinne nu văzuse niciodată acest ziar și oricum nici nu-și permitea să-l cumpere. Alternativa era simplă: ori cumpăra ziarul *Le Monde*, ori mânca micul dejun. A ales să consulte ziarul la bibliotecă. Austeritatea vieții ei de zi cu zi o descuraja. A găsit însă o consolare: în ziarul pe care-l citea în fiecare zi găsea „adevărul“. *Le Monde* a devenit o adevărată *Biblie*. Corinne își amintea

foarte exact cât de ușurată s-a simțit atunci: „Da, în ziar găsesc adevărul“. Nu s-a mai gândit că trebuie să verifice informațiile, în sfârșit putea avea încredere în cineva.

A trebuit să muncească și să învețe din greu, în condiții materiale dificile. Examenele scrise au fost mediocre, dar cele orale, deși numeroase, au fost o reușită neașteptată, ținând cont de originea ei modestă. La ultimul examen oral, unul dintre profesorii din comisie i-a spus că probabil a reușit să treacă. Dar rezultatul a căzut ca un trăsnet: a fost prima pe lista celor respinși, a obținut o notă eliminatorie la una dintre probe. A îndrăznit să-l întrebe pe profesor de ce i-a dat această notă. S-a uitat în ochii ei și i-a spus: „Domnișoară, ca să fiu sincer, n-o meritați, dar această facultate nu e pentru dumneavoastră, este un mediu de care sunteți străină, v-ar fi mai bine la Sorbona“. N-a spus niciodată nimănui ce i-a spus profesorul atunci și, chiar dacă astfel de lucruri se întâmplau pe vremea aceea în cazul Institutului de Științe Politice din Paris, nu putem să nu ne gândim la problemele actuale cu care se confruntă copiii din cartierele mărginașe.

LA ȘCOALA REUȘITEI

Când apare la anumiți copii care provin dintr-un mediu social modest dorința de a reuși, de a-și depăși condiția? În momentul în care acești copii pot ajunge să facă o comparație între mediul din care provin și alte

grupuri sociale cu care vin în contact, deci atunci când devin conștienți de modurile de funcționare diferite ale acestor grupuri, diferite atât din punct de vedere sociologic, cât și psihologic. Șansa are vreun rol? Da, în privința anumitor întâlniri determinante, dar nu și atunci când este vorba despre modul în care acești copii profită de aceste întâlniri. Dacă are o conștiință de clasă, subiectul poate decide să rămână fidel grupului din care face parte, dar în acest caz, de cele mai multe ori, alege o poziție de conducere (lider de sindicat, de pildă): nu-și detestă mediul de proveniență, căci în copilărie a avut parte de dragoste și tandrețe.

În caz contrar, subiectul poate ajunge să-și deteste familia și grupul de proveniență. Întreaga operă a scriitoarei Annie Ernaux, începând cu romanul *La Place* (1983), operă autobiografică, în cea mai mare parte, are ca temă resentimentele autoarei. Didier Eribon, filosof și sociolog, în *Retour à Reims* (2009), vorbește la rândul său despre umilința pe care o resimțea ca reprezentant al unui mediu muncitoresc sărac într-un mediu burghez pe care l-a frecventat la un moment dat. Chiar dacă din punct de vedere psihic, în cazul acestor scriitori, atitudinea celorlalți este o constantă, ei nu insistă foarte mult asupra rușinii intime, adică asupra faptului de a fi învățat să nege, altfel spus să refuze cu dispreț, judecățile și metodele parentale. Acești copii au învățat să reflecteze și să gândească singuri, căutând răspunsuri pretutindeni, nesiguri pe mediul de proveniență, stăpâniți în permanență de angoasa esențială a raționamentului ridicol.

Ba, mai mult, remarcăm un tic de limbaj la mulți dintre acești oameni care, într-o discuție serioasă și argumentată, își încep fiecare frază cu „nu“. „Nu“ este primul lor cuvânt. Aceasta nu înseamnă că sunt puși pe a contrazice; acest „nu“ ascunde mai degrabă teama lor de a-și asuma, încă o dată, precum în copilărie, o greșeală, un loc comun, o deficiență banală. Important este să gândești. Să meditezi profund în general, chiar și atunci când anumite lucruri par niște fleacuri.

În pofida acestei atitudini de presupuși rebeli, tentația de a fi „un trădător de clasă“, cum spunea Bourdieu, nu există pentru ei. Singurul lucru pe care sunt capabili să-l simtă, rușinați la început, este apariția dorinței (de a-și depăși condiția). Iar acest lucru nu e ceva bun, sunt conștienți de asta. Din punctul lor de vedere, schimbarea progresivă, datorată exclusiv meritului lor, este atât de lentă, încât devine imperceptibilă. Au înțeles, fără să evalueze impactul acestui lucru, că modelul familial a fost negativ, dar n-au reușit să intuiască o posibilitate de evadare. Și asta cu atât mai mult cu cât nimeni din anturajul lor n-a reușit să-și depășească, așadar, condiția. Îi paște resemnarea, care li s-a strecurat în suflet și stă la pândă.

În acest moment intră în joc sistemul educațional de stat. Oamenii din „lumea bună“, cum spunea mama lui Corinne, aveau în general bacalaureatul, iar când nu-l aveau, era fie din cauza unei incapacități intelectuale, fie din dezinteres. Or, după cum spunea tot ea, „bacul nu-ți servește la nimic, poate doar să rămâi fată bătrână“.

Aceasta era convingerea pe care o avea această femeie activă, în realitate comodă și resemnată, despre reușita socială.

Numai că ceea ce percepe un copil curios este că, în anumite medii, cu excepția celor înrudite cu comerțul, pare necesar să ai școală. Școala este asemenea unui puternic curent de apă; dacă înoți din răsputeri, te poate duce departe, în tot cazul, mai departe decât perspectivele modeste de până acum. Învățător (banal); profesor (banal); tehnician era sinonim cu muncitor, deci nici nu putea fi vorba; iar pentru fete, secretară. Profesiile liberale reprezentau o lume inaccesibilă. Chiar și atunci când venea vorba despre medicul de familie, se vorbea pe alt ton, de parcă tot ce spunea el era lege. „Doctorul a vorbit cu mine, mi-a spus că am aceeași vârstă ca mama lui", spunea mama lui Corinne, o femeie puternică și încăpățânată, care făcea un titlu de glorie din asta. Iar tatăl lui Corinne îl saluta respectuos pe avocatul din imobilul unde lucra: „Bună ziua, maestre!"; probabil că, dacă ar fi avut pălărie, și-ar fi scos-o. Acești oameni erau niște „personalități", oameni care făceau parte din altă lume; pentru niște oameni precum părinții lui Corinne, era de neconceput ideea că unul dintre copiii lor ar fi putut ajunge în această lume.

Iar apa curgea, fluxul îi lua cu el... Atunci a intervenit mâna destinului: marele noroc al lui Corinne și al prietenilor ei a fost că trăiau în perioada colonială, într-un protectorat, și că „europenii", spre deosebire de

indigeni, făceau studii. Copiii din medii modeste beneficiau de burse de studii (pe care părinții lor le-au contestat îndată ce copiii au terminat studiile: reușita copiilor lor s-a datorat, spuneau ei, numai sacrificiilor lor financiare și privațiunilor pe care și le-au impus. Unii au mers mult mai departe și au creat adevărate mituri pe această temă — sau minciuni, nu știm precis — și au susținut că, în timpul studiilor, copiii lor au avut mult de suferit și au trăit în lipsuri). Culmea logicii de clasă era că acești părinți, pentru care cea mai bună soluție era ca odraslele lor să înceapă a munci cât mai devreme, aveau impresia că au fost furați, deposedați de un bun al lor: au așteptat răbdători primele lefuri ale copiilor pentru a-și îmbunătăți viața de zi cu zi, iar decepția (când copiii au rupt legătura cu părinții) a fost cumplită, pe cât de mari le-au fost așteptările!

Studiile te ajutau să te descurci — ceea ce nu mai este cazul în prezent —, iar miracolul este că anumiți copii au intuit acest lucru, chiar dacă nu au înțeles cum s-o facă. Să studiezi înseamnă să înveți să folosești un levier, o macara, pentru a reuși mai întâi să scapi de povara originii și apoi pentru a reuși să urci colina schimbării de clasă. Important este să intuiești acest lucru, să îndrăznești să gândești în termenii cunoașterii interesate, ai bogăției intelectuale necesare pentru a umple un creier avid de „adevăruri“ avantajoase din punct de vedere psihic. Ideea de „adevăr“ este un termen-cheie în cadrul procesului de trecere dintr-un grup social în altul,

ea provoacă neliniște și întrebări permanente: adevărul acoperă toate domeniile și, chiar dacă este un adevăr de moment, valabil doar în perioada tinereții, de pildă, noi nu știm asta.

În caz de reușită, consecința va fi dezidentificarea socială, fără ca aceasta să reprezinte un scop în sine. Atunci intervine un salt în necunoscut, sub privirile familiei, lipsită de înțelegere și marcată de agresivitate, căci renumita „mândrie", invocată în permanență în discursul exterior, este total absentă — cu excepția cazului unor familii care beneficiază de o nouă bunăstare sau aspiră la fericirea copiilor — și este înlocuită chiar uneori de o ironie grobiană. Nici nu poate fi vorba despre vreun ajutor din partea mamei sau a tatălui, cu atât mai puțin de un sprijin financiar cât de modest.

Iată că sugarul lui Corinne trebuie internat în spital. Ea și soțul ei sunt la început de drum și pleacă fără să poată plăti spitalizarea: peste câteva luni, părinții lui Corinne primesc nota de plată, destul de modestă, de altfel. Izbucnesc în râs și-și dau coate: „Asta mai lipsea", spune mama, „să te întreținem după ce te-ai măritat, ba, mai mult, să-ți întreținem copilul, noi, care am făcut atâtea pentru tine!"

În caz de eșec școlar sau atunci când subiectul nu-și poate continua studiile, modelul identificării sociale cu grupul de origine își face de îndată simțită prezența: subiectul se angajează la fabrică, la firma unde lucrează sau au lucrat părinții.

RATEURILE ÎN PRIVINȚA INTEGRĂRII

Să urmezi un traseu școlar fără să știi încotro te îndrepți, din cauza unei lipse totale de informație, implică la urma urmei un soi de penitență. De ce să faci asta? De ce să nu încerci să scapi de ceea ce ți s-a impus prin diferite metode cunoscute, nu-i așa, de toți elevii mediocri? În anumite cazuri, din pricina incapacității subiecților de a depăși mediocritatea familială, atât socială, cât și afectivă, apare un soi de căutare a plăcerii imediate, absentă în familie și trăită ca un surogat valabil. În alte cazuri (ale elevilor buni, în special), subiecții suportă privațiuni și neplăceri, dar au o soluție, cea mai la îndemână. Prin urmare, alcoolul, drogurile, evadările, sexualitatea exacerbată și periculoasă devin o obișnuință, părinții reacționează cu o anumită agresivitate, dar dau dovadă și de o anumită înțelegere.

În timp ce unii muncesc pentru un viitor despre care nu știu nimic sau mai nimic (din fericire fără a fi conștienți de acest lucru), ceilalți se complac într-un prezent care nu-i mai satisface îndeajuns. Ei încearcă să-și „corecteze“ adolescența tulburată și incapacitatea de a a-și satisface dorințele. Procedează la o identificare inversă cu suferința parentală, această moștenire pe care o refuză sau pe care au acceptat-o în mod inconștient, din cauză că nu au văzut niciodată altceva*.

* Édouard Louis, *En finir avec Eddy Bellegueule*, Paris, Seuil, 2014.

Ca să-ți poți schimba traiectoria, trebuie să-ți poți imagina că există o altă cale, ceea ce uneori nu pare posibil. Copiii încearcă, așadar, prin transgresiuni diverse, să nu renunțe la statutul de copil, de care au profitat în prea mică măsură și să reconstituie cu orice preț, în mod artificial, iresponsabilitatea copilăriei. Iar apoi, exact ca atunci când erau mici, ajung să plătească scump acest lucru! Încearcă să nu accepte statutul de adult pe care părinții lor și-l asumau atât de prost, deși simulau că-l posedă. Iar uneori, datorită unei întâlniri întâmplătoare, devin conștienți că se îndreaptă spre pierzanie și încearcă din răsputeri să redreseze situația. Iată un alt caz: un subiect care a devenit actor, dar un actor depresiv, în permanentă stare de alertă, predispus să creadă, în orice clipă, că se poate îndoi de orice. După ce a cunoscut succesul datorită rolului dintr-un film, primul său succes, a intrat în depresie și a avut o viață la limita haosului. Faptul că a cunoscut reușita (în ciuda imaginii pe care și-o făcuse despre sine) a însemnat să facă ceea ce tatăl său, un poet talentat, dar incapabil să funcționeze în viața reală, nu reușise niciodată.

Alții se resemnează: Louis, în familia căruia nu au existat decât politehniști și absolvenți ai școlii naționale de administrație, are meseria de clovn. Detestă matematica și visează să fie actor de teatru. Părinții săi, care sunt la fel de șocați de alegerea sa de parcă le-ar fi dezvăluit că se dedă la o perversiune secretă, au declarat că se opun categoric. Va face o școală

militară și va deveni militar: îl va face asta fericit? Din punct de vedere politic, situația este la fel de șocantă precum în cazurile precedente: libertatea personală este ridiculizată, dar acest conflict familial nu se încadrează în lupta de clasă decât în măsura opoziției părinților.

În prezent este un fapt absolut banal ca tinerii avocați, absolvenți ai unor școli prestigioase, medicii, inginerii să lase totul baltă ca să devină umoriști, actori, altfel spus: artiști! Părinții lor însă, oameni prudenți, i-au obligat să obțină o diplomă, iar restul ține de destinul lor personal: lupta de clasă merge de jos în sus.

Capitolul 6
Pentru omologarea unei gene de clasă

Condiții necesare pentru a ne recunoaște în propriii copii. Refuzul de a gândi. Copii mai inteligenți decât părinții. Înclinația spre artă: un pericol.

„Compară-ne pe noi doi: eu, ca să spunem foarte pe scurt lucrurilor pe nume, un Löwy* cu un anumit fond de Kafka, nefiind însă pus în mișcare de voința de viață, de afaceri, de cuceriri a neamului Kafka, ci de un ghimpe al neamului Löwy, care acționează mai tainic, mai timid, într-o altă direcție, și mai ales adesea eșuează complet.

FRANZ KAFKA, *Scrisoare către tată***

Se spune: cum e tatăl, așa-i și fiul. Filiația se vede în ordinea genetică. Mai întâi părinții, apoi copiii. Fiica unui băcan, precum Annie Ernaux, trebuia să ducă mai departe tradiția familiei. Să ai copii înseamnă să încerci să recunoști în ei, conștient sau inconștient, o continuitate narcisică de sine — atât fizică, dar și psihică. Formulei „așa sunt eu“, tipică unei revendicări narcisice cu o nuanță de cochetărie, chiar și când e vorba despre

---

* Numele de familie al mamei lui Franz Kafka.

** Franz Kafka, *Opere complete*, vol. 2 (*Proză scurtă postumă*), trad. M. Ivănescu, Editura Univers, 1996, p. 361. (*N.t.*)

trăsături negative, îi corespunde în domeniul filiației: „e irascibil, la fel ca mine“, „îi este greu la școală, ca și mie“. Părintele are sentimentul că i s-a făcut o nedreptate, ceea ce-l face să-și dorească o revanșă prin intermediul copilului interpus, dar liniștea dorită îl determină să creadă că odrasla sa trebuie să se situeze în aceeași clasă socială ca el, nici mai jos — căci acesta ar fi un motiv serios de neliniște —, nici mai sus, căci asta ar putea fi jenant. Versiunea oficială, locul comun — nu vom reuși să subliniem îndeajuns de mult acest lucru —, este acesta: fiecare părinte se bucură de ascensiunea copiilor sau de schimbarea statutului lor social: în calitate de clinician însă trebuie să constat că nimic nu e mai discutabil decât această afirmație. Cele mai recente lucrări din domeniu pe această temă pun accentul pe suferința copiilor și pe agresivitatea parentală: Didier Eribon (2009) și Édouard Louis (2014) ilustrează din plin acest lucru.

MEDIOCRITATEA CA DESTIN

Un bebeluș nu are spirit critic. Acesta nu poate funcționa în absența unor elemente intelectuale constituite. În copilărie se pot edifica totuși astfel de elemente într-un alt mediu decât mediul de proveniență, cum este de pildă cazul copiilor menajerelor. Altminteri, funcționează conformismul față de clasa de proveniență — este acea resemnare vizibilă din fotografiile din care emană o frustrare conștientă.

Aceasta înseamnă o limitare trăită ca normă, în logica convențională a forțelor sociale. Imaginarul nu se poate desfășura în absența unor elemente care să-l alimenteze, mai ales acum când televiziunea omniprezentă oferă niște posibilități care sunt însă complet rupte de realitate și de cotidian, deci un adevăr neadevărat.

Urmează apoi școala. Aici apare o schimbare: pentru întâia oară logica excluderii-includerii școlare scindează grupurile de copii în elevi buni și elevi slabi și nu în bogați și săraci sau în rigizi și toleranți. Mai exact, separația se face între elevii buni docili și respectuoși, lipsiți de spirit de inițiativă, ceea ce îi pune în stare de conflict cu mediul de origine și cu cel de adopție, respectiv elevii buni în egală măsură docili și rebeli, care pun totul la îndoială, nu acceptă nimic de la bun început, care au inițiative mai mult sau mai puțin discutabile, care vorbesc adesea fără să le-o fi cerut cineva, dar care au totuși grijă să evite să se implice în situații care s-ar putea solda cu respingerea lor.

Corinne este cea mai bună elevă la filosofie (disciplină despre care nimeni din familia ei n-a auzit vorbindu-se vreodată) într-o clasă bună. Profesoara, o tânără absolventă care se teme să țină piept unui colectiv de treizeci de elevi, se mulțumește să le dicteze la nesfârșit cursurile, fără a li se adresa direct, nici măcar atunci când le înapoiază caietele cu temele verificate. Nouă ore de dictare pe săptămână, abținându-se de la orice comentariu. Elevii sunt disciplinați, dar nu mai pot rezista. După Crăciun, lui Corinne îi vine o idee și-și

convinge colegii să facă grevă și să nu mai ia notițe. Și-au pus stilourile pe bancă, brațele pe piept și n-au scos un cuvânt. Tânăra profesoară s-a panicat, apoi i s-a adresat lui Corinne cerându-i să pună capăt grevei. Corinne s-a mirat, de ce i s-a adresat tocmai ei? Profesoara i-a răspuns: „Numai dumneata puteai avea o asemenea idee și îi puteai convinge pe ceilalți să te asculte". Corinne nu înțelege ce anume o deosebește pe ea de ceilalți, poate doar conținutul temelor. Cu toate acestea, profesoara are dreptate, dar Corinne nu poate accepta situația fără să spună nimic, ea trebuie să înțeleagă de ce s-a întâmplat așa, ea trebuie să reflecteze. Să nu mai gândească înseamnă să se întoarcă de unde a plecat.

Pentru novicele într-ale schimbării, lupta se dădea până acum între ceea ce este de neînțeles — din cauza lipsei de idei și de concepte — și gândirea simplistă, deja digerată de alții. Novicele trebuie să se convingă pe sine că nu e posibil ca „acest lucru nou" să nu poată fi gândit.

Pentru alții, ca întotdeauna, locul comun este folosit drept substitut, căci este interzis să gândești dincolo de un anumit nivel. La urma urmei, cum spun unii tineri, de ce să-ți bați capul? N-are rost să gândești prea mult — asta le-a fost strecurat în minte, pe neștiute. De ce să-ți bați capul când ai dovada că efortul de a gândi te deconcertează și te obosește, iar rezultatul, dacă nu poate fi aplicat realității materiale, pare gratuit, zadarnic și inutil? Sistemul de evaluare dobândit încă din copilărie, care constă în juxtapunerea cauzelor și consecințelor, poate face minuni în meseriile practice, în familiile cele

mai refractare la ideile teoretice, și oricum este singurul care funcționează. În ceea ce-i privește pe intelectuali, aceștia adoptă cel mai adesea, din păcate, o atitudine disprețuitoare când unii muncitori, analfabeți la origine, înțeleg perfect noțiunile abstracte. Iată un caz concret:

Mohamed s-a născut în Algeria în anii 1940: părinții lui sunt niște țărani săraci, niște felahi, iar el își face veacul pe străzi, privind cu jind către o școală în care știe că nu are dreptul să învețe. Pe unul dintre zidurile clădirii, vede o scară ce ajunge pe acoperiș, urcă, se apleacă apoi peste marginea acoperișului, cu riscul de a-și rupe gâtul, și vede o clasă. Tot privind tabla din clasă reușește să învețe zi după zi să citească. Mai târziu, ajuns în Franța, devine macaragiu, apoi sindicalist. Se căsătorește cu o menajeră care va da examen de patru sau cinci ori ca să obțină carnetul de conducere, după ce a fost picată în mod sistematic din motive care, privite din exterior, par mai degrabă suspecte. Împreună alcătuiesc un cuplu armonios. El citește Freud (căci fiica sa îl studiază la facultate) și i se par interesante teoriile lui. Îl descoperă pe Marx. După ce trece de 50 de ani, se operează de cataractă, căci nu mai vedea să citească *Le Monde*! Fiicele sale, niște copii excepționali, au făcut toate studii superioare. În familie domnește armonia, nici urmă de luptă de clasă, chiar dacă nu merge totul ca pe roate și uneori mai apar și mici neînțelegeri.

Când într-o familie nu domnește armonia, poate că nu vorbim îndeajuns de mult despre durerea parentală — textele lui Annie Ernaux și Édouard Louis o evocă

numai ca un adaos necesar pentru înțelegerea dinamicii relaționale. Când unul dintre copii iese din rând, le provoacă părinților o adevărată suferință, un sentiment de inferioritate atât intelectual, cât și social, dublat de o aversiune refulată, care izbucnește cu o violență de care nu se credeau în stare până atunci.

Un alt caz, o pacientă medic: își începe cariera într-un spital, ca simplu medic. Apoi un coleg medic lipsește de la un colocviu unde trebuia să susțină o lucrare, iar ea se duce și îi ține locul. Este găzduită la Nisa, la hotelul Negresco, în camera rezervată pentru colegul ei. Unchiul și mătușa ei locuiesc în apropiere, într-un apartament modest. Se duce să-i vadă și le propune să vină să o viziteze la hotel, un loc unde nu și-au imaginat niciodată că vor intra. Unchiul ei, un om în general cumsecade și politicos, interpretează greșit invitația ei și sfârșește prin a spune: „Nu știu ce se va alege de ea, dar această miliardară comunistă nu mai are ce căuta în casa mea". A fost prima surpriză de felul acesta, iar amintirea unchiului ei, care s-a considerat umilit, i-a stăruit în minte.

CONFORTUL LOCURILOR COMUNE

„Ne iubim toți copiii la fel de mult, nu facem nicio diferență între ei", spunea această mamă dură și marcată de o atitudine de respingere. Încerc să-i explic că este indicat să le dai copiilor, atunci când este posibil, același

lucru, obiect, dar afecțiunea sau altfel spus relația pe care o avem cu copiii este diferită de la un copil la altul. „Nu“, spune ea sec, „ei sunt toți la fel, așa stau lucrurile.“ Știe foarte bine că are de-a face cu o persoană de specialitate, dar nu renunță la părerea ei. Această afirmație are menirea să mascheze lipsa de afecțiune față de anturajul ei, faptul că, pentru ea, copiii nu sunt ceea ce ar trebi să fie și faptul că, pentru ea, relația părinte–copil e constantă; în acest caz nu avem de-a face neapărat cu lupta de clasă, ci cu acel tip de relații perturbate existent în toate grupurile sociale.

Ce înseamnă din punct de vedere psihologic și sociologic locurile comune, ideile preconcepute și, altfel spus, acest refuz de a gândi? Considerate inițial un soi de cale facilă de a accesa cunoștințele transmise din timpuri imemoriale, aceste locuri comune se dovedesc a fi foarte repede un suport esențial de semnificații pe care fiecare subiect îl refulează în felul său. După cum spune Jean Baudrillard, „încercând să ne opunem destinului, nu facem decât să-i favorizăm parcursul“*. Există oare în Franța măcar o singură persoană, fie ea și copil, care să nu-și dea seama că refuzând cunoașterea (indiferent din ce domeniu) o apucă pe un drum care o poate conduce la eșecul total? Fiecare dintre noi știe că refuzul de a ne adapta la școală nu prea aduce acel sentiment de atotputernicie magică ce prevestește un viitor luminos. Lucrurile se împotmolesc atunci când părinții fie

* Jean Baudrillard, *De la séduction*, Paris, Galilée, 1979.

se lasă păgubași, fie îl forțează pe copil să ia o decizie care conduce la un impas. Ca atunci când copiii sunt îndemnați să exceleze, dar sunt constrânși să rămână la fel ca părinții lor — cu aceleași visuri, cu aceleași fantasme. Este cazul mamei care nu a putut pătrunde în lumea teatrului sau a cinematografului și care-și împinge fiica în aceeași direcție, pe același drum, spre același impas motivat de aceeași lipsă a unei pregătiri de specialitate. Lipsă de inteligență, nevroză de eșec sau imobilism intrinsec?

La începuturile activității mele, am avut printre pacienți un aristocrat bine-cunoscut în Franța. A crezut că i se cuvine totul datorită descendenței, dar castelul vechi în care locuia s-a prăbușit, iar el a ajuns să trăiască la limita sărăciei, la fel ca tatăl și bunicul său. Câștiga bani inventând blazoane, și era foarte mândru de priceperea sa: combina trandafiri, săbii, câmpuri de crini (la fel ca un negustor, a întocmit un portofoliu pentru a-și prezenta operele clienților). Veniturile sale erau foarte mici și, la un moment dat, mi-a spus exasperat: „Am făcut tot posibilul ca să reușesc, tot, am acceptat chiar și evrei drept clienți, vă dați seama?“ Era sincer, mi-am dat seama, îl compătimeam, dar mă și amuza, în egală măsură. În cele din urmă, am îndrăznit să-l întreb cu ce se ocupă unicul său fiu. „Ce să facă, același lucru“, mi-a răspuns subiectul și mi-a spus că-l învață arta blazoanelor. Am insistat: „Nu a studiat nimic?“ „Să ai o meserie anume“ a spus domnul de... „e un obicei burghez, dacă nu chiar proletar, un aristocrat ai cărui strămoși au

participat la Bătălia de la Marignan* nu-și poate permite așa ceva.“ Domnul de... nu își înfrunta familia, ci lupta cu lumea întreagă care, în mod inexplicabil, îl lipsise de statutul său de privilegiat. Iar acest tată își conducea cu ochii larg deschiși fiul spre prăpastie, refuzând să accepte ideea că există și alte soluții.

Al doilea caz: o pacientă trebuie să petreacă weekendul în castelul părinților săi: o familie mare, un nume mare, mari bețivi. Se bucura ca un copil la gândul că va mânca friptură de căprioară, la care nu are dreptul decât foarte rar; ea îmi enunță sistemul de valori familiale: la masă se mănâncă de la carne de căprioară (demnă de aristocrați, industriași, oameni politici) și carne de vițel (demnă de clasa mijlocie) până la carnea de pui (destinată țăranilor, negustorilor, politicienilor de pe plan local). E ridicol, dar normal, spune ea în încheiere.

Al treilea caz: de Crăciun, în casa uneia dintre marile familii de industriași francezi, se servesc două meniuri, unul pentru adulți, altul pentru copii. Pentru adulți: *foie gras*, rață sălbatică, găină îndopată și prăjituri preparate de cei mai buni cofetari. Pentru copii: pate, cartofi, pui, bomboane. Această pacientă a păstrat o amintire dureroasă cu privire la mesele de Crăciun; era convinsă că, de fapt, părinții ei nu o iubesc. A venit la mine în preajma Crăciunului și am întrebat-o ce a pregătit pentru copii și

---

* Bătălia de la Marignan (în prezent Melegnano, oraș situat la sud-est de Milano) a avut loc pe 13–14 septembrie 1515; în această bătălie regele Franței Francisc I și aliații săi venețieni s-au înfruntat cu mercenarii elvețieni care apărau ducatul de Milano. (*N.t.*)

nepoți: le-a făcut meniul „pentru copii“, mi-a mărturisit cu mare greutate, când a observat cât sunt de uimită — nu m-am putut controla să nu arăt asta. Apoi mi-a zis că nici nu și-a dat seama că a făcut asta și că nu va mai face așa ceva niciodată. Fără comentarii.

Bogați sau săraci, aristocrați sau proletari, cine comandă în familie? La ce bun atâta suferință? Numai ca să perpetuezi o tradiție de familie?

DESCHIDEREA INTELECTUALĂ SAU ÎNCEPUTUL RUPTURII

Regulă generală: orice părinte își învață copiii să gândească numai până la un anumit nivel, adică până la nivelul său; dincolo de acest nivel copilul se inițiază intelectual „uimindu-și“ părinții cu reflecțiile sale care, de obicei, nu merg totuși prea departe. Dacă intervine însă o întrebare a copilului, o întrebare deranjantă, care pune la îndoială ordinea vitală obișnuită, întrebare pe care părintele nu o înțelege sau la care nu s-a așteptat, această deschidere involuntară devine o capcană, o limită ce nu trebuia să fie depășită, deși nimeni nu prevăzuse acest lucru.

„Să fii mai inteligent decât ceilalți“ este un atribut ce se plătește scump. Numai anumite familii sunt conștiente că această afirmație este reală, deși acest adevăr le deranjează. În definitiv, mediul social nu are

nicio importanță, căci o părere necunoscută până la un moment dat, o dogmă religioasă, o critică artistică ce contravin ideilor familiale, în absența obiceiului de a le corecta, devin o ofensă. Iar atunci cei care se simt atacați sunt gata de luptă.

În prezent, datorită unei maturizări colective, s-au înregistrat anumite evoluții: de pildă, în mediile relativ favorizate, în care părinții își doresc ca odraslele să le rămână alături, mulți dintre aceștia reușesc să-și domolească neliniștea și îngrijorarea cauzate de năzuințele artistice ale copiilor, constrângându-i să urmeze în paralel studii normale, pentru a le proteja viitorul. În familiile în care părinții sunt mai puțin informați sau mai rigizi, nici nu poate fi vorba despre așa ceva, iar cele două variante pentru copil sunt fie să se arunce în necunoscut fără să știe cum poate găsi un parcurs formativ cu adevărat util, fie să refuze la modul conflictual dorințele părinților — altfel spus, să provoace o ruptură. Înzestrările de care copilul a dat dovadă — cu atât mai mult când sunt reale — rămân simple aptitudini, destinate exersării unor hobby-uri, și în niciun caz o modalitate de a-și câștiga existența, căci îi lipsesc referințele necesare, adică nu știe cum își poate rentabiliza talentul. Capacitatea de anticipare necesită o proiectare a gândirii în viitor, altminteri percepția va fi limitată de angoasă și de dorința aceluiași. De altfel, de ce am schimba ordinea lucrurilor?

Una dintre tacticile la care recurg părinții constă în a oferi informații greșite copilului, cu scopul de a-i imobiliza gândirea și de a-și păstra puterea.

Iată, de exemplu, vorbele copilului unui francez care lucrează, ca șef de șantier, într-un mediu modest, din Africa. Mergând pe stradă, copilul vede o cerșetoare cu copilul ei. Copilul spune: „Bietul copil, unde o fi mama lui? Bine că măcar e bona cu el!“ Când tatăl relatează întâmplarea, toată lumea se amuză și glumește. Nimeni nu a intervenit, nimeni nu i-a spus copilului adevărul, povestea a fost reluată deseori. Rasismul explică, desigur, multe lucruri, dar, dacă ar fi fost vorba despre un animal, mai mult ca sigur că lucrurile i-ar fi fost explicate... Analogia dintre „african“ și „servitor“ s-a păstrat ca atare în mintea copilului — aceasta explica, de altfel, puterea postcolonială a albilor.

Pentru a menține pacea și înțelegerea în familii, este necesar ca necunoașterea copilului să scoată în evidență superioritatea intelectuală a adultului. Cu cât un copil înțelege mai puțin, cu atât mai apreciat se va simți adultul, care-și va menține un statut superior și nepus la îndoială; cu cât un copil e mai puțin dornic să o apuce pe calea cunoașterii, cu atât mai mult se mulțumește un adult cu necunoașterea sa și consideră atitudinea copilului o dovadă de dragoste filială.

Să ne referim din nou la exemplul familiei care locuiește în imobilul vecin cu cel al medicului de la întreprindere, care îi tratează și pe angajații africani. „E un nemernic, un gunoi“, spune tatăl, care este în general un om politicos și căruia, de obicei, nu prea îi pasă de nimic. Fiica lui a învățat la școală că orice acuzat are

dreptul la apărare; ea reafirmă acest lucru, dar adaugă că „astfel de oameni ar trebui disprețuiți“.

Aceste exemple sunt tendențioase, pentru că au o nuanță politică: în funcție de poziția unor familii, adevărurile sunt prezentate diferit și transmise în mod dogmatic, blocând gândirea, de unde și revolta pe care o provoacă, în special în rândul adolescenților. O altă tautologie: orice educație este alienantă. „Bunul sălbatic“ devenit spontan bine-crescut nu există, iar la școală sau altundeva nu există opțiunile „educație deschisă“ sau „educație închisă“. Să-ți înveți copiii să facă gemuri sau tort de mere înseamnă să transmiți o competență prin intermediul afectului, să le insufli atitudini politice sau religioase „care nu se discută“ înseamnă să-i supui unui proces de alienare a gândirii, de pe urma căruia nu-și vor mai reveni niciodată, căci extremismul se învață și el. În anii de după mișcarea din 1968*, mulți tineri din familii de tradiție catolică au devenit adepți ai mișcărilor comuniste, troțkiști, maoiști, dar au regăsit în ele aceleași interdicții și aceeași rigiditate, ca igienă a vieții fizice și morale. Biserica și Partidul propovăduiau în același mod un conținut în aparență diferit, iar transmiterea acestuia se făcea tot prin intermediul dogmei și al supunerii: în aceste corsete retorice nu mai contau orientările proteiforme, importantă era interdicția.

* Mișcare culturală și socială care contestă societatea de consum și ideologia bazată strict pe productivitate și profit. Ea critică, printre altele, modelul autoritar care domină în familie și în societate. (*N.t.*)

Opiniile politice cu diversele și variatele lor postulate, indiferent ce sens aveau, semănau discordia în familiile bogate și sărace deopotrivă. Iar interdicția de a gândi nu era decât aparent diferită: la fel ca în cadrul sectelor, era vorba să convingi sau să învingi, transmițând ideologia cea mai rigidă posibil. Noțiunile de fericire, satisfacție personală erau deformate, pentru ele nu mai era loc. Tot ceea ce conta era menținerea unei poziții de clasă, în cazul burghezilor, respectiv refuzul de a se lansa în necunoscut pentru un viitor ce nu putea fi imaginat, în cazul muncitorilor. Când subiectul și-a dat seama că e vorba despre un nou tip de înregimentare, sentimentul său de alienare, marcat de o profundă suferință, i-a invadat câmpul vital.

Pierre, născut într-o familie din Versailles, a fost crescut în spiritul unui catolicism de dreapta extrem de strict. În fiecare duminică, era la cercetași și practica sporturile cele mai periculoase, în prezența preoților de la Biserica Saint-Nicolas du Chardonnet, o copilărie dură și lipsită de afecțiune. După ce-și ia bacalaureatul, studiază matematica, iar la facultate îi cunoaște pe studenții din cadrul JCR*, devine membru al acestei organizații și rupe relațiile cu familia. Vinde ziarul organizației în fiecare duminică, militează împotriva rigidității totale. Este neschimbat, are același aer de om nefericit, cu dinții strânși și tot timpul la datorie. S-a schimbat

* *La Jeunesse communiste révolutionnaire*: organizaţie a tineretului troţkist (1966–1969), care lupta împotriva războiului din Vietnam şi sprijinea mişcările anticoloniale. (*N.t.*)

pentru un același model, de altă culoare însă. Nici vorbă de mobilitatea gândirii, el luptă acum împotriva alor săi care sunt precum el însuși. Doctrină contra doctrină, cu arme egale?

GUSTURILE ARTISTICE, ALTĂ FORMĂ DE DEZADAPTARE FAMILIALĂ

Gusturile și atracțiile intelectuale variază în funcție de vârstă și mediu, aceasta este o evidență. Dar iată că apare, în toate mediile, iar mijloacele de comunicare în masă joacă un rol esențial în acest sens, o altă formă de cultură, de exemplu muzica clasică (denumită în aceste familii „marea muzică", căci cealaltă muzică este aparent mică), literatura serioasă, expozițiile, pictura.

Toată copilăria, Xavier a auzit vorbindu-se despre Picasso într-o notă derizorie și ridicolă, „oamenii sunt niște snobi", spuneau părinții lui, pentru care tot ceea ce nu era din mediul lor era calificat drept „snobism". Se zbate să urmeze o școală de artă, iar părinții lui luptă și insistă ca el să facă o școală mediocră de arte grafice sau una de desen industrial, care nu-l interesează deloc. Are norocul să fie la Paris, susținut de profesorii de la școală, după ce s-a străduit să obțină note foarte bune la bacalaureat. După discuții interminabile, urmează cursurile de la Arte Frumoase, iar părinții nu-l mai ajută deloc, tatăl său machetator și mama lui secretară „nu vor să arunce

banii pe fereastră". „O să-l imiți pe Picasso", spune tatăl lui disperat. Lucrează seara la McDonald, dar e fericit și, cu toate că e îngrozitor de obosit, se bucură din plin de sentimentul de libertate.

Oricât ar părea de curios pentru epoca noastră, există încă o carență de informație care antrenează o carență de imaginar — când vine vorba de anumite subiecte, se înregistrează o lipsă totală de receptivitate. Frânturile informative care ne parvin — datorită televiziunii — sunt respinse ca o lume imaginară inaccesibilă în care nu pare posibil să ne integrăm. Anumite gusturi sau atracții artistice sunt percepute de familie ca o dezadaptare voluntară, o agresiune. Ideal ar fi pentru cei mai mulți să evolueze în interiorul lumii lui Disney. Mickey și Minnie au o existență mai reală decât valorile care-i înconjoară, pe care ei nici nu le observă. Aceasta este o supunere față de ordinea socială suptă de la țâța mamei, față de care copilul se supune cu plăcere.

Diferența între clase este asimilabilă unei diferențieri rasiale în care, dintr-odată, unul dintre copii poate întrevedea o deschidere. Atunci va fi venit momentul să atingă necunoscutul, să facă pasul mult-visat. E greu, drumul nu poate fi ghicit pe termen scurt. Singurii companioni vor fi angoasa și singurătatea.

Partea a III-a
Revolta împotriva pasivității mortale

Capitolul 7
Etapele prin care trece „trădătorul de clasă“ ajuns la adolescență

Căderea este încă posibilă. Sentimentul de a nu exista pentru ceilalți. De la naștere până la cultură și la anumite forme de plăcere.

„Urmele a ceea ce am fost în copilărie, ale modului în care am fost învățați să socializăm s-au pierdut atunci când s-au schimbat condițiile în care trăim la vârsta maturității, atunci când ne-am dorit să ne îndepărtăm de acest trecut și, prin urmare, întoarcerea în mediul din care provenim – și care ne-a făcut ceea ce suntem în toate privințele – este întotdeauna o revenire asupra sinelui și o reîntoarcere la sine, o reîntâlnire cu sinele nostru deopotrivă păstrat și negat."
DIDIER ERIBON, *Retour à Reims*

Să te reconstruiești, să știi să te porți, să fii atent la modelele străine, să alegi unele dintre ele, să renunți la multe altele, să fii neîncrezător când auzi lucruri necunoscute, apoi să te mai gândești o dată la ele. Să știi înainte de toate că „nu departe de Capitoliu se află stânca

tarpeiană"*. Corinne se amuza deseori astfel: îi punea pe oameni în dificultate citând această expresie, pe care mai nimeni nu o cunoștea. Ea o auzise în clasa a șasea și nu o mai uitase, deși nu se întrebase de ce; abia atunci când a scris-o a încercat să-și dea seama ce explicație ar putea avea această nonuitare, acest refuz de a uita. Abia atunci a înțeles: sigur că da, ceea ce până atunci considera a fi doar o paradă de a erudiției ei era, de fapt, obsesia ei, obsesia legată de amenințarea eșecului. Eșecul războinicului sau al omului politic de la Roma căruia, întors după o anumită victorie, i se organiza un triumf pe Capitoliu; iar peste puțin timp, cădea în dizgrație și era aruncat în gol de pe stânca Tarpeia situată nu departe de Capitoliu. Victoria nu e niciodată totală și poate duce la orice, chiar și la moarte. Iar asta, în cel mai bun caz, înseamnă să te întorci de unde ai plecat.

Educația ei modestă și lipsită de ambiții i-a indicat modelul demn de urmat: să fie incoloră, inodoră, insipidă. Aceste însușiri ale apei, studiate în copilărie, au marcat-o pentru totdeauna: cum e posibil ca acest lichid util și simpatic să poată reuni atâtea calități vitale antipatice și atât de neavenite pentru un om? Angoasa ei vitală: să nu existi, să nu contezi pentru ceilalți; Corinne nu era timidă, inhibată, dar nașterea fraților ei mai mici a determinat-o să trăiască tot timpul în copilărie cu un

* „De la Capitoliu la stânca tarpeiană nu-i decât un pas" — expresie care își are originea în Antichitatea romană, perioadă în care trădătorii erau aruncați de pe stânca Tarpeia din Roma. (*N.t.*)

fel de jenă; prin firea lucrurilor ocupa un loc de rang secund, cei mici erau mai importanți, căci ei nu știau să meargă, să mănânce, nu se puteau descurca singuri. Când era mică, să fi avut 5 sau 6 ani, bunica a rostit ca un fel de condamnare: „Ești cea mai mare, trebuie să înveți să te sacrifici“. Să te sacrifici, nu știa ce înseamnă asta, dar și-a dat seama imediat. Iar viața ei a devenit un amestec ciudat de sacrificii și de revendicări, de care era convinsă că, de fapt, nu a mai scăpat niciodată. Exist, ceilalți mă văd, se pare, dar când îmi vine rândul, îmi place sau nu, trebuie să cedez locul.

Iată o scenă devenită emblematică în acest sens. În mai 1968, profesorii nou-numiți în disciplina la care preda ea s-au dus să ia masa și au invitat-o și pe ea. Când au ajuns la desert, au constatat că erau nouă tarte cu frișcă pentru zece persoane, cea de-a zecea nu avea frișcă. Mesenii au început să glumească pe tema asta și să se amuze. Corinne, care nu a spus nimic până la un moment dat, s-a oferit să ia tarta fără frișcă, considerând „disputa“ o copilărie. Șeful, pe care ea îl considera prieten, a spus că era sigur că ea va ceda. Tarta ei era cam uscată, iar ea era convinsă, deși jenată, că tocmai spusese de față cu toate aceste persoane — care urmau să devină colegii ei și de ce nu și prieteni timp de treizeci și cinci de ani — că va renunța întotdeauna la porția ei de prăjitură. S-a simțit îngrozitor, episodul i s-a întipărit în minte și periodic își amintea semnificația lui simbolică.

E adevărat că și ceilalți au tras concluziile necesare.

REALITATEA NU ESTE DECÂT UN PRINCIPIU, ÎN TIMP CE PLĂCEREA ESTE O ILUZIE

Ori de câte ori avea probleme la școală, ori de câte ori o pornea pe un alt drum ezitând, Corinne o auzea pe mama ei, asemenea unui păianjen care-și pândește prada, repetându-i că este inutil să-și continue studiile, care oricum, și toată lumea știe asta, nu-i folosesc la nimic. Iar spectrul unei astfel de vieți de familie, care o pândea de pretutindeni, îi readucea în minte imagini din viața cotidiană: lipsa de interes față de orice, în afară de mâncare, orele care păreau interminabile, lipsa de confort, lipsa de cultură și lipsa oricărei tangențe cu orice amintea de domeniul cultural. Corinne a intuit că, într-o altă lume aparent inimaginabilă, dar pe care încerca totuși să și-o imagineze, există o viață în care se vorbește despre altceva decât despre ce am mâncat la prânz sau la cină sau despre cât a costat chiria. Această altă lume avea un contur destul de precis, totul se petrecea într-un salon spațios, luminat de ferestre mari, în care se afla o masă mare și veche din lemn, iar în centrul ei era o vază plină cu trandafiri galbeni din care se desprindeau petale. Acesta era un amănunt foarte important, trandafirii își pierdeau rând pe rând petalele! Încăperea era goală (familia ei de cinci persoane locuia în mai puțin de șaizeci de metri pătrați), domnea calmul. Corinne putea vedea petalele galbene ale trandafirilor, simbol inconștient al luxului pentru ea, care cădeau pe lemnul închis la culoare al mesei.

Viața mergea înainte însă, iar ea continua să viseze, nimic n-o putea împiedica să viseze. Nu vorbea despre frazele repetate la nesfârșit de mama ei, din nevoia de a se proteja. Știa că are o memorie excelentă și că nu va putea uita nimic din toate acestea.

NAȘTEREA ÎNTRU CULTURĂ

Într-o bună zi, cultura a poposit în provincia lor. Franța își trimitea cei mai buni reprezentanți chiar și în colonii, așa se face că a ajuns pe meleagurile acelea trupa teatrului național popular (TNP). A avut loc o singură reprezentație cu Molière (!) și Daniel Sorano, unul dintre actorii importanți ai trupei — sigur, nu era Gérard Philippe, idolul tinerelor pe vremea aceea, dar venise totuși trupa TNP-ului! Corinne și-a implorat părinții s-o lase să se ducă, dar TNP și Molière nu le spuneau nimic părinților ei, care nu văzuseră în viața lor decât câteva piese bulevardiere. În cele din urmă, ca prin miracol, a avut câștig de cauză. Când să plece însă, mama ei a observat că rochia ei e șifonată. Nici mai mult, nici mai puțin. Mama ei a făcut o scenă chiar când Corinne voia să iasă, scenă pe care fiica ei n-o va uita niciodată și care-i va trezi amintiri dureroase. Mama ei urla, îi spunea pentru a mia oară că o va face întotdeauna de rușine, iar Corinne, obișnuită cu astfel de scene, a încercat mai întâi să reziste, apoi a plâns, căci mama ei o scutura de umeri, în timp ce tatăl ei, înlemnit ca de

obicei, asista fără să scoată un cuvânt. Piesa a fost minunată, iar interpretarea lui Sorano, deosebită. Trupul lui Corinne a fost zguduit din timp în timp de mișcări haotice, asemănătoare celor provocate de hohotele de plâns; a văzut reprezentația cu dificultate, căci avea ochii tulburi și roșii de la atâta plâns. A doua zi, profesorul le-a întrebat ce părere au despre reprezentație, Corinne și-a expus punctul de vedere în detaliu, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat.

Una dintre primele ei veritabile amintiri culturale a fost deci un ciudat amestec de ură maternă și de dezadaptare socială.

O SENZAȚIE DE DÉJÀ-VU

Într-o bună zi, s-a ivit, iată, și cealaltă lume. Printr-un concurs de împrejurări, când avea 16 ani, Corinne a cunoscut o fată din Tanger, care a invitat-o să stea o săptămână la ea. Părinții au fost de acord, căci nu au trebuit să suporte nimic altceva decât costul biletului de tren. Corinne nu mai fusese niciodată în casa unor străini, într-un alt mediu decât cel din care provenea. Părinții prietenei ei desfășurau o profesie liberală, nici Corinne, nici familia ei nu mai avuseseră de-a face cu oameni dintr-un astfel de mediu. Aveau cinci copii, un apartament imens, în care fiecare avea camera sa, discuțiile la masă era libere, joviale, au glumit cu toții pe tema homosexualității care domnea în anumite medii — în

Tangerul anilor 1960 —, iar Corinne avea doar o vagă idee despre ce însemna asta. În port, veneau mărfuri de contrabandă, au dus-o să viziteze docurile și i-au oferit explicații amuzante la limita legalității. S-au făcut multe aluzii literare, s-au pomenit numele unor scriitori deja recunoscuți. Tot timpul domnea o atmosferă minunată, de generozitate, lipsită de dramatism. Pentru prima oară în viață, Corinne a înțeles ce înseamnă plăcerea de a face asocieri fără nicio restricție.

La un moment dat, i s-a întâmplat un lucru ciudat, a avut un sentiment de déjà-vu: în timp ce se plimba în acele locuri necunoscute, a avut brusc senzația că a mai fost acolo, că le cunoaște. Peste un număr de ani, s-a gândit că acest fenomen a fost poate legat de capacitatea ei de a anticipa, de dorința ei arzătoare de a ajunge cândva într-un astfel de mediu unde ar putea asista la discuții libere, plăcute și informate și de a trăi acolo. O viziune efemeră despre un viitor agreabil.

Un detaliu material pitoresc din această lume atât de nouă: Corinne a fost „scandalizată“ — revenise la vechile habitudini de gândire — când a auzit-o într-o zi pe mama prietenei ei spunând că i-a fost lene să gătească și că trebuie să dea o fugă să cumpere câte ceva de-ale gurii. Ceea ce s-a și întâmplat. Soțul ei a ieșit și s-a întors peste puțin timp încărcat cu cutii enorme de prăjituri, prăjituri pentru toate gusturile, mai multe bucăți pentru fiecare. Nu era sărbătoare, nimeni n-a stat să numere, iar la sfârșit au rămas câteva prăjituri pe care nu le mai voia nimeni. A simțit că emoția o îneacă, a simțit că nu are

aer, că se sufocă în prezența unei astfel de abundențe, de risipe, în prezența unui comportament situat la antipod de ceea ce trăise până atunci. Abia atunci și-a dat seama că viața poate fi ușoară și că e păcat s-o strici cu tot felul de prostii. Așa-zisa „teamă“ că nu e nimic de mâncare poate deveni o glumă bună, mai mult sau mai puțin costisitoare, fără vociferări și lamentații, fără să se caute vinovați. La ea acasă însă, a nu mai avea „nimic“ de mâncare ar fi fost o dramă nu economică, ci vitală: de altfel, niciodată nu era vorba despre micul dejun sau despre cină, întotdeauna era vorba despre mâncare. Funcția fiziologică prima în defavoarea culturii. Însuși modul în care percepea existența se schimba.

Cu câteva zile înainte de plecare, mama prietenei ei i-a spus că i-ar fi plăcut să aibă o fiică așa ca ea! Că este o fată amuzantă și interesantă! Aceste cuvinte au copleșit-o, căci acasă toată lumea râdea de ea și o respingea. A păstrat cu grijă aceste cuvinte în „cutia ei cu comori“.

Peste șase zile, când s-a întors acasă, a crezut că a revenit în infern...

Capitolul 8
Năpârlirea

Să fii cel din urmă în ochii mamei tale. Să înveți să schimbi codurile culturale. De ce femeile se adaptează mai ușor. Arta de a sta la masă. Să-ți forțezi limitele. De la politețe la grosolănie. Suferința părinților vizavi de schimbarea copiilor.

„Sunt îmbrăcat cu haina cumpărată special după ce am intrat la liceu. O combinație de două culori, roșu și galben strident, firma Airness. Ce mândru eram când am cumpărat-o [ ] Îndată ce am ajuns la liceu, mi-am dat seama că nu era ce-mi trebuia, că nimeni nu se îmbrăca așa. [ ] Haina mea stârnea zâmbete. Peste trei zile, am aruncat-o rușinat la gunoi."
Édouard louis, *En finir aver Eddy Bellegueule*

Un salon de la Palatul Élysée: Președintele Republicii intră ținând în mână niște hârtii, urmează să-i înmâneze Legiunea de onoare unei prietene apropiate a lui Corinne, o scriitoare renumită. Corinne, care se deplasează sprijinită în cârje, are piciorul rupt, caută un scaun; una dintre gărzi încearcă s-o ajute și-i aduce mai aproape un scaun. Corinne e puțin mai departe de locul unde urmează să se desfășoare evenimentul. Aude un soi de rumoare. Privește în jur la abundența decorațiunilor aurii și purpurii, vede oamenii atenți. Un ministru (femeie) foarte în vogă stă aproape de ea, o confundă mai

întâi cu o cântăreață, apoi își dă seama că e doamna ministru. „Iată-mă la Palatul Élysée." Invitată desigur pentru a doua oară, prima oară însă invitația nu i-a fost adresată chiar de Președinte, ci de o persoană din anturajul acestuia. A fost trecută pe o listă înaintată de prietena ei, ceea ce nu schimbă lucrurile. Președintele pare s-o privească. Fără s-o vadă, dar ea îl vede. El enumeră fără prea multă convingere calitățile și meritele persoanei decorate și se retrage în timp ce cineva toastează.

„Iată-mă la Palatul Élysée." Când a intrat, a văzut niște trecători urmărind-o cu privirea, pe ea, o femeie în cârje, intrând la Élysée. „Mi-aș fi imaginat eu vreodată că într-o bună zi voi intra la Élysée? Datorită altor prieteni, l-am cunoscut și pe prim-ministru, am fost la reședința sa. Am luat masa la Senat! Uau! Am ajuns chiar atât de sus? Fac parte din elita orașului? Sunt fericită, sunt mândră de mine? Nu, mă doare genunchiul."

„Cum adică", spune mama lui Corinne, „te-ai dus la Élysée în cârje? Și oamenii n-au râs de tine? Probabil că erai tare elegantă!" Corinne se gândește că mama ei are dreptate, probabil că arăta jalnic!

Alexandre a urcat una câte una toate treptele ierarhiei din lumea filmului, iar acum, pentru că e producător, nu duce lipsă de admiratoare. Fiind și un băiat frumos, îi place să fie înconjurat de femei. Ultima despre care a vorbit este una dintre cele mai cunoscute vedete ale cinematografiei franceze, s-au cuplat rapid, dar totul s-a terminat la fel de repede. La începutul ședinței noastre,

pare trist. Îmi spune cam dezamăgit că actrița s-a folosit de farmecele ei pentru a-l cuceri. Am mormăit ceva și am surâs, îi cunosc foarte bine sentimentul de inferioritate. „Vi se pare frumoasă?", mă întreabă. „Are niște picioare oribile, vă rog să mă credeți." A fost singura dată când a vorbit despre ea. N-am aflat niciodată cum s-a terminat povestea. Pentru mama lui, acest tânăr a fost cea mai neînsemnată persoană — totuși, el nu îi refuză nimic niciodată. Îi sare întotdeauna în ajutor, la nevoie, deși ea nu i-a dat niciodată nici cea mai mică dovadă de recunoștință: ea crede, ba chiar e sigură că ea trebuia să aibă o carieră în cinematografie, ea trebuia să fie actriță, nu fiul ei, care oricum nu se ocupă decât de bani și, treptat, a ajuns s-o întrețină.

NĂPÂRLIREA SOCIALĂ ȘI NOILE CODURI

Ce este năpârlirea? La anumite animale, într-o anumită perioadă a dezvoltării lor, apare o schimbare a pielii, a părului, a penelor. În cazul șarpelui este o schimbare totală sau parțială a învelișului chitinos, cel vechi fiind abandonat.

Să muncești pentru a obține promovarea socială necesită oare o transformare comparabilă cu schimbarea pielii? Iar această năpârlire va fi totală sau parțială?

Prima etapă, mai puțin evidentă decât pare, pentru candidatul la promovarea socială, este aceea de a conștientiza faptul că unei schimbări dorite (care nu e

foarte limpede în mintea sa, singura certitudine fiind că are o vocație în acest sens) îi corespunde o evoluție necesară a codurilor sale personale care îi păreau „naturale“ până atunci. Mișcarea, schimbarea te obligă să-ți reconsideri codurile, numai că acest lucru poate crea profunde perturbări afective, o culpabilitate legată de respingerea familiei inițiale.

Să te schimbi înseamnă să te schimbi în pofida cuiva. „Gusturile mele provoacă dezgust gusturilor celorlalți.“* Această evoluție este receptată ca o violență de familia de origine, care nu și-a imaginat niciodată că ar putea trăi altfel. Eroarea pe care candidatul trebuie s-o evite este fie de a minimaliza schimbarea, fie de a face prea multă tevatură pe seama ei, cu riscul de a-i umili pe ceilalți. Ca un corelat al echilibrului social, să te faci recunoscut pe de o parte înseamnă să fii respins de ceilalți, chiar și atunci când această transformare este trăită de toți ca un cameleonism necesar. Atunci pot interveni perturbări relaționale cu consecințe supărătoare. Cum ar fi, de pildă, exemplul banal, din zona Parisului, al disprețului față de departamentul 93 (departament în care locuiau în urmă cu douăzeci și cinci de ani magrebienii, familii sărace, defavorizate), în care subiectul și-a petrecut copilăria și din pricina căruia familia a fost poreclită „familia 9–3“.

Gusturile se schimbă odată cu dobândirea unor cunoștințe noi și cu schimbarea nivelului de trai; mâncăm în funcție de nivelul de cultură: putem compara

* Pierre Bourdieu, *La Distinction*, Paris, Minuit, 1979.

„haleala“ pe care o înfulecăm pe stadion la un meci de fotbal cu o masă pe care o luăm după un meci de tenis la Roland Garros?

Să revenim la comparația cu năpârlirea șarpelui: este vorba despre crearea mai mult sau mai puțin voluntară, mai mult sau mai puțin conștientă, a unei forme de dezbrăcare a vechilor „habitus“-uri, de a ne mula altfel în corpul nostru, de a ne decorporaliza într-o oarecare măsură. Altfel spus de a face din sine un nonsine care ar trebui să devină ulterior propriul nostru sine.

Situația este mult mai simplă atunci când părinții nu le-au inculcat copiilor decât în mică măsură sau deloc sistemul lor de valori. Sigur că a fost transmis un anumit mod de viață, dar a fost cel mai simplu posibil, fără incrustații într-o zonă anume sau într-o anumită țară. Acesta a fost cazul lui Edgar Morin: „El a înțeles că cel mai important cadou pe care i l-a făcut Vidal (tatăl său) a fost acela de a nu-i oferi o cultură anume. Deși un părinte obsesional, Vidal a fost un tată de nivel zero, căci nu i-a transmis fiului său nicio idee, nicio morală, nicio credință.“* Iar Edgar Morin a avut norocul, pentru care se poate felicita, și posibilitatea de a aprecia binefacerile „lipsei de educație“. Situație la îndemână și dificilă totodată. Cum am putea explica, fără să părem rău intenționați, că fiul a devenit sociolog, preocupat de studierea credințelor și legilor diferitelor grupuri, atât de străine lui, în aparență?

* Edgar Morin, *Vidal et les siens*, Paris, Seuil, 1989.

BUNELE MANIERE LA MASĂ

Femeile, după părerea mea, se descurcă mai ușor, mai „natural“ când e vorba despre necesitatea adaptării. În cazul lor reapar, revin la viață capacități arhaice, exact ca într-o schimbare de trib cu ocazia intrării în noua lor familie, după căsătorie. Trebuie deci să știi să renunți definitiv la manierele învățate acasă, să renunți la tot ce ai învățat, să pornești de la zero, de parcă ai începe o nouă viață într-o familie de eschimoși. Trebuie să uiți de „cultul“ strămoșilor, de ceea ce ai făcut până acum în mod inconștient și să „înveți“ bunele maniere la masă, cum să te îmbraci, cum să-ți decorezi apartamentul potrivit grupului din care îți dorești să faci parte. Imaginea trecutului și a ceea ce el îți transmite suscită la urma urmei o respingere care se răsfrânge asupra tuturor lucrurilor și asupra a orice: dacă ceva anume te deranjează subit în mod exagerat și de neînțeles, imediat îți reapar în minte amintirile din copilărie, de parcă nu te-ar fi părăsit niciodată.

Bunele maniere la masă sunt subtile, iar etapa inițială constă în a deveni conștient de propriul decalaj, ceea ce, și în acest caz, pare mai simplu în cazul femeilor.

Corinne și „tribul“ ei sunt invitați la niște rude îndepărtate cu care n-a avut niciun fel de relații. Oameni înstăriți, cu servitori, chiar și cu o bonă englezoaică. Ai ei sunt toți paralizați de timiditate, de teamă, li se pare imposibil să facă față și nu știu să se poarte. Stăpâna casei, pe un ton agresiv, pentru că știa foarte bine cu

cine are de-a face, îi atrage atenția fiicei ei și-i spune că salata nu se taie, ceea ce, evident, fiica ei nici nu făcea. Toată familia lui Corinne se blochează, cum să mănânci foile mari de salată fără să le tai? Mai târziu, mama lui Corinne, firește, care habar nu avea cum să procedeze, a tras concluzia că numai Corinne a tăiat salata...

Tot Corinne: își invită sora la un restaurant bun. După antreuri, aceasta începe „să șteargă" farfuria cu o bucățică de pâine. Farfuria strălucește, de parcă ar fi proaspăt spălată. Chelnerul vine să schimbe farfuriile pentru felul următor, ea apucă farfuria și nu vrea să-l lase, „e curată, nu aveți de ce s-o schimbați". Jocul se prelungește, chelnerul mai că vrea să i-o smulgă. Corinne e îngrozită când își dă seama că sora ei e gata să țipe și că trebuie s-o calmeze, căci nu glumea deloc...

Bune maniere la masă, bune maniere de care trebuie să ții seama ca să fii inclus în ordinea socială, coduri ale căror artificii sunt prea ascunse să le poți ghici, dar care sunt totuși necesare pătrunderii într-o lume din care vrei să faci parte. Bunele maniere la masă sunt fapte de cultură. Luarea mesei este pentru participanți o experiență esențială a raporturilor sociale, fie că sunt intime sau publice, de gală sau de plăcere sau chiar profesionale. Astfel, în Orientul Mijlociu și în Africa de Nord, dacă te ridici de la masă fără să râgâi, înseamnă că nu ești mulțumit; în alte țări, râgâitul este lipsă de bun-simț. Lupta socială, în funcție de finalitatea ei, constă fie în acceptarea codurilor, fie în refuzarea lor, iar rezultatul nu este același, firește. Édouard Louis și

„personajul său“ Eddy Bellegueule, fostul „el“, arată în ce măsură acceptarea schimbărilor, atunci când subiectul își percepe cu inteligență interesul, este extrem de rapidă și devine esențială pentru a se insera într-o nouă ordine socială.

Dificultatea perversă este că un cameleon nu trebuie să se culce niciodată pe lauri. Pierre, cadru superior într-o întreprindere, a reușit numai prin forțe proprii. La o întâlnire de afaceri a băut prea mult și și-a pierdut într-o oarecare măsură controlul, a devenit familiar cu chelnerii, s-a servit de mai multe ori, a râs excesiv. La acea întâlnire erau de față toți directorii întreprinderii: a doua zi, și-a pierdut postul „din cauza lipsei de control“. Nu s-a întâmplat nimic, dar totul era posibil, au spus cei de la resurse umane. Nu a respectat codul mediului în care activa. De fapt, asta e tot.

CODURILE VESTIMENTARE

În epoca noastră, în care imaginea de sine triumfă asupra imaginii pe care și-o fac ceilalți despre noi, există un cameleonism necesar, a cărui culme este să fii „original“ și de bonton. De fapt, asta înseamnă să fii la fel ca toți ceilalți, dar cu o diferență calibrată în normele tolerate. Deci trebuie să fii capabil să susciți o judecată de valoare pozitivă și o privire plină de simpatie, dar, și asta e o condiție esențială, fără să susciți invidia sau respingerea. O femeie ministru se poate prezenta la primul

consiliu de miniștri în blugi? Teoretic, da; practic, nu, dacă nu vrea să-și atragă oprobriul cvasigeneral.

În astfel de cazuri avem de-a face cu problema dificilă a limitelor: trebuie să știi să le atingi cu o maximă deschidere posibilă, dar, și aceasta este o condiție *sine qua non*, să știi să te protejezi și să nu-ți spargi găoacea de nou-născut social. Schimbarea de clasă funcționează la fel ca o boală mentală: nu poți merge dincolo de limita pe care o tolerează grupul, adică de limita pe care e capabil s-o suporte, orice transfigurare radicală este interzisă. Un copil se ridică „împotriva“ cuiva, a ceva, este în opoziție cu cineva, cu ceva, dar ce să faci când această opoziție nu ține de adolescență, nu provine din grupul social de apartenență? Cum se poate opune el, fără să jignească, unor sfaturi care sunt, în mod cert, relative?

În orice caz, trebuie schimbate toate codurile personale: începând cu bunele maniere la masă și mergând până la codul vestimentar, care e chiar mai important decât altele, căci regulile s-au schimbat mult de-a lungul anilor. Aparent, epoca în care trăim se caracterizează printr-o toleranță excesivă, în realitate însă avem de-a face cu o toleranță rigidă! Nu e vorba nici despre calitate, nici despre croială, nici despre preț, nici despre culoare, ci despre ceva care le include în mod subtil pe toate. Haina îl face pe om, fie că e vorba despre modul în care o poartă, despre apartenența de clasă, iar consilierii de la agențiile pentru ocuparea forței de muncă nu se înșală niciodată.

Una dintre soluții la început de drum, când candidatul începe să învețe, este neutralitatea, să te îmbraci cât

mai potrivit pentru toate mediile posibile. Apoi, un al doilea pas. Să îndrăznești să fii narcisist fără să te temi de critici. Și, în fine, să știi când și unde să te oprești. La fel ca Eddy Bellegueule, care atunci când ajunge la noua lui școală, îmbrăcat cu o jachetă parka verde, își dă seama că nu e îmbrăcat potrivit și își aruncă jacheta. Situat într-o poziție de dublă opoziție, pe de o parte față de grupul familial, pe de altă parte față de noul mediul, ale cărui coduri încă nu le știe.

CUM VORBIM

Îl văd cum intră în birou cu o șuviță de păr pe ochi. O dă la o parte și spune iritat: „Dacă aș fi știut că am timp, m-aș fi dus la frizer". Știu că e obosit, că e la capătul puterilor și că acesta e stilul lui. Repet fraza rostită de el. „Ei și", mormăie el, „nu suntem cu toții universitari." Replica mea vine imediat, poate că nu e cea mai fericită, dar mi-o permit, căci deja ne cunoaștem: „După cum nu suntem cu toții foști elevi ai școlii de administrație și oameni importanți în audiovizual". De când vine la mine a citit multe dintre cărțile lui Freud, și le-a însușit și îndrugă acum verzi și uscate: „Credeam că psihanaliștii trebuie să respecte spusele pacienților lor. Se pare că lucrul ăsta nu e valabil pentru toată lumea". Încerc să schimb subiectul, zâmbind, și-i cer pentru a nu știu câta oară să-mi spună ce-i vine în minte așa cum poate, în limbajul lui plin de greșeli de gramatică și de sintaxă.

Din cauza oboselii, se apără cu greutate și, spre uimirea mea, izbucnește în plâns. Ambivalența lui extremă îl determină să creadă că unica legătură cu familia care i-a rămas este modul în care vorbește. Mama lui nu e deloc mulțumită de evoluția lui actuală: după ce a făcut studii atât de pretențioase și a ajuns atât de departe, ea habar nu are cum a promovat și nici nu e mândră de fiul ei pentru asta. Eu reprezint, în alegerile fiului ei, culmea agresivității față de ea, căci eu nu fac altceva decât să-l învăț să fie fericit printre bogătași, adică acolo unde ea nu are nicio influență. Când agresivitatea lui atinge apogeul, se forțează să vorbească limba lor regională, asta e tot ce-l mai leagă de ei. I se face jenă din cauza acestui regres și pentru prima oară își acuză părinții că joacă teatru. Nu mai știe pe nimeni care vorbește așa și, în sinea lui, simte ura părinților, căci e conștient că nu sunt proști. Relația lor e doar un simulacru, o prefăcătorie, el simte că are o obligație morală față de ei, chiar dacă în rarele momente când nu se controlează, discursul lui devine tehnocratic, chiar și ei își dau seama că la Școala Națională de Administrație a învățat să vorbească așa, iar drumul pe care l-a parcurs este o dovadă luminoasă.

Orice atitudine ar avea, orice limbaj ar folosi, totul sună fals. Dar legătura cu ei există, așa crede, există și acum. Deosebirea socială, perceptibilă în general la exterior, există acum în el, în interior, iar dovada o reprezintă faptul că refuză să angajeze o menajeră de teama reminiscențelor. Repetă cuvintele părinților, auzite iar și iar, în împrejurări asemănătoare: „Ești un copil rău“,

„Crezi că le știi pe toate“. Iar această judecată de valoare, cu sentimentul de respingere aferent, este insuportabilă. Dovada, pentru psihanalistul care sunt, este că acest discurs folosit chiar în timpul ședinței noastre este o provocare mai mult sau mai puțin manifestă, o rememorare țâfnoasă a originilor sale adresată mie, este, așadar, în egală măsură o manifestare transferențială inconștientă, iar când se simte rău, copilul din el plânge, de parcă i s-ar adresa mamei lui. Cuprins de ură și respingându-se pe sine, pe ea, pe mine și pe toată lumea.

N-am știut niciodată dacă acest obstacol parental a fost sau nu depășit, dar în timpul ședințelor, în cabinetul meu, concordanța timpurilor și prepozițiile adecvate au reapărut și au părut să rămână definitiv.

Expresiile, mereu aceleași, conjugări mecanice ale vieții cotidiene, fac parte din ființa ei, sunt o formă de discurs aproape inconștient. De exemplu, când ea intră într-un magazin, răcnește mecanic și profesoral „Bună ziua, doamnelor și domnilor!“, urmat apoi, peste câteva minute, de un „La revedere“ zis pe același ton. Corinne a încercat să-i explice acest lucru mamei ei, care-o privea pieziș, i-a spus că așa e ea, atunci când se întâlnește cu niște oameni rostește cu convingere această formulă, „Bună ziua, doamnelor și domnilor!“ și nu simte nevoia să-și schimbe acest model relațional. Corinne a suferit, însă, când și-a dat seama că mama ei a încercat o singură dată să spună un simplu „bună ziua“ când a intrat undeva, după care a țipat un „Doamnelor și domnilor“ la ieșire. Și lui Corinne i-a fost rușine de asta.

Întrebarea se pune în chip simetric în cea mai bună dintre lumi: câte femei privilegiate din arondismentul VII din Paris par să fi pierdut obiceiul de a folosi formule de politețe și adoptă un ton tranșant și autoritar, grosolan și deplasat? Să-ți etalezi superioritatea pe un ton care nu face decât să sublinieze nefirescul acestei situații și să-ți revendici prestanța demonstrează, ca și în cazul oamenilor modești, dar în sens invers, lipsa de siguranță interioară și, cu toate acestea, credeți că ar fi surprinse aceste femei privilegiate dacă le-am spune adevărul?

Limba maternă este atent studiată de copil, iar în măsura în care el nu a auzit-o la început decât pe aceasta, ea îi întruchipează pulsiunile, dorințele, plăcerile și deopotrivă suferințele, pornirile de ură, respingerile. Limba maternă este limba secretelor, a afecțiunii, a iubirii, a comunicării primare. Este limba ancorării în *socius*, în mizeria fizică și sufletească, în intelect, altfel spus în pragmatism. Este limba jocului și a deriziunii.

Capitolul 9
De la inactivitatea impusă la hiperactivitatea aleasă

Să faci față sau să te adaptezi. Femei care refuză să revină la numele de fată. Reversul amabilității. Să devii un obiect al invidiei. Ce e bine pentru mine? Să nu știi că ești frumos. Să te crezi incapabil. Să uiți că știi să te aperi. Imposibila inacțiune. Retragerea fatală.

„Nu avea timp pentru nicio altă activitate decât pentru muncă. Era captivat de meseria lui și nu mai avea nici puterea, nici ocazia să se gândească la el, să mediteze, să se cunoască și să cunoască lumea."
PAUL NIZAN, *Antoine Bloyé*

SĂ FACI FAȚĂ

La începutul schimbării, te paralizează teama, o simți tot timpul, situația ți se pare nesigură, periculoasă, instabilă, negativă. Adultul care începe să facă față situației rămâne vigilent, ca nu cumva să facă o greșeală și să se trezească, crede el, „pus la zid", expresie metaforică ce-l înspăimântă. (Uneori, recurge la o atitudine contrară, e de o agresivitate îngrozitoare, folosește un alt sistem de apărare; formula „acesta este locul meu" pare diferită, dar ascunde, de fapt, aceeași angoasă.)

În toate situațiile vitale esențiale, îl însoțește aceeași convingere: nimeni nu-l poate ajuta, nimeni nu-i poate fi

alături. Orice s-ar întâmpla, este sau se simte singur, deoarece, cel mai adesea, potrivit spuselor sau fantasmelor sale, partenerul de viață nu e de față sau nu există, familia, ca de obicei, nu e prezentă, prietenii sunt ocupați cu alte probleme: este deci singur. Ori de câte ori se petrece un nou eveniment, în prima clipă se lamentează că are o soartă pe care crede că nu o merită; apoi se dă un pas înapoi și analizează acea situație care îi demonstrează (și asta îl îndurerează, mai exact fie spus, îl înfurie), că alegerile lui sunt în cel mai bun caz repetitive, nevrotice.

Dezamăgit, dar pozitiv, ajunge la concluzia că obiceiul lui de a se lipsi de ajutorul celorlalți l-a ajutat să facă față. În mediul din care provine, este o lege să nu fii ajutat, familia n-a știut să-i ofere nimic — din punct de vedere material sau afectiv —, ceea ce a putut provoca pagube colaterale. Căci, de ambele părți ale luptei, afectivitatea a dispărut. În ceea ce-i privește pe părinți, faptul că trebuie să facă un efort pentru unul dintre copii într-un domeniu cunoscut, concret, care poate fi al lor în egală măsură, îi poate determina să ezite, dar, dacă scopul li se pare „pretențios“, necunoscut și de neînțeles, ei își retrag din start orice fel de ajutor (un exemplu care a dus la disperare o tânără: ea și-a pierdut sprijinul părintesc când a început o pregătire artistică puțin răspândită în arta vitraliului).

În astfel de împrejurări, expresia de bază a celui care aspiră la schimbare devine „să faci față“, adăugând nuanța expresiei englezești *to cope with* — a te adapta, a te ajusta la ceva. În prima clipă, așadar, te gândești cât

este de greu, dar apoi trebuie să faci față. Într-o oarecare măsură, expresia cinică tradițională *„pas de bras, pas de chocolat“** e prezentă în memorie, este postulatul existenței acestor „vâslași“ în cotidian, care au neapărată nevoie de ciocolata pe care viața nu pare să le-o fi destinat.

Faptul că nu primești ceea ce aștepți declanșează diferite reacții, dintre care cea mai evidentă trebuie să te ajute să știi să-ți asumi autoritatea, dacă e adevărat că îți revine o parte din această „ciocolată“. Iar, dacă reușești sau dacă ajungi să crezi asta, de ce nu? Altă posibilitate: să aștepți să ți se dea ceea ce ți se cuvine altă dată sau în alte împrejurări, dar experiența a demonstrat că, în acest caz, decepțiile nu s-au lăsat așteptate. Ultima opțiune cunoscută: „lucrul dorit“ nu îți este atribuit din diverse motive, bune sau rele, dar dobândirea lui presupune un efort important; în acest caz, poate îl vei moșteni totuși și, din încăpățânare, vei ști să-l faci să pară mai mare și mai frumos, ca să-ți trezească interesul. Ca de obicei.

În fond, să te ajuți pe tine însuți presupune să fii conștient atât de faptul că dorința ta este adecvată, cât și de capacitatea de a reuși. Or, lucrurile sunt mai complicate decât par, căci subiectul este în mod constant jenat, ținut pe loc în urma identificării sale cu agresorul, proces despre care am vorbit mai devreme, cu dubla lui

* „N-ai mâini, nu capeți ciocolată“: replica-cheie a unei istorioare amuzante (de un umor negru), în care un copil o roagă pe mama lui să-i dea ciocolată, ea îl refuză și-i spune să-și ia singur, dar el nu are mâini; expresia a devenit simbolul absurdității unei interdicții sau a imposibilității de a face ceva. (*N.t.*)

suferință: respingerea familială și respingerea socială. Faptul că nu primește ce așteaptă îi reactivează handicapul afectiv, iar travaliul pentru a reuși să iasă din această situație este mai îndelung decât în alte cazuri, chiar dacă este conștient că, dacă ar rămâne blocat în această etapă evolutivă, asta ar însemna pentru el o formă de moarte socială, căci va reveni de unde a plecat.

Dacă eșecul este posibil, subiectul pune la punct, din obișnuință, un program de anticipare a viitorului. Analizează toate variantele de repliere posibile, pe care le-a avut oricum mai tot timpul în minte. Știe că estimările sale nu pot fi precise, căci nu stăpânește situația, dar acest „program" îl ajută să pună la punct elementele rezonabile, știind că are nevoie de o rezervă economică energetică, „în caz că" va trebui s-o ia de la început. Face totul pentru a nu se mai întoarce de unde a plecat.

Din punct de vedere simbolic, acest lucru ar explica de ce anumite femei, după ce divorțează, refuză, fără să se gândească neapărat de ce o fac, să revină la numele de fată. Nu le pasă că acel nume le-ar putea fi mai la îndemână, că le-ar ajuta mai mult să-și păstreze anonimatul. Dimpotrivă, pretind deseori că vor să poarte același nume precum copiii lor; de fapt, nici nu contează care le sunt motivele, esențial este să nu le cheme ca înainte de căsătorie. Să revină la numele tatălui înseamnă s-o apuce pe vechile drumuri, să-și amintească imaginile pe care și-au dorit să le uite; numele este lucrul acela (sau ființa aceea, am putea zice) pe care aceste femei nu vor să-l (s-o) mai aibă în viața lor.

Iată cazul unei tinere născute în timpul războiului într-un lagăr de muncă polonez, dintr-un tată francez (aflat acolo pentru executarea serviciului de muncă obligatoriu impus de Germania guvernului de la Vichy) și o mamă ucraineană în vârstă de 17 ani. Repatriată în Franța la sfârșitul războiului împreună cu părinții și maltratată, ca și mama ei, de altfel, de o bunică ursuză, pe care a înfuriat-o faptul că fiul ei s-a întors din război cu o familie, s-a căsătorit cu un rus care o bătea, exact așa cum făcea și bunica ei. A reușit cu greu să divorțeze și s-a integrat într-un grup de prieteni nord-africani, care i-au dat un nume arab, pe care ea l-a folosit ca prenume de atunci înainte. S-a descurcat, și-a refăcut actele, dar și-a păstrat numele rusesc și prenumele arab. Deși inițial a avut un prenume și un patronim francez banal, se prezenta oficial cu o identitate străină, creată de ea. A durat destul de mult timp până mi-a povestit acest lucru și mi-a vorbit despre adevărata ei identitate. Așa am cunoscut-o și, trebuie să recunosc, mi s-a părut extrem de tipică această blondă naturală corcită din Africa de Nord...

CĂLCÂIUL LUI AHILE: DEZADAPTARE ȘI SUPRAADAPTARE

Pe calea reușitei, acest tip de subiect încearcă să afirme o identitate care este și nu este a sa. Are o voce limpede, ia decizii cu ușurință, fără să ezite, iar aspectele legate de

emotivitate sunt aproape absente în public. Altfel spus, personalitatea oficială este fermă și echilibrată. În cazul persoanelor care se simt în largul lor în (aproape) orice situație, putem vorbi despre supraadaptare.

Pentru a ajunge la acest rezultat, primele autolimitări sunt diferite de la o persoană la alta, de la un narcisism la altul, de la o agresivitate la alta. Persoanele rezonabile încearcă să evite conflictele, își impun în ființa lor profundă să se îndoiască de orice, sunt oarecum indiferente cu colegii, pentru a reduce pericolul legat de apropierea interpersonală prea mare. Acești oameni încearcă prin toate mijloacele să nu se abată de la nicio prevedere a vreunui cod, nou sau nu, de la acele reguli pe care ei înșiși le-au stabilit, dovedind, de pildă, o politețe relațională ruptă de contextul real. Sunt atenți să nu-i jignească pe cei susceptibili, indiferent de originea lor; în orice caz, curtoazia este pentru ei un dictat relațional absolut. La locul de muncă, par să fi uitat de legile războiului pentru putere și de imperativele sale care le cer să respingă anumite persoane, dar înțeleg repede că aceste reguli sunt necesare pentru a învăța să se facă respectați. Nu sunt adepții confidențelor personale sau instituționale, căci au înțeles că, în mod bizar, acestea se întorc împotriva lor, printr-un mecanism de proiectare a interlocutorului lor; de aici, ei resimt o angoasă față de cuvântul rostit, care antrenează, pe post de paravan, o denigrare perversă a lor înșiși. La început, acceptă flatați să li se ceară să colaboreze, execută sarcinile în timp ce ceilalți se mulțumesc să participe activ

la luptele pentru putere, apoi înțeleg că acesta este un proces de excludere. Practicat deopotrivă de ei înșiși și de ceilalți. Pentru colegii lor, totul este o dovadă de dezadaptare, ușor de decodat așadar. Prin urmare, acest portret idilic durează puțin, se modifică rapid, sistemele de supraviețuire intră în acțiune și... pot fi feroce.

Alexandre, amantul actrițelor celebre, nu are nicio diplomă, a renunțat la școală foarte devreme. Nimeni nu contestă faptul că el ocupă postul de director al unei societăți media. Confrații săi sau subordonații sunt toți absolvenți ai unor instituții de învățământ superior. El, cutezător, îi conduce. Când vine la mine în terapie, vorbește tot timpul despre această carență, dar e convins că puțină lume știe adevărul. Cu ocazia unei ședințe a consiliului de administrație, când fiecare a început să-și enumere titlurile universitare, el a zâmbit și a spus pentru prima oară că nu are cu ce se lăuda. Observând felul în care au reacționat auzindu-i spusele, privindu-le fețele, a înțeles dintr-odată nu numai că toți știau, dar că foarte probabil se și amuzau pe seama lui, făcând glume proaste. De ce? Cum? La scurt timp după aceea, sub un pretext oarecare, pe care eu nu-l înțeleg, și-a dat demisia.

Ce este această dezadaptare, acest călcâi al lui Ahile pe care îl avem atâția dintre noi? Supraadaptat de pe o parte, dezadaptat pe de alta? Angoasa care poate să te și motiveze, inteligența și deseori încăpățânarea au fost elementele ce le-au permis ascensiunea acestor oameni; naivitatea lor și un soi de amabilitate le-au venit de hac.

E un proces în doi timpi. Mai întâi, au învățat, încă din fragedă pruncie, un lucru: curajul se răsplătește — la școală, în viața profesională, ei sunt cei pe care se bazează șefii lor. Dau dovadă de atâta seriozitate — uneori chiar cu mult umor — în toate situațiile, încât toată lumea capătă încredere în ei, hotărârea e luată, orice activitate merită să fie recompensată, așadar, ei promovează.

Abia apoi, ajunși undeva sus, aproape acolo unde își doreau, regulile se schimbă brusc, fără ca ei să-și dea seama. Până atunci, nu și-au făcut griji, refuzând, uneori chiar cu dispreț, să devină conștienți de faptul că politicul, rețelele sociale, relațiile interumane au ajuns să conteze foarte mult, iar calitatea muncii nu mai este factorul predominant. Principiul lui Peter*, potrivit căruia orice persoană poate fi promovată până ce-și atinge nivelul de incompetență, nu-i afectează în mod direct, cel puțin acesta este răspunsul oficial. Simt încă dorință, dar orizontul, larg deschis până atunci, se închide cu brutalitate. Pun întrebări, cu o claritate dezadaptată în acest caz, vor să știe dacă mai au șanse să promoveze; li se răspunde într-o limbă de lemn. Aceasta este o reîntoarcere a aceluiași. Reapare superioritatea celorlalți și ei înțeleg că nu se află printre ei. Ca înainte.

După un timp și după nenumărate decepții, reușesc să întrezărească, singuri, ecuația pe care refuzau s-o înțeleagă: fie ascensiunea lor îi va eclipsa pe ceilalți,

* Laurence J. Peter și Raymond Hull, *Le Principe de Peter*, Paris, Stock, 1970.

fie, dacă nu va fi așa, nu le va aduce nimic. De unde, deodată, apare o idee despre câteva respingeri care i-au avut ca obiect pe ei sau pe alții: pentru un conducător este preferabil să aleagă pe cineva care nu-i va afecta imaginea decât să-l voteze sau să-l numească pe cel care interpelează, pune întrebări, emite judecăți de valoare despre diverse ordine, altfel spus, este inoportun și, în consecință, reprezintă un pericol. Să constitui o echipă de incapabili înseamnă să nu-ți asumi riscuri interne și să nu ai de luptat decât împotriva celor din afară.

Naivitatea dezadaptată a candidatului la promovare intră în conflict cu imaginea idealizată pe care el o are despre ceilalți, despre colegii săi, cărora le laudă frecvent calitățile în exterior. Le deschide uși care le-au fost până atunci inaccesibile, îi prezintă pe unii celorlalți, îi susține. Fără să aștepte nimic în schimb. Îi ia ceva timp până să înțeleagă acest lucru și să încerce să etanșeizeze diferitele sale apartenențe. Să învețe să fie cinic, să fie rece, în interesul lui. Revine eterna întrebare: „Dar, în fond, ce e bine (avantajos) pentru mine?“ Nu îndrăznește să formuleze răspunsul: „Să păstrez lucrurile bune pentru mine și să accept să fiu invidiat“.

SĂ FII INVIDIAT

Invidia este percepută întotdeauna pe aceeași axă: X dorește ceea ce îi aparține lui Y; de fapt, cum spune psihanalista Melanie Klein, X nu dorește obiectul care-i

aparține lui Y, ci dorește în mod inconștient să fie Y cu tot cu obiectul lui; iar acest lucru este evident imposibil.

O altă definiție mai mult sau mai puțin de actualitate: potrivit *Dicționarului de sinonime* englez al lui Crabb, „gelozia se teme să piardă ceea ce are; invidia suferă văzând că altul are ceea ce vrea ea pentru sine. [...]. Omul invidios se îmbolnăvește la vederea bucuriei. Se simte bine doar în fața nefericirii altora. De aceea toate strădaniile de a mulțumi un om invidios sunt sterile [...]. Invidia este întotdeauna o patimă josnică și trage după ea cele mai rele patimi“.*

Întrebarea, absurdă pentru persoanele narcisiste, dar problematică pentru cei care nu au încredere în ei înșiși, este: ce înseamnă să fii obiectul invidiei cuiva? Nimic mai simplu să abordezi invidia prin intermediul unui invidios. În schimb, să o abordezi prin intermediul obiectului invidiei, al lucrului invidiat, este ceva mai complex, căci orice lucru, chiar și cel mai modest, poate deveni obiectul dorinței altuia. Și totuși...

Unele persoane, fără ca măcar să-și dea seama, pot deveni obiectul invidiei altor persoane, care li se par însă mai puțin dotate. Această reacție poate fi rezultatul unei carențe a stimei de sine, exemplul tipic fiind cel al persoanelor care nu se cred frumoase (pentru că nimeni nu le-a spus asta când erau mici). Să revenim la Alexandre, jignit frecvent de mama lui pe tema fizicului său, dar care totuși atrage ca un magnet cele mai

* Citat din Melanie Klein, *Invidie și recunoștință* (Opere complete, vol. 2), București, Trei, 2008, p. 303.

renumite actrițe. Îmi spune că are vocea lui Donald Duck, atât în americană, cât și dublat în franceză! Și nasul lui, să-i vedeți nasul! „Dacă m-ați fi văzut la festivalul de la Cannes, îmbrăcat în smoching: arătam ca un pinguin, fără glumă, arăt exact ca un pinguin!“ Oricine ar putea crede că face asta din simplă cochetărie, că se fandosește, dar e cât se poate de sincer, iar argumentele logice și raționale nu-i pot clinti convingerile. Este un om vulnerabil, căci nu se știe invidiat de nimeni, iar toate experiențele lui nu au avut niciun impact asupra imaginii pe care o are despre sine. A introiectat în totalitate discursul mamei sale, apoi și l-a asumat.

Invidiosul transformă calitățile celorlalți în defecte printr-o deformare aproape voluntară și pentru a reuși să le suporte. Odată ce a acceptat acest lucru, gândul său dominant este de a poseda ceea ce-i lipsește, adică obiectul celuilalt, iar acest gând poate deveni o obsesie. Altfel spus, el dorește inconștient să fie celălalt, cu obiectul său cu tot: să fie calif în locul califului. Celălalt are ceea ce el nu are. Poate fi vorba chiar despre calități imateriale, impalpabile, cu alte cuvinte: „felul în care el există în lume“. Concret, începe prin a invidia aspectele estetice: nasul, ochii, gura; va deveni astfel un client fidel al chirurgilor esteticieni. Părțile nevăzute ale corpului, invizibilul, au, și ele, rolul său — este vorba despre părțile intime (sâni, fese) și despre necesitatea de a face labioplastie la 18 ani!

Visează să fie obiectul perfect, ideal, fără să înțeleagă, de fapt, că idealul nu există, iar să încerci să-l atingi

înseamnă prin definiție să-l aduci la nivelul muritorilor, adică să devină imperfect. Râvnește la sentimentele pe care celălalt se presupune că le inspiră și devine dezagreabil în suferința sa mascată. În tot acest timp, complet inconștient de situație, „premiantul“ imaginar simte că s-a produs un miracol, care l-a adus acolo unde se află, dar cel mai adesea, nici prin gând nu-i trece că este invidiat. Nou-sositul social este convins că, exact ca în copilărie, invidia se naște din concret, din faptul de a poseda obiectul celuilalt, de a avea situația acestuia, relațiile sale. Or, fenomenul este mult mai complex. Și adesea nu privește ceva concret, punctual; poate fi vorba doar despre simpatia degajată sau despre șarmul pe care-l are cineva în pofida unui fizic banal. E vorba, așadar, despre inefabil, despre inexplicabil, despre ceea ce nu poate fi evocat.

În privința invidioșilor pe care-i analizăm, pronosticul nu este bun, căci în majoritatea timpului, ei fie nu spun nimic despre asta, fie evocă acest lucru cu mare dificultate, iar cuvintele le lipsesc. Și suferă mult din pricina asta, ceea ce-i determină uneori să aducă vorba despre problema lor; dar renunță repede și rămân cu senzația de nod în gât. Își dau seama cu ușurință de absurditatea trăirii lor, dar aceasta nu anulează fenomenul, cu atât mai mult cu cât acesta este foarte vechi și nu există, pare-se, motive pentru a vorbi acum despre el. Nașterea unui frate mai mic? Gelozie față de fratele mai mare? Diferența dintre sexe? Oedipul? Important este că sunt în stare de cele mai grave agresiuni împotriva obiectului invidiei lor.

Aceste peripeții dialectice între obiectul dorit și subiectul animat de dorință evocă impactul imaginii corpului, a reprezentării de sine. Imaginea propriului corp, spune Françoise Dolto, „este urma structurală a istoriei emoționale a ființei umane. Ea este locul inconștient (și prezent unde?) din care se elaborează orice expresie a subiectului; locul emiterii și receptării emoțiilor interumane lingvistice“*. Ne iubim în funcție de cât am fost iubiți, de atenția care ni s-a acordat. Să fii frumos în ochii celorlalți înseamnă să înțelegi intuitiv că este posibil să fii obiectul dorinței cuiva, iar consecința negativă, dar valorizantă este că poți fi sursa invidiei cuiva. Experiența în sine e simplă, dar nicidecum universală: copilul, motivat sau nu, de exemplu copilul care trăiește într-o familie numeroasă, se simte complet neglijat; această impresie se accentuează atunci când copilul provine dintr-o familie modestă; iar subiectul ajunge să fie convins încă de la o vârstă fragedă că nu există în ochii celorlalți. Chiar dacă este un om excepțional, nimic nu-l poate convinge că ar avea toate motivele să fie simtă superior.

Acesta a fost cazul lui Marie, un psiholog intuitiv, pasionat de meseria ei: a fost ea însăși ani de zile la psihoterapeut, și-a analizat viața în detaliu, dar după perioade îndelungate, când ajungea, de comun acord cu terapeutul ei, la concluzia că ar fi cazul să se oprească, relua totul cu un alt specialist. Îi era imposibil să vorbească

* Françoise Dolto, *Limbajul inconștient al corpului* (Opere, vol. 2), București, Trei, 2005.

despre ceea ce își dorea sau despre ceea ce o anima, nu reușea să verbalizeze faptul că nu revendica decât dreptul de a exista, deși, pe această temă, în mod cert, ea era un excelent terapeut pentru alții.

Când cel care se zbate ca să reușească ajunge să dea ochii cu cel pe care-l roade invidia (și sunt foarte mulți!), acesta din urmă califică în mintea sa activitatea constructivă a celui dintâi drept un „excedent“ inaccesibil, care va deveni obiectul tuturor proiecțiilor sale negative și, culmea, această violență se manifestă fără ca să înțeleagă cel vizat ce se întâmplă! Cel ambițios își simte calitățile transformate în defecte de privirile celuilalt; uneori se va simți chiar pângărit de ura acestuia, dar continuă să se zbată, să lupte cu tenacitate în necunoaștere totală. De ce nu-l place celălalt? De ce să fie invidiat?

CÂND TE VEZI CA PE UN IMPOSTOR

Un alt caz: indivizii care, deși suferă permanent și inconștient, în egală măsură, trăiesc doar admirând existența celuilalt; diferențele sunt devalorizante pentru aceste persoane care nu reușesc să se bucure de propria reușită. Nu sunt niște invidioși ca în cazurile precedente. Nu, aceștia se simt copleșiți, umiliți. Ceea ce simt pare uneori incredibil: dacă îi asculți când încearcă să fie deschiși, este ca și când ai pătrunde întreaga complexitate a situației de impostură. Acești oameni sunt incapabili să se considere legitimi în vreun domeniu,

chiar dacă sunt renumiți și recunoscuți ca atare de toată lumea.

O colegă din anturajul lui Winnicott* mi-a relatat următoarele: după război, după un număr de ani, s-a pus problema finanțării unei statui a lui Freud la Londra. Winnicott s-a străduit din răsputeri să adune fondurile, să mobilizeze diferitele școli de psihanaliză, altfel spus a dedicat un timp prețios acestui obiectiv. Colegul și prietenul său Masud Khan**, uimit de zelul acestuia, nu s-a putut abține și l-a întrebat ce-l motivează. Iată ce a răspuns, se pare, Winnicott: „Faptul că ceilalți nu știu cât de multe lucrări de specialitate n-am citit!“ Să fie aceasta o simplă legendă? Nu știu. Dar în ea descoperim sindromul imposturii, chiar și în cazul unor astfel de persoane, aparent foarte sigure pe ele.

Un alt exemplu: la probele de admitere în facultățile importante din Franța, întrebările de cultură generală îi îngrozesc în egală măsură pe candidați și pe examinatori, cel puțin așa mi-a mărturisit un universitar celebru în specialitatea sa: „N-aș fi vrut să-și dea nimeni seama că nu știu mai nimic din alte domenii“. Ceea ce este curios este că, în prezent, se renunță deseori la această secțiune a concursului de admitere. Oare ce s-a întâmplat la nivelul fantasmatic, de s-a ajuns să se renunțe, pentru „ușurarea“ examenului, tocmai la această probă?

* Donald Woods Winnicott (1896–1971), pediatru, psihiatru și psihanalist britanic. (*N.t.*)

** Mohammed Masud Raza Khan (1924–1989), psihanalist britanic de origine pakistaneză, colaboratorul lui Winnicott. (*N.t.*)

Paradoxul este că „parvenitul“ intelectual este conștient de angoasa sa, nu și de a celorlalți, despre care își imaginează că și-au dobândit „în mod genetic“ tot bagajul de cunoștințe. Prin urmare, nu-și dă seama că sentimentul lor de impostură îl egalează deseori pe al său. El știe ceea ce știe, e adevărat, dar și ceilalți au învățat multe lucruri, gândește el. Naivitatea sa însă nu-l împiedică să le recunoască erorile și limitele — căci știe multe, e bine pregătit, să nu uităm asta —, dar nu înseamnă că ar putea merge până într-acolo, încât să-și imagineze că el este cel invidiat. Există totuși o limită pe care nu o poate depăși.

El își face datoria în mod conștiincios, a avut întotdeauna note bune, a fost recompensat pentru asta, orice muncă merită să fie plătită, aceasta e regula. E de neconceput să-l ataci când nu a greșit. În familia sa însă, de a cărei influență s-a străduit atât de mult să scape, se spuneau tot felul de lucruri despre el, dar acolo, în acest mediu în care s-a integrat cu atâta greutate, așa ceva nu e posibil! „Am crezut că ați comis o eroare, îi spune un responsabil CNRS* cercetătorului său, dar trebuie să recunosc că, de fapt, aveți dreptate. Ca mai totdeauna, de altfel. Aveți noroc! Dar în ziua în care veți greși, veți avea de-a face cu mine, fiți sigur de asta!“ Ura aceasta plină de invidie l-a uimit, a încercat s-o uite, dar a reapărut peste douăzeci de ani, în momentul în care a fost numit șef de laborator. În astfel de cazuri avem de-a

* *Le Centre national de la recherche scientifique.* (*N.t.*)

face cu o problemă de psihologie comportamentală: de ce oare copilul devenit adult, care s-a simțit mai mult sau mai puțin disprețuit, nerecunoscut, devalorizat în mod constant, nu continuă să se apere așa cum făcea, când era mic, în contextul familial?

Îmi vin în minte două explicații simple. După ce a schimbat mediul, persoana a renunțat la modelul relațional caracteristic originii sale: simplificare excesivă, rigiditate și refuzul de a schimba ceva, lipsa oricărei reflecții bazate pe o gândire flexibilă. Nici nu se poate pune problema unei posibile persistențe a criteriilor sale în noua structură a lumii care a devenit lumea sa, unde se caută, crede el, capacitatea de a reacționa adecvat și obținerea unor rezultate convingătoare. Pe acest plan, a fost luat prin surprindere.

Cea de-a doua explicație este că aspectul politic al puterii, în momentul în care subiectul ajunge în fruntea ierarhiei, îi este necunoscut inițial, apoi greu de înțeles. De aceea, din cauză că nu înțelege, încremenește precum toți ai lui. Rareori își pune întrebări care-l privesc: de ce să schimbe un sistem care i-a fost de folos întotdeauna, în care a muncit respectând îndeaproape viața instituțională? Încearcă să ignore grupurile de presiune, interesele personale, lingușeli de tot felul, dezadaptarea de care nu e conștient că este, și el, în stare. Le consideră semne de slăbiciune din partea celor care le folosesc.

Eroarea sa fundamentală, fie că știe, fie că nu s-o recunoască, este refuzul său (cvasipolitic) de a

deveni conștient de faptul că a intrat în dansul puterii. Personajele dominante consideră o dovadă de slăbiciune faptul că nu folosește limbajul specific grupului, ba, mai mult chiar, o înclinație spre eșec. Această judecată de valoare are funcția paradoxală de a le disimula neliniștea și teama de a fi disprețuiți. Iar atitudinea sa, evident, nu stârnește admirație — acest lucru ar fi posibil doar în eventualitatea că vor să scape de el. De la un anumit nivel de promovare invidia și ura își dau mâna. Iar de la invidie în sens material la dorința sexuală nu e decât un pas, o limită ce poate fi lesne depășită.

În această ambianță, subiectul se autoridiculizează, ia în derâdere ceea ce numește paranoia sa. Uneori, însă, simte pericolul peste tot, cum îl paște...

DEPENDENȚA DE MUNCĂ, O LUPTĂ ÎMPOTRIVA ANGOASEI

Odată ce sunt depășite obstacolele promovării și tot sub egida vinovăției sale de neînțeles, subiectul poate recurge la o hiperactivitate compensatoare datorită (sau din cauza) pasiunii sale fervente pentru meseria sa, a groazei de vid, a groazei de a se trezi singur fără să poată cere ajutorul nimănui. Celebra formulă a negării, potrivit lui Freud: „Știu, totuși...", devine realitate. Știu că am muncit mult, știu că merit să fiu promovat, îmi merit reușita, totuși, dacă nu o meritam? După cum

spunea Winnicott în episodul citat anterior „ceilalți nu știu cât de multe lucrări de specialitate n-am citit". Unii încearcă să se specializeze în mai multe domenii, își extind competențele, unii se joacă cu banii într-un mod până atunci necunoscut, care începe să-i fascineze și le permite să-și asigure o soluție de rezervă. Căci cine știe ce se poate întâmpla... „E bine să lucrezi în mai multe locuri", cum spunea Alexandre.

În multe medii și din diverse motive, dependența de muncă (workaholismul) este frecventă în zilele noastre. Orice s-ar spune, aceasta este o formă de adicție, precum alcoolismul, căci, atunci când un astfel de dependent nu poate da curs workaholismului său, el suferă, e neliniștit, nu are chef de viață, căci această hiperactivitate a devenit esența traiului său. Ce este acest amestec de pasiune de a munci și de culpabilitate invazivă? Are legătură cu mediul de origine, care a fost prea exigent sau, din contră, prea neglijent? Persoanele care au reușit, de pildă acolo unde părinții lor au eșuat: acesta este cazul multor actori...

ÎNTRE INACTIVITATE ȘI HIPERACTIVITATE

Hiperactivității unora îi corespunde în cazul altora — care provin adesea din același mediu — fantasma că inactivitatea aleasă (impusă) este o formă de fericire. Să nu muncești poate fi panaceul reușitei sociale. Iată ce mi-a spus o pacientă, într-o zi: „Eu, care am norocul să

nu muncesc...“ Biata de ea se plictisea toată ziua, ceea ce am reușit până la urmă s-o fac să înțeleagă.

În cazul lui Corinne, când copiii se trezeau dimineața în micul lor apartament, nu aveau unde să se ducă și nici nu puteau face altceva decât să citească. Acum se certau, acum urlau, iar bunica, ori de câte ori era la ei, repeta întruna: „Mai și odihniți-vă!“ Pentru ea, asta era răsplata supremă, asta-i plăcea să facă de câteva ori pe zi, între tot soiul de corvezi plictisitoare. Copiii n-aveau cum să fie obosiți când se trezeau și niciunul dintre ei nu-și dădea seama că ceea ce-i irita era oboseala de vid.

În perioada grevelor de la căile ferate franceze (SNCF), muncitorii care aveau deja o vechime de douăzeci de ani au susținut sus și tare că numai vârsta bună de pensionare i-a îndemnat să aleagă această întreprindere, noțiunea „plăcerii“ de a munci le era complet străină și în special plăcerea de a circula cu trenul sau de a împărtăși sistemul de valori al acestui grup profesional. Să nu faci nimic și să iei pensie este un scop, o perspectivă, în vreme ce atâtea alte instituții — inclusiv SNCF — au fost obligate să asigure servicii sociale noilor pensionari. Fantasma inactivității amintește poate de parcursul școlar sau de felul în care copiii își vedeau părinții copleșiți de probleme de care voiau să se dezbare.

Hiperactivilor, pe de altă parte, nu le pasă cum își petrec timpul cei bogați sau cei care fac pe bogații, dar nu se ocupă cu nimic, ceea ce ei nu suportă. Hiperactivii își umplu la refuz programul, ca un toxicoman care-și face

plinul la dealerul lui. Spre deosebire de ceilalți membri ai familiei lor, ei nu așteaptă nimic de la ceilalți. Scopul lor este să facă ceva, să modifice realitatea într-un sens care nu poate fi decât pozitiv, chiar dacă, uneori, nu pare să fie nevoie. Nonacțiunea și imobilismul atât de detestate de ei nu trebuie să reapară cu niciun preț, ele nu sunt altceva decât reprezentarea unui trecut ilustrat de personajele din familiile lor, care stau la pândă și rânjesc la gândul unei posibile reîntoarceri a aceluiași. Postulatul pe care se bazează principiul lor este că fericirea nu se suprapune în niciun caz cu inactivitatea. Ei au înțeles asta de multă vreme și, asemenea toxicomanului fără bulgărele de hașiș sau doza de heroină, devin neliniștiți atunci când nu pot activa.

Tatăl lui Corinne, după ce s-a pensionat la o vârstă destul de înaintată, stătea ore întregi nemișcat pe o canapea, căsca, se uita la televizor, citea câteva pagini dintr-un roman polițist și aștepta cu înfrigurare, veșnic flămând, orele de masă. Era fericit, acest om care muncise din greu toată viața era, în sfârșit, fericit. Corinne nu suporta să-l vadă îl halul acesta și după fiecare întâlnire cu tatăl ei se agita toată, absolut inutil. Alexandre, când îi ducea bani mamei lui acolo, la țară, devenea agresiv: atitudinea ei ursuză, imobilitatea ei îl aduceau în pragul furiei, îi era imposibil să se controleze.

S-ar impune să dăm o definiție muncii. Dacă toată lumea e de acord că munca presupune, mai cu seamă pentru femei, două aspecte — activitatea profesională și întreținerea căminului —, la acestea putem adăuga, ca o

supravaloare, o nevroză obsesională pură, o angoasă sau o fobie de vid. Să fie vorba în acest caz despre muncă sau despre o agitație inutilă?

Marianne, de pildă, cadru de conducere într-o multinațională importantă, odată ajunsă acasă, seara, deși are menajeră și alte ajutoare, se duce la cumpărături, face curățenie și spală pe jos. Și astfel, ajunge să fie epuizată în mod constant de o activitate în mare măsură inutilă: îi era imposibil să nu facă ceva, răgazul acordat vieții ei personale îi dădea un sentiment de vinovăție, nu mai putea deosebi munca utilă de agitația inutilă. Totul era muncă, avea o carieră profesională reușită, dar eșuase pe plan personal, eșec care-i amintea de mama ei, care considera că nu e bună de nimic.

„Mâinile nu trebuie să stea niciodată“, spunea o altă mamă absolventă de studii superioare fiicelor ei, și ele absolvente de studii superioare. Iar când acestea citeau, cu spatele drept lipit de spătarul unui scaun, și tricotau în același timp. Dependență de muncă sau masochism? În această familie, pe care o urmăream de multă vreme, una dintre caracteristici era reușita profesională a tuturor și rentabilitatea activităților lor pe toate planurile, intelectual și artistic — în ceea ce privea plăcerea personală, nici nu putea fi vorba despre vreun fel de câștig.

În prezent, dependența de muncă este o reacție față de un consens „tribal“: în birourile *open space* unde toată lumea supraveghează pe toată lumea, nimeni nu îndrăznește să plece primul, nici nu îndrăznește să se ocupe de altceva decât de munca sa la computer, căci

fiecare poate vedea ce face vecinul. De aici, la a inventa sau a complica munca nu mai e decât un pas, pe care mulți îl fac, căci asta ține aproape de o logică sectară.

Culmea este atinsă probabil în profesiile liberale. Să activezi în diferitele ramuri și subramuri ale meseriei tale este o necesitate primară și e posibil să creezi o înlănțuire în egală măsură toxică și pasională între mai multe derivate profesionale active. Munca privește în principal activitatea profesională propriu-zisă, în care, deseori, nu se stabilește nicio limită. Această activitate este continuată de cercetare (fie ea științifică, tehnică ori comercială), de colocvii, simpozioane și reuniuni pretutindeni în lume. Urmează apoi relații mai funcționale cu colegii și concurenții. Și, în fine, reuniuni practice organizaționale, adică amicale sau afective. Am putea continua așa la nesfârșit. Iată de ce pensionarea este un moment de cumpănă, în special în cazul celor care nu au găsit o activitate de substituție... Munca este un drog. Uneori mortal...

Capitolul 10
În cele din urmă vine și recunoașterea

Câteva cuvinte despre Édouard Louis. Tatăl și „mașinăria“ lui. Mama și pântecul ei. Copiii mimetici. Riscul anticipării.

„Unul dintre primii dușmani de învins este rușinea de sine, cea care ne determină să dăm înapoi și să ne ignorăm resemnați șansele."
CHANTAL JAQUET, *Les Transclasses ou la non-reproduction*

După nenumărate peripeții, plecări și reveniri, suferințe, descurajări, succesul sau o formă de succes se întrevede la un orizont care, până acum, părea mai degrabă închis. Exemple de acest fel sunt numeroase, iar în prezent, în Franța, s-a impus o modă: oamenii se prezintă în chip de copil cu mamă menajeră și tată muncitor, care a trăit un *story* de succes, ce are mai degrabă legătură cu basmele decât cu o biografie autentică! Michael Jackson este exemplul perfect. În povestea sa, găsim o ascensiune extraordinară într-un mediu total pervertit: subiectul și-a petrecut viața într-o suferință tulbure și confuză până la moartea sa din cauza unei supradoze de medicamente. Nimic nu e clar în tot ce s-a scris despre acest personaj, iar interesele financiare pe care le-a generat și le generează încă influențează profund o abordare psihologică

fiabilă. În schimb, pare mult mai interesant să utilizăm biografiile reconstituite de autori în viață, să le studiem spusele (adică scrierile), ca și cum aceste personaje ar participa la ședințe de terapie, iar cuvintele lor ar fi un adevăr în sine, indiferent că e vorba despre asocierile sau despre visele lor.

Asta am încercat să fac în cazul lui Édouard Louis.

SĂ PUNEM PUNCT ÎN CAZUL LUI ÉDOUARD LOUIS

La douăzeci și doi de ani, a devenit brusc celebru datorită unei cărți: *En finir avec Eddy Bellegueule*. Lectura acestei cărți a stârnit scandal și admirație deopotrivă, o carte bine scrisă, extrem de serioasă, care împletea o analiză sociologică decodată și decodabilă. În același timp, ni se dezvăluie un mic geniu al sociologiei din familia lui Bourdieu și Eribon, prezentat de presă și de editură ca fiind deținătorul unei cunoașteri exhibate fără niciun fel de complexe, dar și fără modestie, am putea adăuga.

Analiza mea se va limita la această carte. Louis nu este, cum a fost James Ellroy, victima unei traume majore, s-a născut într-un mediu despre care spune că i-a devenit „exterior", adică i-a devenit în parte străin. I se potrivește perfect descrierea din prima parte a cărții. „Să te naști în afara clasei tale sociale". „Poate că am avut

dintotdeauna un corp de burghez prizonier în lumea copilăriei mele."*

La mai puțin de zece ani după ce a intrat la un liceu din Amiens, Édouard este la École Normale Supérieure, titularul unei diplome de istorie și coordonatorul unei colecții de sociologie la Presse Universitaire de France (PUF).

Traumatismul în cazul său a apărut tocmai din mediul defavorizat. Aparent, încă din copilărie, familia sa, tatăl său, în mod special, l-a considerat „homo". Ar fi avut, se pare, o voce pițigăiată, gesturi efeminate, iar aceste trăsături nu treceau neobservate în mediul muncitoresc din Picardia, deși vocea pițigăiată a băiețeilor este un aspect fizic aparent nebăgat în seamă. Calificat „homo" pe tot parcursul copilăriei, va fi marcat de rușine, de infamie, în acest mediu în care homofobia are rolul de a evidenția „virilitatea" caracterizată prin violență, lovituri și incultură. Așadar, a fost etichetat drept pederast încă de foarte mic, de tatăl său, care a recunoscut trăsăturile specifice pe corpul său și în modul său de a fi. Acest băiat de 20 de ani este, prin urmare, total străin de mediul său.

Simte nevoia foarte repede să-și schimbe patronimul pentru a rupe legăturile cu „mocirla" care l-a ținut prizonier și pentru a-și crea, chiar și în mod artificial, o nouă identitate legală, nu un pseudonim. Schimbă tot, în mod legal și oficial, când era încă foarte tânăr, profund marcat de un prenume datat și popular și de un nume de familie

* Édouard Louis, *En finir avec Eddy Bellegueule*, Paris, Seuil, 2014.

care stârnea ironie, dacă nu îți părea chiar derizoriu*. Își va schimba prenumele, care suna ca un diminutiv, Eddy, într-un prenume cu rezonanță aristocratică, Édouard. De unde provine numele „Louis"? Istoria nu pomenește acest detaliu; în Franța, la un moment dat, acest nume evoca numele unui criminal în serie. N-am reușit să aflu până acum alte amănunte semnificative. Édouard Louis își oferă o renaștere sub o nouă identitate.

TATĂL

Tatăl era muncitor, șomer în momentul la care ne referim, alcoolic, lipsit de un sistem de valori și de cultură. A fost profund traumatizat de absența propriului său tată care și-a părăsit căminul conjugal și familia, lăsându-și soția singură cu șase sau șapte copii. Mânat de angoasa conștientă privind recrearea aceluiași, el pare să fi dobândit un vag simț al responsabilității față de familia pe care a întemeiat-o. Comportamentul său este în consonanță cu criteriile teoretice pe care le descrie Bourdieu, iar Édouard Louis, după cum am spus-o deja, este un fervent discipol al acestuia; regăsim cu ușurință repetarea inconștientă a genealogiei familiale tipică mediilor defavorizate și o lipsă totală de orizont și de dorință de schimbare din punct de vedere profesional, care pare a fi o caracteristică de bază, pe un fond

* *Bellegueule* înseamnă „chip frumos" sau „frumușelul". (*N.red.*)

conformist și fără urmă de revoltă. „A renunțat la liceu și la diploma profesională pe care o putea obține și s-a angajat ca muncitor la uzina din sat care fabrica piese de alamă, așa cum au făcut tatăl, bunicul și străbunicul său înaintea lui“ (p. 25). Un om de treabă, limitat și imobilizat de un model social întipărit în el, nefericit și care va divorța, totuși. Orice împrejurare care-l contrariază îl înfurie, iar atunci pierde orice măsură, dar este în același timp înspăimântat și infantil. Tabloul se încheie cu descrierea violenței fizice și morale ale tatălui, nefastă pentru el însuși, și cu o judecată critică privind imaturitatea lui, periculoasă pentru el și ai lui.

Édouard Louis prezintă un al treilea detaliu tulburător: corpul tatălui are, în ochii fiului său, aceeași „trăsătură caracteristică“ precum cel al tatălui lui James Ellroy, un sex exagerat de mare: „Dar tatăl tău are o sculă a naibii de mare“, spune admirativ mama, în timp ce fiul constată: „Spunea că-i place să stea gol, iar eu îi reproșam asta. Corpul lui îmi inspira o profundă repulsie“; lipsa de pudoare a tatălui nu are limite și nimic nu-l poate schimba, „până una-alta în casa asta eu sunt tatăl, eu comand“ (p. 77). Penisul nu este oare reprezentantul conștient și inconștient al virilității paterne? Câți băieței nu păstrează în minte o reprezentare devirilizantă a sexului lor în comparație cu cel al adultului?

Sexul masculin este reprezentat în mod privilegiat în sculpturile antice, Priapus și Silenus*; sistemul de

* În mitologia greacă, Priapus este un zeu minor, rustic al fertilității, în vreme ce Silenus este un satir, tatăl adoptiv şi preceptorul zeului Dionis. (*N.t.*)

valori din mediul muncitorilor reia acest aspect în limbajul curent, puterea trebuie să se vadă, să fie vizibilă prin această particularitate a corpului; inconștientul universal străbate epocile și civilizațiile. Limbajul acestui bărbat modest și devalorizat nu spune decât același lucru.

MAMA

Ea este chintesența femeii în ceea ce are mai trivial, mai vulgar, mai repetitiv, fără nicio șansă de a scăpa de o soartă ursită de la naștere. Această viață este mai degrabă o supraviețuire. Sarcini, nașteri, avorturi naturale; nimic, nicio clipă, nu e menit să o scape; nu-și permite nici măcar să viseze, deși își petrece o parte din viață în fața televizorului. Pare să nu posede capacitatea de a se apăra, nici măcar pentru a înfrunta frustrările.

Acesta pare să fie destinul sub forma sa morbidă, în care singurele evenimente posibile sunt nefericirea, boala, moartea. Femeia este redusă la pântecul său și la capacitatea sa reproductivă.

FRAȚII

Doi frați și o soră. Trăsăturile lor de bază sunt lipsa capacității de a reflecta și incapacitatea de a visa; plăcerea de a gândi este o necunoscută pentru ei. Fratele

mai mare, o brută, capabil numai de violență, alcoolism, impulsivitate, este periculos pentru că-și imită tatăl.

Fratele mai mic este prezent în carte numai pentru că a reușit să fugă o dată.

Iar sora, ea a avut un început de reverie socială, și-a exprimat dorința de a deveni profesoară de spaniolă „ca să câștige mulți bani“ (p. 86). Pentru ei, profesorii sunt reprezentanții burgheziei: „Cu toți banii pe care-i bagă în buzunar, tot se plâng“, spune tatăl. Descurajată să-și îndeplinească visul, sora bombăne la fiecare întâlnire: „Io nu pricep ce mă tot bate la cap ăla, io vreau să mă fac profă de spaniolă“. Iar tatăl îi spune: „Doar n-o să lași un negru să-ți dea lecții“ (consilierul de orientare profesională era din Martinica) (p. 87). La scurt timp după aceea, recunoaște că acel consilier are dreptate: în cele din urmă, își dorește să fie vânzătoare.

După ce pleacă de acasă, trăiește cu un bărbat care o bate. Marea afacere a vieții ei, precum cea a tuturor fetelor de la țară, este să găsească un bărbat și să copieze viața mamei ei. Édouard are numai 22 de ani, dar descrierea pe care i-o face surorii lui coincide cu articolul lui Florence Aubenas* despre Thiérache, o regiune vecină, unde adolescentele rămân de bunăvoie însărcinate începând de la 14 ani; articolul citează cazul unei tinere de 17 ani, mamă a trei copii. Alocațiile familiale, în acest mediu, sunt considerate un venit important, o modalitate de a-și asigura traiul fără niciun atu, fără nicio

* Florence Aubenas, „Dans la Thiérache, la fierté des mères ado“, *Le Monde*, 15 februarie 2014.

diplomă. Ambiția este un cuvânt lipsit de sens, o altă viață, o schimbare e de neconceput.

UN CAZ DE AUTOCREARE

De ce am ales un caz literar? Pentru a face din lectura evoluției sale un caz de psihanaliză. Acest text urmărește ceva, pe bună dreptate, și poate fi identificat, în anumite privințe, cu o operă de artă. Altfel spus sublimarea este componenta sa esențială, iar creativitatea artistică funcționează din plin.

În calitate de psihanalist, nu trebuie să operez nicio tăietură, nu funcționează nicio cenzură externă, textul este oficial, el reprezintă căutarea unui adevăr personal important, demers care trebuie respectat și supus ca atare atenției publicului. Totuși, alegerile făcute de Édouard Louis au un sens conștient și inconștient, și acestea coincid în mod semnificativ.

Fraza-cheie a poveștii sale ne este oferită de mama lui Édouard: „Înțelegi, nu-i așa, aici oamenii sunt neclintiți“, spune ea (p. 119). Neputință, nefericire, mediu închis și iată că totuși Eddy Bellegueule, devenit Édouard Louis, se mișcă foarte repede, prea repede. Ne-a spus despre el că este un homosexual intelectual din Paris, dar ce să se fi întâmplat oare, în acest mediu imobil, de l-a împins să se miște? Gândindu-ne la vârsta lui fragedă, este posibil să ne întrebăm dacă pulsiunea sexuală nu i-a dat impulsul necesar, suferința sa fizică

„pare“ totuși profundă. E riscant să încercăm să-i anticipăm evoluția. Este foarte tânăr, a schimbat direcția brusc, pentru că a înțeles, devenind conștient de ceea ce i se întâmplă, că mediul în care s-a născut este „o greșeală“. Homosexualitatea a complicat problema, dar probabil că ar fi acționat la fel (nu atât de repede însă) chiar dacă nu ar fi fost homosexual și nu ar fi fost ajutat de grupul social din care făcea parte.

Édouard, cel de astăzi, la cei 20 de ani ai săi, locuiește în cartierul parizian preferat de comunitatea homosexuală, este un intelectual rasat, pare întruchiparea conceptului de om care se creează pe sine — este omul autocreat, autoconstruit.

Concluzie Variațiuni despre mișcare

„La arme cetățeni!
Formați-vă batalioane!
Să mergem, să mergem!"
Marseilleza

MIȘCAREA

Mișcarea este în egală măsură fizică pentru conștient, mentală și chiar morală pentru inconștient*. În cazul nou-născutului, este stigmatizată, pentru că este periculoasă, acesta este un adevăr pe care orice părinte de copil mic îl învață încă din momentul nașterii. Aplicarea acestei supravegheri inițiale trebuie să se moduleze pe parcursul dezvoltării bebelușului și apoi a copilului mic — aceasta presupune, pe termen lung, din

* Vezi Gisèle Harrus-Révidi, *Parents immatures et enfants-adultes*, Paris, Payot, 2004.

partea educatorului, o flexibilitate, o adaptabilitate, o cunoaștere a corpului celuilalt.

Marcel Mauss, în articolul său despre „tehnicile corporale"*, arăta că motricitatea este una dintre formele inițiale de comunicare între părinți și copii și influențează, pe nesimțite, constituirea corpului în devenire — or, fiecare țară are modul său de a se mișca, la fel fiecare familie. Copilul imită ceea ce vede, iar ascultând spusele părintelui și gesticulând, se asigură de supravegherea afectivă a acestuia. Pornind de la acest postulat, dacă fiecare dintre mișcările sale declanșează urlete de neliniște, dacă i se induce ordinul de a se opri la fiecare început de gest, copilul este terorizat. Iar atunci când, printr-o logică perversă a acțiunii, va fi ridiculizat pentru teama și timiditatea sa exact în clipa în care i se impune să se oprească, copilul va înțelege imediat că e problematic să se miște și că, orice inițiativă ar avea, aceasta nu e bună. Avem de-a face în acest caz cu paradoxul clasic al „dublei constrângeri": cap, câștig eu; pajură, pierzi tu**...

În evoluția firească, în schimb, cine spune mișcare spune susținere necesară, sprijin și imitare bazată pe un minimum de încredere. Or, în anumite medii, toate acestea lipsesc.

* Marcel Mauss, „Les techniques du corps", *Journal de psychologie*, XXXII, nr. 3–4, 15 martie–15 aprilie 1936.

** Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, *Comunicarea umană. Pragmatică, paradox și patologie*, București, Trei, 2014.

IMOBILISMUL

Mișcarea înseamnă viață, să rămâi imobil cât de mult posibil înseamnă, în inconștient, să te aperi mimând moartea, să încerci să înșeli moartea amăgind-o. De fapt, imobilismul este de mai multe feluri: fizic și motor — nu este cel mai frecvent întâlnit; mental — nimic nu poate fi creat în raport cu modul de gândire moștenit; intelectual — să nu crezi în experiențele inutile; moral — de foarte mic ai simțit ce bine este să știi să te descurci; și social — să știi că ești unul dintre săraci sau chiar dintre cei bogați, restul nu mai contează. După cum spune Eribon, există un postulat tacit printre săraci: să rămâi acolo unde societatea te-a plasat fiind „în mod obligatoriu" un elev mediocru, să nu încerci să faci nimic ca să-ți depășești condiția și să mulțumești astfel, în mod inconștient, clasele dominante.

Uneori, se manifestă o tulburare a judecății, își face simțită prezența o incapacitate de a-ți mobiliza atenția spre altceva decât concretul imediat, bucuria prezentului. Prin urmare, plăcerea de a gândi nu există, să gândești este o servitute de ordin social („prea multe probleme", „mă enervează"); e mai bine să acționezi fără să gândești, să gândești fără să acționezi, să gândești este dușmanul stării de bine. În acest context, când motricitatea triumfă uneori în pofida tuturor pericolelor, rolul ei este să evacueze preaplinul de energie, să nu anticipeze nimic. Așadar, imobilismul gândirii se dublează de o motricitate excesivă, iar această dualitate are rolul

de a disimula reapariția identicului, a aceluiași în raport cu originea. Au fost săraci și lipsiți de speranță, săraci și lipsiți de speranță vor rămâne, ca o fatalitate antică. Fără să aibă habar că numai asta știu să facă, numai asta le este la îndemână. Importanța interacțiunii familiale este evidentă, deoarece niciunul dintre ei nu cunoaște pe nimeni care să fi avut parte de o ascensiune personală, ei și-au educat copiii potrivit acelorași criterii (sau fără criterii), iar această atitudine poate fi explicată simplu: pentru ei școala nu are niciun rost.

În prezent, una dintre politicile obișnuite în Franța vizează încercarea de a-i responsabiliza pe părinți asupra importanței școlii, mai exact de a-i amenința — că, de pildă, dacă nu-și trimit copiii la școală, li se suprimă alocația. Cum ne putem imagina că niște persoane care, probabil, au detestat școala își vor încuraja copiii să învețe? Materiile de studiu sunt luate în râs, sunt bagatelizate — folosind întotdeauna același argument: „nu ne ajută la nimic". În familiile de imigranți însă, într-o primă fază, părinții consideră școala o binecuvântare, ea este ceea ce au venit să le ofere copiilor lor și vorbesc despre ea cu un deosebit respect; din păcate însă, promiscuitatea din mediile sărace și ignorante sfârșește uneori prin a anula valoarea spuselor lor în cadrul familiei.

Imobilitatea socială deseori mascată își face simțită prezența pe diverse axe, care par diferite privite din afară, dar, în realitate, ea este acolo, rigidă, în slujba reproducerii aceluiași. Faptul că au ales imobilismul nu este limpede nici pentru persoanele care îl aleg

inconștient, nici pentru oamenii care, în aparență, sunt cei mai înflăcărați adepți ai imobilismului de teama „pericolului“ schimbării. În toate clasele sociale, însă, această atitudine are menirea de a descuraja avântul tinerilor, de a-i convinge să rămână acolo unde le este locul „acasă, printre semenii lor“. În mod paradoxal, problema este identică atât pentru clasele dominante, cât și pentru cele modeste: la unii dintre ei imobilismul constă în a face tot posibilul pentru ca puterea lor să dureze la nesfârșit, deși copiii lor au de suferit din cauza asta, iar rolul său esențial este de a le menține privilegiile; în cazul celorlalți, rolul acestui imobilism este de a evita saltul terifiant într-un necunoscut care nu poate fi perceput decât ca ostil.

SĂ AVANSEZI

Orice evoluție se înscrie într-o mișcare reală sau simbolică, avansările personale, dar și celelalte: de unde și renumita exclamație, despre care v-am vorbit deja, din timpul unei ședințe de psihanaliză: „mă plictisește, nu avansez deloc“. Avansez este în acest caz sinonim cu schimbarea așteptată, dorită, deseori nici măcar imaginată.

Nimic nu se mișcă este una dintre cele mai negre constatări ale deznădejdii. Émile Zola, cu ocazia faimosului său „Acuz...!“, afirma: „Adevărul și-a găsit drumul și nimic nu-l va opri“. În 1789, *Marseilleza*, noul imn

național francez, clama: „Să mergem, să mergem! / Ca nimeni de alt sânge...".

Mișcarea însemnă să avansezi, să mergi — în asta constă revoluția vieții și niciun sacrificiu nu e prea mare pentru asta. Să refuzi, să te temi de mișcare, să accepți imobilismul este o formă de moarte simbolică.

Care este concluzia? Situația este complexă și este dificil să generalizăm. Câte persoane din eșantionul nostru imaginar, adică dintre cele preocupate la un moment dat de imobilismul părinților lor, se declară mulțumite, la o anumită vârstă, de existența pe care au dus-o? Poate că unul dintre cuvintele-cheie, în filigran, ale problematicii acestor tipuri de *self-made men și women* este „abandonul". Toată viața lor s-a desfășurat sub imperiul temerii de abandon, care coexistă cu alte afecte, chiar și cu cele mai contradictorii: ei pot iubi, se pot simți iubiți, dar trăiesc pe marginea unei prăpăstii în care pot cădea oricând — de unde ideea celebrei stânci tarpeiene, despre care am vorbit deja. O pacientă, amuzată și surâzătoare, mi-a spus că multă vreme, pe facturile din viața cotidiană — telefon, gaze și electricitate — în loc să citească „abonat" citea „abandonat". Abia după ce a împlinit 20 de ani, cineva i-a atras atenția, când citea cu voce tare o astfel de factură, că citește greșit. Acum citește „abonat", dar, în subtext, cuvântul misterios reapare: gazele, curentul sau telefonul sunt aici, ca și ceilalți, pentru a vă abandona în ziua în care veți avea cel mai mult nevoie de ele!

Germaine Guex* vorbea despre o nevroză de abandon caracterizată de o insecuritate afectivă de bază, de accese de anxietate și de o tendință către izolare. Din fericire, pacienții despre care v-am vorbit nu se confruntă cu o disfuncție atât de mare, dar umbra ei este perceptibilă, căci ei au avut curajul să întoarcă spatele sistemului familial comițând astfel o greșeală de neiertat. Ei se știu niște oameni autocreați, autoconstruiți, dar, să fim cinstiți, cine este capabil să afirme că trecutul său n-a dat la iveală nimic pozitiv? Să fi fost oare nerecunoscători? se întreabă ei. Căci, oricât ar fi de furioși, ei își impun să fie prezenți la anumite evenimente, chiar dacă lipsa de respect a codurilor familiei îi jenează, iar uneori îi face să se rușineze. Din punct de vedere moral, trebuie să recunoască, au niște îndatoriri, deși drepturile sunt mult mai puține, spre deosebire de familia lor care a știut întotdeauna să profite de sistemele de asistență; drepturile lor sunt oficiale — legale, financiare, de putere —, niciodată afective însă, cel puțin așa își înțeleg ei viața. Și cel mai adesea, ei le transmit acest lucru copiilor, inconștient sau involuntar, în detrimentul lor.

„Abandonita" lor îi determină uneori să fie agresivi, alteori masochiști: au tendința să pună capăt cei dintâi unei legături, de teamă să nu fie părăsiți. Iar dacă procesul de identificare cu agresorul a încetat sau a regresat, a fost înlocuit uneori de o atitudine ușor paranoică: se

* Germaine Guex, *La Névrose d'abandon* (1950), Paris, PUF, 1973.

simt persecutați, toată lumea are ceva cu ei, de unde și reputația lor de persoane agresive.

Au învățat, așadar, să se apere, au învățat să se miște, dar persistă unele vagi sechele, precum o anumită stângăcie în stilul de a conduce, o înclinație spre vertij în situații de dezechilibru, o obsesie a schimbării la unii dintre ei. Alexandre, de pildă, găsește numai apartamente superbe, dar nu stă acolo decât câțiva ani și apoi le revinde cu beneficii importante, iar pentru asta găsește de fiecare dată o justificare financiară.

Procesul de separare de familie menit să-i ajute să se individualizeze* a avut rateuri esențiale, căci, pentru ei, separarea înseamnă a rupe legătura. Procesul de separare e însoțit de o angoasă atât de pregnantă, încât situația fie devine definitivă, fie ruptura se prelungește într-o suferință constantă.

Sistemul de apărare, creat în copilărie, le-a indus încă de când erau foarte mici gândul că celălalt trebuie să fie întotdeauna pe primul plan — nu dintr-o rațiune etică, ci pentru că altfel vor plăti foarte scump. Fundamentul psihic al ființei lor este marcat de ideea că nu pot conta decât pe ei înșiși, altminteri se simt în pericol, pe bună dreptate uneori, fără nicio motivație alteori; iar în sinea lor, știu foarte bine că dependența la care visează ar putea deveni un coșmar dacă ar deveni realitate.

Narcisismul, iubirea de sine, este extrem de fragil; nu știi întotdeauna să alegi ce e mai bun pentru tine (ce e

* Margaret Mahler, *Psychose infantile*, Paris, Payot, 2011.

bine pentru mine?) și îți atragi critici. Discursul negativ a fost introiectat de prea timpuriu, încât, în mod artificial, prin voință, se reconstruiește ceva de ordinul stimei de sine, dar ceva care este foarte fragil.

Și cu toate acestea, cât de mult au progresat! Acum sunt invidiați (și recunosc asta), sunt lingușiți (dar nu se lasă păcăliți), se bucură de recunoaștere socială (pentru unii plouă cu premii și bani) și sunt înconjurați de o familie numeroasă. O adevărată fericire, credeți-mă...

Bibliografie

BOURDIEU Pierre, *La Distinction*, Paris, Minuit, 1979.

CYRULNIK Boris, *Les Vilains Petits Canards*, Paris, Odile Jacob, 2001.

ELLROY James, *Le Dahlia noir* (1988), Paris, Rivages, 2006.

ELLROY James, *Ma part d'ombre* (1997), Paris, Rivages, 1999.

ERIBON Didier, *Retour à Reims*, Paris, Fayard, 2009.

ERNAUX Annie, *La Place*, Paris, Gallimard, 1983.

FERENCZI Sándor, „Le Rêve du nourisson savant" (1923), în *Psychanalyse III*, traducere de Judith Dupont și Myriam Viliker, prefață de Judith Dupont, Paris, Payot, 1990.

FERENCZI Sándor, *Confusion de langue entre les adultes et l'enfant* (1932), tradusă de echipa lui Coq Héron, prefață de Gisèle Harrus-Révidi, Paris, Payot, 2004.

FREUD Sigmund, „Disconfort în cultură" (1930), în *Opere esențiale*, vol. 9 (Studii despre societate și religie), București, Trei, 2010.

GAULEJAC Vincent, *La Névrose de classe*, Paris, Hommes et groupes, 1987.

GUEX Germaine, *La Névrose d'abandon*, Paris, PUF, 1950.

KLEIN Melanie, *Invidie și recunoștință* (Opere complete, vol. 2), București, Trei, 2008.

LOUIS Édouard, *En finir avec Eddy Bellegueule*, Paris, Seuil, 2014.

MORIN Edgar, *Vidal et les siens*, Paris, Seuil, 1989.

WINNICOTT Donald W., *Spaima de prăbușire. Explorări psihanalitice*, București, Editura Fundația Generația, 2005.

WINNICOTT Donald W., „Rolul de oglindă al mamei și familiei în dezvoltarea copilului" (1971), în *Joc și realitate* (Opere, vol. 6), București, Trei, 2006.

Orice părinte crede în sinea sa că își dorește tot ce e mai bun pentru copilul său. Și, totuși, mulți dintre părinții zilelor noastre ajung, fără să-și dea seama, să le pună celor mici bețe în roate! Iar asta imediat ce copilul vrea s-o apuce pe un drum care-l îndepărtează de modelele, valorile și așteptările familiei sale. Ce pretexte vor găsi părinții pentru a-l împiedica să se împlinească? Și ce preț va avea de plătit copilul pentru a se „realiza" în alte moduri decât și-ar fi dorit ai lui? Dedicată artei de a evita deformările familiei, cartea de față îți vorbește despre acei copii care devin străini de tradiția familie lor, dar cu prețul unui stres permanent, al nesiguranței de sine și al unei atitudini defensive. Deveniți mai târziu adulți, aceștia își vor găsi cu greu calmul, aruncându-se în activități epuizante, ca și cum ar avea tot timpul ceva de demonstrat. Reflectând și conștientizând această dinamică familială ascunsă, părinții de azi sunt invitați să reconsidere ce înseamnă de fapt „binele copiilor" lor, iar adulții ce au „reușit" în pofida familiilor vor găsi căi pentru echilibrarea afectivă și reînnodarea unor relații sănătoase cu cei apropiați.

GISÈLE HARRUS-RÉVIDI a predat la Universitatea Paris 7 „Denis Diderot" și a devenit cunoscută datorită temelor inedite de cercetare psihologică: de la seducție și isterie, la părinții imaturi și cultura gurmanzilor. La Editura Trei, a fost tradusă cu *Psihanaliza simțurilor* (2008).

PPP
PSIHOLOGIE PRACTICĂ PENTRU PĂRINȚI
TREI

EDITURATREI.RO

ISBN 978-606-40-0495-

